

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УСТИМЕНКО БОГДАН МИКОЛАЙОВИЧ

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ
РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА МОРІ**

052 Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Б.М. Устименко**

Наукова керівниця **БАБКІНА Ольга Володимирівна**, докторка політичних наук, професорка

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Устименко Б.М. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. - Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2023.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням проблем політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.

Досліджено теоретико-політологічні та методологічні засади політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки проблеми, окреслено методологію дослідження.

Вперше сформульовано, що політико-правові механізми протидії російській агресії на морі – це сукупність рішень та дій політичного і правового характеру суб'єктів міжнародного права на національних, регіональних та глобальному рівнях, які направлені на протидію актуальній або потенційній агресії Російської Федерації на морі.

Вперше виокремлено сім груп політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти актуальної або потенційної збройної агресії Російської Федерації на морі, а саме: стратегічне планування у сфері морської безпеки; механізми, які містяться у міжнародних договорах; санкції та конфіскація; резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки; саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі; закони, які визначають морську безпеку

політику держав; судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки. Також визначено, що тільки перманентне та системне застосування проти агресора всіх семи груп політико-правових механізмів зможе привести до максимального позитивного ефекту.

Вперше запропоновано комплекси конкретних пропозицій, спрямованих на протидію агресії Російської Федерації в морських просторах України та Грузії за допомогою політико-правових механізмів.

Вперше обґрунтовано, що Морська доктрина Російської Федерації, яка була затверджена 31 липня 2022 року, є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

В процесі проведеного аналізу поглиблено: 1) розуміння критичної важливості застосування політико-правових механізмів проти актуальної та потенційної збройної агресії Російської Федерації на морі; 2) розуміння параметрів взаємодії суб'єктів міжнародного права – держав та міжнародних організацій у справі підтримання міжнародного миру та безпеки у Світовому океані за допомогою політико-правових механізмів протидії актуальної та потенційної збройної агресії Російської Федерації на морі; 3) висновок про необхідність розробки документів стратегічного планування у сфері морської безпеки на національних та регіональних рівнях, якими, зокрема, визначаються загрози та шляхи протидії цим загрозам.

Також набули подальшого розгляду: 1) положення про нерозривний взаємозв'язок між морською безпекою України та продовольчою безпекою світу; 2) висновок про наявність конфліктного потенціалу, пов'язаного зі спробами Російської Федерації встановити сумнівний з точки зору міжнародного морського права правовий режим, направлений на суттєві обмеження іноземного судноплавства в акваторії Північного морського шляху; 3) положення про відсутність у Сполучених Штатах Америки та Організації Північноатлантичного договору власних стратегій забезпечення

безпеки в Чорному морі, що є критичною проблемою для безпекової архітектури всього Чорноморського регіону, зокрема держав-членів НАТО – Болгарії та Румунії; 4) висновок про критично важливу роль санкційних режимів у справі протидії агресії Російської Федерації, зокрема на морі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розроблених пропозицій та висновків у науково-дослідній роботі, плануванні у сферах національної безпеки і оборони, законотворчій діяльності, діяльності Президента України та органів державної влади України і Грузії, міжнародних організацій, а також у навчально-методичній роботі.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародні відносини, геополітичні інтереси, система міжнародної безпеки, стратегія, Конвенція ООН з морського права, оцінка загроз, агресія РФ проти України, окупація Криму, національна безпека, морська безпека, інформаційна безпека, управління безпекою ЄС, політико-правові механізми протидії російській агресії на морі, групи політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Устименко Б. Морська доктрина Росії як передумова поширення агресії у Світовому океані. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. № 32. С. 81-90.

2. Устименко Б. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. *Літопис Волині*. 2022. № 27. С. 222-230.

3. Устименко Б. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Науковий журнал «Політікус»*. 2022. № 3. С. 110–117.

4. Устименко Б. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Європейські Перспективи*. 2021. № 3. С. 66-75.

5. Устименко Б. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Право.ua*. 2021. № 2. С. 74-80.

6. Устименко Б. Загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності, які впливають з деяких договорів та форматів співпраці за участю Російської Федерації. *Право.ua*. 2021. № 1. С. 31-41.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Устименко Б. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. *II International scientific conference «Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats»*: conference proceedings. (м. Одеса, 23 грудня 2022 року). Рига. 2022. С. 46-48.

2. Устименко Б. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Територіальна цілісність України у дискурсі міжнародних, історико-політичних, правових, етно-соціальних та економічних аспектів*: Зб. матеріалів Всеукраїнської онлайн-конференції. (м. Київ, 17 листопада 2022 року). Київ. 2022. С. 67-70.

3. Устименко Б. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 10-11 вересня 2021 року). Одеса. 2021. С. 20-24.

4. Устименко Б. Сутність та поняття національної безпеки України у сфері морської діяльності. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 20-21 серпня 2021 року). Запоріжжя. 2021. С. 19-22.

5. Устименко Б. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 13-14 серпня 2021 року). Одеса. 2021. С. 14-17.

6. Устименко Б. Заходи правового захисту національних інтересів України на морі. *Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України*: матеріали міжнародного наукового форуму. (м. Київ, 19-20 травня 2021 року). Київ. 2021. С. 89-92.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Устименко Б. Правові аспекти проведення навчань з використанням зброї іноземними військовими кораблями у виключній економічній зоні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 296-299.

2. Устименко Б., Устименко Т. Щодо делімітації морського кордону між Україною та Російською Федерацією. *Європейські Перспективи*. 2020. № 1. С. 186-192.

3. Устименко Б., Устименко Т. Морські кордони як ключовий елемент українського державотворення. *Судова апеляція*. 2019. № 4 (57). С. 103-114.

ABSTRACT

Ustymenko B.M. Political and Legal Mechanisms to Counter Russia's Aggression at Sea. – Manuscript.

Thesis submitted to the Dragomanov Ukrainian State University for the degree of Doctor of Philosophy in Political Science (052), Kyiv, 2023.

The thesis is comprehensive scientific research on the problems of political and legal mechanisms to counter Russia's aggression at sea.

The theoretical, political and methodological fundamentals of the political and legal mechanisms to counter Russia's aggression at sea was studied. The state of the scientific development of the problem is determined, and the research methodology is outlined in the relevant context.

It was first formulated that the political and legal mechanisms to counter Russia's aggression at sea are a set of decisions and actions of a political and legal nature by subjects of international law at the national, regional and global levels, which are aimed at countering real or potential aggression of the Russian Federation at sea.

For the first time seven groups of political and legal mechanisms that can be used against real or potential aggression of the Russian Federation at sea were singled out: 1) strategic planning in the sphere of maritime security; 2) mechanisms in international treaties; 3) sanctions and confiscation; 4) resolutions and statements related to maritime security; 5) summits related to the issues of strengthening maritime security and countering Russian aggression at sea; 6) laws that determine the maritime security policy of states; 7) judicial and enforcement/compulsory procedures related to maritime security. It is also determined that only the

permanent and systematic application of all groups of mechanisms would bring maximum impact.

For the first time a set of specific proposals aimed at countering the aggression of the Russian Federation in the maritime spaces of Ukraine and Georgia by using political and legal mechanisms were proposed.

It was first defined that the Maritime Doctrine of the Russian Federation, which was approved on July 31, 2022, is a prerequisite for the spread of Russian aggression in the World Ocean and a threat to global security.

The study contributed to a better understanding of the 1) critical importance of the use of political and legal mechanisms against the real and potential aggression of the Russian Federation at sea; 2) parameters of the interaction of the subjects of international law, states and international organizations, in the matter of maintaining international peace and security in the World Ocean with the help of political and legal mechanisms for countering the real and potential aggression of the Russian Federation at sea; 3) need to develop strategic planning documents to address maritime security at the national and regional levels, which define threats and ways of countering the threats.

The following points were further considered: 1) interdependence of maritime security of Ukraine and global food security; 2) the existence of a potential conflict related to the dubious Russian legal regime aimed at significant restrictions on freedom of navigation in the Northern Sea Route; 3) the lack of the U.S. and NATO Black Sea Security Strategies, which is a critical problem for the Black Sea region, in particular for the NATO member states - Bulgaria and Romania; 4) the importance of sanctions against the Russian aggression.

The results of the thesis could be used for the further research, planning in the spheres of national security and defense, in law-making activities, in the activities of the President of Ukraine and the state authorities of Ukraine and

Georgia, international organizations, as well as for educational and methodological purposes.

Keywords: foreign policy, international relations, geopolitical interests, international security system, strategy, The UN Convention on the Law of the Sea, threats assessment, the RF's aggression against Ukraine, occupation of Crimea, national security, maritime security, information security, EU security governance, political and legal mechanisms to counter Russia's aggression at sea, groups of political and legal mechanisms to counter Russian aggression at sea.

The list of academic papers of the candidate by the topic of the dissertation

The list of academic papers that include the main research results of the Thesis:

1. Ustymenko B. Russia's Maritime Doctrine as a Prerequisite for the Spread of Aggression in the World Ocean. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*. 2022. № 32. 81-90.

2. Ustymenko B. Political and Legal Mechanisms to Counter Russian Aggression at Sea. *Litopys Volyni*. 2022. № 27. 222-230.

3. Ustymenko B. Russian Aggression in the Maritime Zones of Ukraine: Political and Legal Countermeasures. *Scientific Journal Politicus*. 2022. № 3. 110–117.

4. Ustymenko B. Threats to National Security of Ukraine in the Sphere of Maritime Activities and Complex of Measures for Legal Protection of Maritime Interests of Ukraine. *European Perspectives*. 2021. № 3. 66-75.

5. Ustymenko B. Ways to Address Topical Issues of Legal Regulation of National Security of Ukraine within the Sphere of Maritime Activities. *Law.ua*. 2021. № 2. 74-80.

6. Ustymenko B. International Agreements and Formats of Cooperation with Russian Federation as Threats to Maritime Security of Ukraine. *Law.ua*. 2021. № 1. 31-41.

The list of papers supporting the approbation of the Thesis:

1. Ustymenko B. Political and Legal Mechanisms to Counter Russian Aggression at Sea. *II International scientific conference «Maritime security of the Baltic-Black Sea region: challenges and threats»*: conference proceedings. (Odesa, December 23, 2022). Riga. 2022. 46-48.

2. Ustymenko B. Russian Aggression in the Maritime Zones of Ukraine: Political and Legal Countermeasures. *All-Ukrainian online conference «Territorial integrity of Ukraine in the discourse of international, historical-political, legal, ethno-social and economic aspects»*: conference proceedings. (Kyiv, November 17, 2022). Kyiv. 2022. 67-70.

3. Ustymenko B. Threats to National Security of Ukraine in the Sphere of Maritime Activities and Complex of Measures for Legal Protection of Maritime Interests of Ukraine. *International scientific and practical conference «The development of modern law in the context of global instability»*: conference proceedings. (Odesa, September 10-11, 2021). Odesa. 2021. 20-24.

4. Ustymenko B. Essence and Concept of the National Security of Ukraine within the Sphere of Maritime Activities. *International scientific and practical conference «Integration of legal science and practice under modern conditions»*: conference proceedings. (Zaporizhzhia, August 20-21, 2021). Zaporizhzhia. 2021. 19-22.

5. Ustymenko B. Ways to Address Topical Issues of Legal Regulation of National Security of Ukraine within the Sphere of Maritime Activities. *International scientific and practical conference «Topical issues of legal theory and practice»*: conference proceedings. (Odesa, August 13-14, 2021). Odesa. 2021. 14-17.

6. Ustymenko B. Measures for Legal Protection of Maritime Interests of Ukraine. *International scientific forum «State maritime strategy. Enhance maritime capabilities of Ukraine»*: forum proceedings. (Kyiv, May 19-20, 2021). Kyiv. 2021. 89-92.

The list of academic papers that additionally reflect the research results of the Thesis:

1. Ustymenko B. Legal Aspects of Military Exercises of Foreign Warships within Exclusive Economic Zone of Ukraine. *Law Scientific Electronic Journal*. 2020. № 1. 296-299.

2. Ustymenko B., Ustymenko T. Sea Boundary Delimitation Between Ukraine and the Russian Federation. *European Perspectives*. 2020. № 1. 186-192.

3. Ustymenko B., Ustymenko T. Sea Boundaries as a Key Element for Ukrainian Statecraft. *Judicial Appeal*. 2019. № 4 (57). 103-114.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	14
Вступ	15
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.....	26
1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.....	26
1.2. Міжнародний правовий режим морської безпеки та визначення агресії.....	53
Висновки до Розділу 1.....	70
Розділ 2. Агресія Російської Федерації в Азово-Чорноморському басейні.....	73
2.1. Історико-геополітичні передумови агресії Російської Федерації в Азово-Чорноморському басейні.....	73
2.2. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові механізми протидії.....	85
2.3. Агресія Російської Федерації в морських просторах Грузії: політико-правові механізми протидії.....	97
Висновки до Розділу 2.....	110
Розділ 3. Російська Федерація як потенційний агресор в інших морських районах.....	112

3.1. Морська доктрина Російської Федерації як передумова поширення агресії на морі.....	112
3.2. Північний морський шлях в контексті російсько-китайських відносин.....	125
3.3. Групи політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної агресії Російської Федерації на морі.....	133
Висновки до Розділу 3.....	154
Висновки.....	157
Список використаних джерел.....	171
Додатки.....	201

Перелік умовних позначень

ВРУ	-	Верховна Рада України
ГА ООН	-	Генеральна Асамблея Організація Об'єднаних Націй
ЄС	-	Європейський Союз
КНР	-	Китайська Народна Республіка
МД РФ	-	Морська доктрина Російської Федерації від 31 липня 2022 року
НАТО	-	Організація Північноатлантичного договору
ООН	-	Організація Об'єднаних Націй
ПМШ	-	Північний морський шлях
РБ ООН	-	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РФ	-	Російська Федерація
СРСР	-	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	-	Сполучені Штати Америки
ЮНКЛОС	-	Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Загальновідомо, що води морів та океанів покривають близько 72 відсотків планети. Отже, підтримання міжнародного миру та безпеки у Світовому океані є справою всього людства, а безперешкодний вихід до моря та стан захищеності від морських загроз є життєво важливими для будь-якої прибережної держави.

Після припинення існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) Російська Федерація (далі – РФ) неодноразово вчиняла акти агресії в Азово-Чорноморському басейні проти України та Грузії, а також здійснювала пуски ракет з акваторій Середземного моря по цілям в Сирійській Арабській Республіці та Каспійського моря по цілям на територіях Сирії та Україні. Також, держава-агресор встановила незаконний контроль над грузинськими та українськими морськими просторами та їх ресурсами за допомогою військової сили. Протиправно побудований РФ міст через Керченську протоку, який з'єднав території РФ та України, значно обмежив судноплавство в Азово-Керченській акваторії.

31 липня 2022 року РФ задекларувала у власній Морській доктрині (далі – МД РФ) наміри щодо фактичної мілітаризації Світового океану у власних інтересах, розширення мережі пунктів матеріально-технічного забезпечення для забезпечення потреб свого Військово-Морського Флоту та готовність використовувати військову силу в російському секторі Каспійського моря, Охотському, Азовському і Чорному морях, Арктичному басейні, прилеглому до узбережжя Росії, включаючи акваторію Північного морського шляху (далі – ПМШ), міжнародних протоках та інших морських районах.

Отже, актуальна та потенційна російська агресія на морі є загрозою не тільки для окремих прибережних держав чи регіонів, а й глобальній безпеці.

Чимало досліджень зроблено щодо російської агресії в окремих районах Світового океану, зокрема в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, однак у таких працях розглядається обмежений спектр політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі разом з іншими, як правило, військовими заходами.

Пропонований аналіз проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі базується на попередніх здобутках філософії, суспільних дисциплін та сучасних прикладних досліджень. Теоретичну основу дисертації становлять праці наступних дослідників: О. Бабкіної, В. Бадрака, В. Баранівського, О. Воронянського, В. Горбуліна, Б. Годжеса (B. Hodges), Б. Гуменюка, К. Захаренка, Н. Клейн (N. Klein), О. Кондратенка, Т. Короткого, М. Лендъел, Х.П. Мідттуна (H.P. Midttun), Дж. Моссоп (J. Mossop), А. Нашинець-Наумова, С. Памлі (C. Parmley), Р. Педрозо (R. Pedrozo), Д.Р. Ротвелла (D.R. Rothwell), Г. Ситника, В. Смолянюка, Сунь-дзи, Т. Устименко, С. Яким'яка та інших.

Використання політико-правових механізмів не тільки допомагає придушувати актуальні акти агресії на морі або зменшувати їх масштаб, а й може виконувати надзвичайно важливу превентивну функцію на стадіях виявлення потенційних актів агресії для запобігання їх реалізації. Водночас, досі не сформульовані законодавчі або наукові положення щодо переліку політико-правових механізмів, які можуть застосовуватися проти агресії РФ на морі.

Відтак, відсутність комплексного політологічного дослідження, присвяченого політико-правовим механізмам протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, свідчить про необхідність проведення

наукового аналізу цілої низки загальнотеоретичних та практичних питань згаданої проблематики.

Отже, необхідним є комплексне теоретико-методологічне осмислення проблем політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі. Саме на розгляді цих питань акцентовано увагу в дисертації.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ визначення та застосування політико-правових механізмів протидії актуальній та потенційній агресії РФ на морі, а також вироблення на цій підставі науково обґрунтованих пропозицій практичного характеру, спрямованих на підтримання миру та безпеки у Світовому океані, і рекомендацій щодо їх застосування.

Реалізація поставленої мети конкретизується через вирішення таких дослідницьких завдань:

- розглянути стан наукової розробки проблеми та окреслити методологію дослідження політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі;
- розкрити поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі»;
- проаналізувати документи, з яких складається міжнародний правовий режим морської безпеки та розкрити поняття «агресія»;
- дослідити історико-геополітичні передумови агресії РФ в Азово-Чорноморському басейні;
- дослідити акти агресії РФ в морських просторах України та розробити конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ в морських просторах України за допомогою політико-правових механізмів;

- дослідити акти агресії РФ в морських просторах Грузії та розробити конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ в морських просторах Грузії за допомогою політико-правових механізмів;

- проаналізувати МД РФ в контексті можливого поширення російської агресії на морі;

- проаналізувати російсько-китайські відносини в контексті використання акваторії ПМШ та встановити пов'язані з цими відносинами потенційні загрози морській безпеці світу;

- виокремити групи політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.

Об'єктом дослідження виступають проблеми морської безпеки України, Грузії та світу в умовах реальної і потенційної агресії РФ, а предметом дослідження є політико-правові механізми протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали наукові методи пізнання політико-правових явищ. Зокрема, методи індукції та дедукції застосовувалися при дослідженні політико-правових механізмів протидії агресії на морі, що дозволило винайти та зрозуміти природу політико-правових механізмів протидії агресії на морі і виокремити певні політико-правові механізми, які можуть бути застосовані проти актуальної та потенційної збройної агресії РФ на морі (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3).

Метод аналізу застосовувався під час дослідження стану наукової розробки проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, вивчення основних документів, з яких складається міжнародний правовий режим морської безпеки та які визначають поняття «агресія», дослідження актів російської агресії в межах морських просторів України та Грузії, а також окремих наукових та експертних публікацій,

нормативно-правових актів і офіційних документів ЄСРЄ та РФ, офіційних документів Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Китайської Народної Республіки (далі - КНР), Грузії й інших держав і міжнародних організацій, джерел засобів масової інформації. Використання методу аналізу дозволило дійти до низки важливих висновків, зокрема визначити стан наукової розробки проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, визначити міжнародний правовий режим морської безпеки та поняття «агресія», визначити окремі політико-правові механізми протидії російській агресії на морі, що були застосовані, визначити МД РФ як передумову поширення російської агресії на морі, охарактеризувати російсько-китайські відносини та їх майбутнє в контексті використання ПМШ та встановити потенційні загрози, а також встановити, що РФ не є повноцінною правонаступницею ЄСРЄ (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

За допомогою методу синтезу були визначенні сім груп політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної збройної агресії РФ на морі (підрозділ 3.3). Використання методів абстрагування та узагальнення дозволило сформулювати поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» (підрозділ 1.1), а методу сходження від абстрактного до конкретного – сформулювати рекомендації для України та Грузії про застосування проти російської морської агресії конкретних політико-правових механізмів (підрозділи 2.2, 2.3).

Поглиблене розуміння історико-геополітичних передумов збройної агресії РФ в Азово-Чорноморському басейні, історії російської мілітаризації Чорного та Азовського морів і Керченської протоки з 2014 року, а також причинно-наслідкового зв'язку між певними історичними подіями минулого

та сучасною агресивною морською політикою РФ здійснювалось шляхом застосування історико-логічного методу (підрозділ 2.1).

Системний метод застосовувався для визначення комплексу із семи груп – головних елементів системи політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти російської агресії на морі (підрозділ 3.3). Структурно-функціональний метод дозволив розглянути всі сім визначених елементів системи політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, кожен з яких має своє функціональне призначення, у їх взаємозв'язку та дійти до висновків про те, що тільки перманентне та системне застосування проти агресора механізмів всіх елементів (груп) зможе привести до максимального позитивного ефекту (підрозділ 3.3).

Джерельною базою дослідження стали офіційні документи України, РФ, Грузії, СРСР та інших держав, в тому числі КНР, Сполучених Штатів Америки (далі - США), міжнародних організацій, наукові експертні оцінки, дослідження аналітичних центрів, серед яких The Jamestown Foundation, Center for European Policy Analysis (CEPA), RAND Corporation, The Atlantic Council, The Middle East Institute, The Brookings Institution, The German Marshall Fund of the United States (GMF), The Royal Institute of International Affairs (Chatham House), The Royal United Service Institute (RUSI), The Warsaw Institute, The German Council on Foreign Relations (DGAP), а також публікації засобів масової інформації. Емпіричною базою дослідження є деякі вже використані Україною, іншими державами та міжнародними організаціями політико-правові механізми протидії агресії РФ, зокрема на морі.

Наукова новизна отриманих результатів. В процесі проведеного аналізу отримані висновки і результати, які свідчать про розв'язання визначених наукових завдань та характеризуються елементами наукової новизни, зокрема:

вперше:

– запропоновано визначення «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» як сукупності рішень та дій політичного і правового характеру суб'єктів міжнародного права на національних, регіональних та глобальному рівнях, які направлені на протидію актуальній або потенційній агресії РФ на морі;

– виокремлено сім груп політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної збройної агресії РФ на морі, а саме: стратегічне планування у сфері морської безпеки; механізми, які містяться у міжнародних договорах; санкції та конфіскація; резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки; саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі; закони, які визначають морську безпекову політику держав; судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки. Також визначено, що тільки перманентне та системне застосування проти агресора всіх семи груп політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі зможе привести до максимального позитивного ефекту;

– запропоновано комплекси конкретних пропозицій, спрямованих на протидію агресії РФ в морських просторах України та Грузії за допомогою політико-правових механізмів;

– обґрунтовано, що МД РФ є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці;

поглиблено:

– розуміння критичної важливості застосування політико-правових механізмів проти актуальної та потенційної збройної агресії РФ на морі;

– розуміння параметрів взаємодії суб'єктів міжнародного права – національних держав та міжнародних організацій у справі підтримання міжнародного миру та безпеки у Світовому океані за допомогою політико-

правових механізмів протидії актуальній та потенційній збройній агресії РФ на морі;

– висновок про необхідність розробки документів стратегічного планування у сфері морської безпеки на національних та регіональних рівнях, якими, зокрема, визначаються загрози та шляхи протидії цим загрозам;

набули подальшого розгляду:

– положення про нерозривний взаємозв'язок між морською безпекою України та продовольчою безпекою світу;

– висновок про наявність конфліктного потенціалу, пов'язаного зі спробами РФ встановити сумнівний з точки зору міжнародного морського права правовий режим, направлений на суттєві обмеження іноземного судноплавства в акваторії ПМШ;

– положення про відсутність у США та Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) власних стратегій забезпечення безпеки в Чорному морі, що є критичною проблемою для безпекової архітектури всього Чорноморського регіону, зокрема держав-членів НАТО – Болгарії та Румунії;

– висновок про критично важливу роль санкційних режимів у справі протидії агресії РФ, зокрема на морі.

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, до яких входять вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (253 найменування) та додатків (на 9 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок, основний текст – 156 сторінок.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на шести наукових конференціях, а саме: II Міжнародній

науковій конференції «Морська безпека Балто-Чорноморського регіону: виклики та загрози» (м. Одеса, 23 грудня 2022 року); Всеукраїнській науковій конференції «Територіальна цілісність України у дискурсі освітньо-культурних, історико-політичних, правових, етно-соціальних та економічних аспектів» (м. Київ, 17 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 10-11 вересня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 20-21 серпня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 13-14 серпня 2021 року); Міжнародному науковому форумі «Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України» (м. Київ, 19-20 травня 2021 року).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць. Серед них основні наукові результати дисертації відображені у 6 наукових працях, опублікованих у фахових виданнях України, зокрема 3 – з політичних наук. 6 наукових праць засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 3 – додатково відображають отримані наукові результати.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження отримані автором самостійно. Безпосередньо автором поставлені інноваційні для політичної науки питання в галузі національної безпеки, здійснювався пошук і аналіз джерел за обраною темою, обґрунтовано доцільність поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», запропоновано їх розподіл за групами і практичне використання. Співавтором двох наукових праць, що додатково відображають результати дослідження, є Т. Устименко (особистий внесок здобувача складає 1 з 2 а.а.). У цих працях дисертанту належить методологічне обґрунтування, збір фактичного матеріалу, практичні рекомендації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 29 вересня 2022 року).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки дисертації, які систематизують та узагальнюють теоретичні напрацювання й емпіричні дані сучасного стану використання політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, дозволяють розширити межі вивчення останнього через з'ясування сутнісних характеристик цього складного політико-правового феномену. Результати дослідження також можуть бути використані для подальшого теоретичного осмислення проблематики політико-правових механізмів, направлених на придушення актів агресії РФ та інших держав-агресорів, як на морі, так й в інших доменах війни (на суші, в повітрі, в космосі та кіберпросторі).

Сформульовані в дисертації висновки будуть корисними для подальшого вивчення шляхів та інструментів, проблем і перспектив утвердження демократичних цінностей в умовах реальної і потенційної агресії РФ.

Узагальнення та результати дослідження можуть бути використані політичними та громадськими лідерами, політичними експертами, а також освітянами.

Зокрема, розроблені пропозиції та висновки можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у сферах використання політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, національної безпеки України, у сфері глобальної безпеки, морської безпеки України, Чорноморського регіону, Арктичного регіону та світу;

– у плануванні у сферах національної безпеки і оборони – під час підготовки документів щодо довгострокового, середньострокового та короткострокового планування у сферах національної безпеки і оборони;

– у законотворчій діяльності – під час підготовки законопроектів з метою подальшого вдосконалення законодавства про національну та морську безпеку України;

– у діяльності Президента України, органів державної влади України та Грузії, міжнародних організацій – під час формування та реалізації політики у сфері забезпечення морської безпеки;

– у навчально-методичній роботі – при викладанні академічних курсів «Геополітика», «Теорія політичних конфліктів», «Глобалістика», «Основи національної безпеки» та інших; у підготовці підручників і навчальних посібників; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ НА МОРІ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі

Відповідно до ідеї американського адмірала А. Мегана, викладеної у його відомій праці «The influence of Sea Power upon history 1660 – 1783» («Вплив морської могутності на історію 1660 – 1783», Бостон, 1890), морська могутність значною мірою визначає долю держав і народів. Основними параметрами морської могутності, за А. Меганом, є географічне розташування країни, природні ресурси і клімат, розміри території, національний характер та державний устрій [46].

Не дивлячись на те, що після публікації «The influence of Sea Power upon history 1660 – 1783» пройшло більше ніж 130 років, ця праця продовжує залишатися актуальною. Ступінь розвиненості морського потенціалу, зокрема військово-морського та торговельного флотів будь – якої сучасної прибережної держави є достовірним показником її загального стану справ та економічної міці.

Світовий океан має надзвичайно важливе значення для глобальної торгівлі та нашого способу життя. Сьогодні морем транспортується 90 відсотків сировини та промислових товарів між державами, а танкери перевозять більше половини всієї видобутої в світі нафти [193].

Як визначено пунктом 55 Стратегії національної безпеки України, Україна – морська і річкова держава. Для реалізації її потенціалу будемо захищати свободу судноплавства, сприяти ефективному використанню

ресурсів Чорного та Азовського морів, річок Дніпро і Дунай, розвивати торговельний флот і Військово-Морські Сили Збройних Сил України [108].

Необхідно також звернути увагу на ту обставину, що захист свободи судноплавства та сприяння ефективному використанню ресурсів Чорного та Азовського морі віднесені Стратегією національної безпеки України до основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки.

Є загальновідомим, що більша частина експорту нашої держави, зокрема зерна та продуктів харчування, транспортується саме через порти на узбережжях Чорного та Азовського морів. У свою чергу, експортні операції формують критично важливі джерела надходжень іноземних валют до України. Крім того, в межах української частини морського шельфу знаходяться величезні запаси вуглеводнів, видобування яких зможе забезпечити енергонезалежність України у майбутньому. Здійснення рибогосподарської діяльності у межах Азово-Чорноморського басейну також має важливе значення для продовольчої безпеки України.

Отже, безперешкодний вихід до Світового океану та реалізація Україною прав та обов'язків прибережної держави у власних морських просторах, в тому числі економічних прав, які надані приписами міжнародного морського права, мають колосальний вплив на національну безпеку нашої держави, морську безпеку, майбутнє всієї Української нації, а також забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Цей висновок також кореспондує з позицією американських вчених С. Памлі (С. Parmley) та Р. Педрозо (R. Pedrozo), згідно з твердженням яких суверенітет України над її територіальним морем та доступ до її портів в Азовському морі є такими ж критичними для її національної безпеки, як і її суверенітет над Кримом. Доступ до Керченської протоки, а також свобода

судноплавства по всьому Чорному морю є важливими для безпеки чорноморських держав, усіх європейських країн і США [207].

Водночас, виникає ключове питання, що є морською безпекою та яке відношення вона має до національної безпеки держави?

Відповідно до пункту 39 Доповіді Генерального секретаря ООН під назвою «Світовий океан та морське право» від 10 березня 2008 року [195] загальноприйнятого визначення терміну «морська безпека» («maritime security») немає. Аналогічно концепції «національної безпеки» цей термін може мати різні відтінки значення в залежності від контексту та користувачів. В самому вузькому сенсі «морська безпека» передбачає забезпечення захисту від прямих загроз територіальній цілісності держави, як-то збройний напад військового корабля. Більшість визначень зазвичай включають також захищеність від злочинності на морі, як-то піратство, збройний розбій відносно суден та терористичні акти. Однак умисна та незаконна шкода морському середовищу, в тому числі в результаті незаконних скидів та викидів забруднюючих речовин з суден, виснаження природних ресурсів також може загрожувати інтересам держав, особливо прибережних. Морська безпека забезпечується за допомогою різних підходів в залежності від того, як розглядає держава прямі або непрямі загрози будь-яким інтересам, що впливають з діяльності у Світовому океані [195, с. 15].

Як зазначає австралійська вчена Н. Клейн (N. Klein), у 21 столітті концепція морської безпеки охоплює не тільки військові інтереси держав, а й низку морських злочинів, які можуть загрожувати економічним, політичним, соціальним та культурним цінностям держави [215, с. 582].

Морська безпека – це захищеність суші та морської території держави, інфраструктури, економіки, довкілля та суспільства від певних шкідливих дій, які відбуваються в морі [183, с. 8].

Відповідно до Стратегії морської безпеки Європейського Союзу (далі - ЄС) під морською безпекою розуміється стан справ у глобальному морському домені, в якому міжнародне та національне право дотримуються, свобода судноплавства гарантована, а громадяни, інфраструктура, транспорт, навколишнє середовище та морські ресурси захищені [165].

Згідно із нашою позицією, яка знайшла своє відображення у Стратегії морської безпеки України, схваленої рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11 лютого 2022 року, «морська безпека України» - це захищеність національних інтересів України на морі від реальних та потенційних загроз, а також забезпечення сталого розвитку України як морської держави [128].

Водночас, для розуміння місця морської безпеки в національній безпеці України, слід звернути увагу на деякі положення Закону України «Про національну безпеку України», який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз (далі іноді – Закон про нацбезпеку) [82].

Так, національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (частина перша статті 1 Закону про нацбезпеку).

Загрози національній безпеці України - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (частина перша статті 1 Закону про нацбезпеку).

Крім того, Закон про нацбезпеку містить визначення окремих сфер національної безпеки, а саме: «воєнна безпека», «державна безпека» та

«громадська безпека і порядок», які мають значення в контексті нашого дослідження.

Воєнна безпека - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз (частина перша статті 1 Закону про нацбезпеку).

На нашу думку, воєнна та морська безпека мають деякі спільні елементи: іноді для забезпечення як воєнної, так й морської безпеки держава виконує одну й ту ж функцію. Наприклад, загроза силою або її застосування іноземними суднами проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності прибережної держави або будь-яким іншим чином в порушення принципів міжнародного права, викладених у Статуті ООН, є одночасно загрозою як національній безпеці прибережної держави, так й окремій сфері національної безпеки - морській безпеці. Відповідно, відсіч агресії з моря направлена як на забезпечення воєнної безпеки, так й на зміцнення морської безпеки.

У свою чергу, державна безпека - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (частина перша статті 1 Закону про нацбезпеку).

Загрозами як державній безпеці, так й морській безпеці можуть бути, серед інших, піратство, терористичні акти, направлені проти морської інфраструктури (портів), контрабанда морем, незаконна шкода морському середовищу, незаконне, непідзвітне та нерегульоване рибальство тощо.

Громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та

громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз (частина перша статті 1 Закону про нацбезпеку).

До загроз громадській безпеці і порядку, серед інших, можуть бути віднесені наркотрафік морем, нелегальна міграція морем і торгівля людьми.

Враховуючи викладене, можна дійти до очевидного висновку, що морська безпека України є елементом (сферою) національної безпеки України, яка нерозривно пов'язана з трьома іншими елементами – воєнною безпекою, державною безпекою та громадською безпекою і порядком.

Також необхідно додати, що у багатьох українських та закордонних дослідників інформаційна безпека розглядається сьогодні як невіддільна складова безпеки національної. Навіть більше, інформаційна безпека в такому аспекті розглядається не просто як окремий елемент національної безпеки, але як її інтегральна, наскрізна якісна характеристика та показник захищеності громадян, суспільства і держави [27, с. 159]. Політико-правові ресурси та механізми захисту інформаційного простору держави та інформаційної безпеки громадян в умовах функціонування глобального інформаційного суспільства є надзвичайно актуальною та гострою проблемою сьогодення [27, с. 161].

Сучасні інформаційні технології дають змогу досягти реалізації власних інтересів без застосування воєнного інструментарію, послабити або навіть зруйнувати конкуруючу державу, не застосовуючи сили, за умови якщо ця держава не усвідомить реальних та потенційних загроз негативних інформаційних впливів і не створить дієвої системи захисту і протидії цим загрозам [51, с. 124].

В контексті порушеного питання слід звернути увагу на одне з положень Стратегії інформаційної безпеки, яким визначено, що інформаційні заходи оборони держави – сукупність скоординованих дій, які готуються та

здійснюються суб'єктами забезпечення національної безпеки і оборони України в мирний час, в особливий період, в умовах воєнного або надзвичайного стану щодо прогнозування та виявлення інформаційних загроз у воєнній сфері, запобігання, стримування та відсічі збройній агресії проти України, протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, а також здійснення інших необхідних дій в інформаційному протиборстві [106].

Як написав український науковець В. Горбулін, національна безпека є найбільш критичним елементом української державності [16, с. 25].

Національна безпека належить до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Відповідне поняття поєднує прикладні аспекти національних, військових, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук для дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості і соціальних спільнот різних рівнів [66, с. 298].

Важливо зауважити, що національна безпека, національний інтерес та зовнішня політика держави також пов'язані між собою.

Відповідно до позиції української науковиці в галузі політології М. Лендвел під національним інтересом слід розуміти реальну причину дій нації-держави, спрямованих на її виживання, функціонування та розвиток, або сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють основну роль у виробленні стратегії і тактики у сфері національної безпеки. Саме національні інтереси, як вважають представники політичного реалізму, визначають сутність зовнішньої політики держав [67, с. 326-327].

Український вчений О. Воронянський зазначає, що найголовнішими цілями зовнішньої політики є:

1. Національна безпека – стан держави, який дає їй можливість зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин. Національна безпека означає захищеність життєво

важливих інтересів особи, держави й суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного ладу, економіки, культури країни від внутрішньої і зовнішньої загрози.

2. Збільшення сили держави – покращення її економічного, політичного, воєнного, інтелектуального і морального потенціалу. Одним із вирішальних чинників є авторитет держави, для якого найважливішим є професіоналізм зовнішньої політики.

3. Зростання престижу держави і зміцнення міжнародних позицій. Умовою реалізації цієї мети є суспільне виконання двох інших важливих цілей зовнішньої політики. Усі три цілі тісно взаємопов'язані.

Отже, престиж і міжнародні позиції держави безпосередньо залежать від її сили. Сила й безпека держави значною мірою визначаються її міжнародними позиціями [68, с. 157-158].

В книзі авторства В. Горбуліна та В. Бадрака під назвою «Над прірвою. 200 днів російської війни», яка побачила світ в кінці 2022 року, справедливо зазначено, що те, що відбувається в ХХІ столітті на території України в самому центрі Європи, є беззаперечним суворим свідченням, що ми живемо в непередбачуваному, небезпечному й глобальному світі. Найбільш хитким, проблемним аспектом такого існування є неможливість повного відсторонення від небезпечних подій і лише часткова можливість потужного впливу окремих гравців на поточну ситуацію. Для стратегічного впливу потрібна глобальна участь значної групи світових гравців або принаймні відчутна перевага більшості й консенсус щодо дій [14, с. 243].

Із одного боку, можна очікувати, що світ не дозволить розвитку й подальшого поширення російського фашизму. У зв'язку з цим формуватиметься й нова міжнародна система безпеки. Вона, найімовірніше, буде більше, ніж досі, ґрунтуватися та спиратися на мережі невеликих субрегіональних союзів і відпрацьовану систему санкцій щодо замахів на

глобальну безпеку. Як очікується, саме такі міцні та створені за спільними безпековими інтересами альянси будуть здатні протистояти подібним викликам. Із другого боку, Україні варто виходити на самостійні рейки гарантування безпеки та оборони [14, с. 247].

В. Горбулін та В. Бадрак зазначають, що елементи нової системи міжнародної безпеки вже почали формуватися. Сама багатомірна підтримка України є абсолютно новим явищем в історії війн. І Україна заслуговує стати наріжним каменем цієї нової системи [14, с. 181].

Доктор історичних наук, професор Б. Гуменюк написав у 2022 році, що у відповідності з відомим законом протидії силі слід очікувати глобальні трансформаційні зміни в усій системі міжнародних відносин, насамперед в таких її складових, як безпека, світова економіка, міжнародна торгівля, військово-технічне глобальне і регіональне співробітництво, створення в цілому нового міжнародного клімату. Неодмінним, принципово важливим учасником всіх цих процесів є і буде Україна [18, с. 50].

Доктор політичних наук, професор В. Смолянук зазначає, що попри численні пропозиції щодо нового інституційного облаштування світу (включно з вирішенням безпекових питань регіонального та глобального масштабів) його майбутнє залишається у стані невизначеності. Зрозумілим є лише одне: попереднього світоустрою після російсько-української війни не буде. Новий міжнародний порядок постане як складна рівновага воєнних перемог і поразок, інноваційних міждержавних форматів, нестандартних пропозицій, публічних й прихованих домовленостей, а головне – нових облич у правлячих командах і демократичних (що є конституційно усталеним), і авторитарних (що є незвичним) держав. При цьому хвалькуватість й апломб вождистських (авторитарних) країн мають бути піддані міжнародному осуду й перетворені на малопоширені карикатурні версії соціально-політичної організації країн і народів. ООН у своєму наявному вигляді може відзначити

своє сторіччя, проте авторитету їй це навряд чи додасть. Організацію чекає або глибоке реформування, або розпуск як малоефективної та забюрократизованої міжнародної структури. Можливо, формування нової системи міжнародних відносин та створення нових безпекових структур затягнеться до середини й навіть кінця XXI століття. Україна має перемогти у війні, розпочатій РФ проти неї у 2014 році та кратно посиленій 24 лютого 2022 року. Шлях до перемоги, відбиваючи як логіку, так й алогізм соціогенезису, переповнений невизначеностями. Поки що зрозумілим є лише одне: поразка України означатиме не тимчасове припинення державотворчого процесу в ній, а повне знищення державності з усіма персональними, груповими та загальнонаціональними трагедіями подібного розвитку подій [101, с. 157-158].

Український вчений-юрист Т. Короткий справедливо вказує на ту обставину, що Україна у протистоянні з РФ використовує усі можливості та наявні механізми – військові, дипломатичні, інформаційні, міжнародно-правові. Серед них неабияке місце займають політико-правові інструменти та механізми, в тому числі міжнародні санкції, резолюції міжнародних організацій, односторонні акти держав, політичні декларації та саміти. Усі вони мають саме політико-правовий характер. Досвід України та інших держав у протистоянні агресії мирними, політико-правовими засобами – важливий крок на шляху забезпечення міжнародного правопорядку та створення нових механізмів, спрямованих на запобігання порушенням імперативних норм міжнародного права [4, с. 127].

Як вважає М. Лендзел, міжнародне право є одним з інструментів, який регулює зовнішню політику держав як основних учасників міжнародних відносин і світової політики зокрема [67, с. 331].

У свою чергу, своє реальне існування принципи міжнародної політики набувають у міждержавних угодах [65, с. 298].

Саме тому деякі політико-правові механізми, які містяться у міжнародних договорах, мають особливе значення для протидії актам агресії, зокрема на морі.

Термін «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» вживається нами в такому значенні: політико-правові механізми протидії російській агресії на морі – це сукупність рішень та дій політичного і правового характеру суб'єктів міжнародного права на національних, регіональних та глобальному рівнях, які направлені на протидію актуальній або потенційній агресії РФ на морі.

Також є очевидним, що агресія РФ проти України, зокрема на морі, є загрозою національній безпеці України в цілому та її окремим елементам (сферам).

Необхідно додати, що відповідно до позиції Апарату Ради національної безпеки і оборони України наукова розробка проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі сприяє зміцненню національної безпеки України [41].

Таким чином, ми дійшли до наступного узагальнюючого висновку: використання політико-правових механізмів протидії російській агресії в Азово-Чорноморському басейні, направленої проти України, зміцнює національну безпеку України, безпеку всього Чорноморського регіону та глобальну безпеку, особливо в контексті глобальної продовольчої безпеки.

Водночас, це дисертаційне дослідження присвячене вивченню політико-правових механізмів протидії актуальній агресії РФ в Азово-Чорноморському басейні та потенційній російській агресії в інших районах Світового океану.

Всесвітньо відомий твір Сунь-дзи «Мистецтво війни» починається з наступного тезису: «Війна – справа надзвичайної ваги для держави, справа, що визначає життя і смерть, її необхідно вивчати, неабияк пильнуючи» [111,

с. 13]. Цей давньокитайський стратег і військовий мислитель тисячі років тому говорив: «І тому неперевершена військова стратегія – зруйнувати плани й стратегії супротивника, дещо слабша – атакувати ворожі союзи та сув'язі; ще гірша – нападати на армію ворога; і найгірша – кидатися на укріплені мурами міста» [111, с. 19].

Не можна не погодитися з твердженнями Сунь-дзи. Вважаємо, що найкращим методом, «неперевершеною» стратегією підтримки миру та безпеки у Світовому океані є саме «руйнування планів й стратегій супротивника», що у сучасній інтерпретації та в контексті цієї праці можна розглядати «як вчасну ідентифікацію потенційних актів агресії на морі та превентивне застосування ефективних невоєнних, політико-правових механізмів протидії». Перш за все, це розробка документів стратегічного планування із визначенням актуальних та потенційних загроз морській безпеці і адекватних механізмів протидії цим загрозам з планами їх реалізації, координація зусиль, направлених на зміцнення морської безпеки на національних, регіональних та глобальному рівнях, утворення нових військово-морських з'єднань/альянсів та зміцнення існуючих на підставі міжнародних угод, санкції проти (потенційних) агресорів.

Але, як писав В. Горбулін ще у 2019 році, на жаль, Захід лише реагує на авантюри Кремля, не діючи на випередження [15, с. 10].

У 2020 році начальник кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняховського С. Яким'як зазначав, що у зв'язку з агресивними діями РФ постійно загострюються виклики суверенітету причорноморських держав, міжнародному судноплавству, енергетичній безпеці, а реагування на них з боку світового товариства та ключових гравців на світовій арені є сповільненим та неадекватним. Згідно із позицією С. Яким'яка наявність розробленої Спільної стратегії безпеки у Чорноморському регіоні дозволить

більш системно і випереджувально вести спільні дії у різних сферах та очікувати на високий рівень ефективності її реалізації в інтересах забезпечення національної безпеки України та міжнародної безпеки в Азово-Чорноморському регіоні [72, с. 35-36, 43].

Для забезпечення постійного моніторингу безпекової обстановки на морі та виконання прийнятих рішень у даній сфері С. Яким'як пропонує створити відповідний орган при Президентові України (із забезпеченням його функціонування за рахунок Апарату Ради національної безпеки і оборони України) – Національної морської ради (комісії, комітету) [50, с. 35].

Норвезький дослідник Х.П. Мідттун (H.P. Midttun) справедливо вважає, що морська безпека за своєю суттю є міжнародною. Морські виклики поза територіальними водами морської держави повинні вирішуватися міжнародними судами в інтересах світового морського співтовариства. Відповідно до позиції Х.П. Мідттунна мілітаризація Криму (разом з Азовським та Чорними морями) фактично «віддзеркалюється» діями РФ в Арктиці. Те, як розвивається морська безпека в Чорному морі, має міжнародні наслідки. Якщо Захід дозволить російському пануванню над Чорним морем залишатися беззаперечним, Захід зіткнеться з такою ж загрозою в Балтійському та Баренцеву морях. Тому безпека в Чорному морі пов'язана з безпекою Балтійського та Баренцевого морів. Враховуючи це, Х.П. Мідттун зазначає, що морська безпека потребує міжнародних рішень, а також рекомендує розробити всеосяжну стратегію, яка охоплює регіон «ЗБ» - Чорного, Балтійського та Баренцевого морів (англійською мовою «ЗВ» - Black, Baltic, Barents Seas) [50, с. 36-37].

Ми поділяємо думки С. Яким'яка та Х.П. Мідттунна щодо необхідності розробки згаданих ними документів стратегічного планування. Згідно із позицією українського професора Г. Ситника ефективність діяльності суб'єктів системи державного управління у сфері національної безпеки

значною мірою залежить від якості та узгодженості керівних документів щодо забезпечення національної безпеки (концепцій, доктрин, стратегій), тобто від ступеня адекватності відображення в цих документах потреб національного розвитку, зовнішніх та внутрішніх умов життєдіяльності суспільства і держави та їх можливостей щодо реагування на загрози національним інтересам. Це зумовлює необхідність в постійному оновленні наукових основ розробки вказаних документів, процедур їх розгляду та затвердження, а також визначення їх місця в системі правового забезпечення національної безпеки [12, с. 622-623].

Відповідно до позиції доктора політичних наук О. Кондратенка агресивні дії РФ зумовлюють пошук Києвом нових механізмів подальшого просування до НАТО та ЄС, а також відкривають перспективи появи транзитивного імперативу підтримки її нацбезпеки поза євроатлантичними структурами. Таким майданчиком для підтримки безпеки країн Східної Європи, що постали перед спільними загрозами, може стати Балто-Чорноморський діалог [34 с. 11-17].

Український політолог В. Баранівський написав, що конфлікти у сучасному світі носять глобальний характер і є закономірним явищем. А тому виявлення передумов, об'єктивних і суб'єктивних причин та мотивів конфліктів, їх моделювання, пошук оптимальних способів їх своєчасного вирішення, локалізації, переведення із насильницької форми у ненасильницьку, упередження назрілого конфлікту, а не слідування за ним, мають принципово важливе значення у політиці. Над цією проблемою працюють науковці, розробляючи практичні рекомендації політикам [3, с. 168].

Розглянуті в цій дисертації групи політико-правових механізмів протидії агресії на морі мають універсальний характер та можуть бути

застосовані як проти актів агресії РФ, так й інших агресорів в будь-яких морських районах світу.

Особливий акцент в нашому дослідженні зроблений на офіційних документах держав, міжнародних організацій та працях дослідників, які були опубліковані після 24 лютого 2022 року та враховують геополітичні реалії, які настали після повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Водночас, вимушені констатувати, що тільки деякі державні установи в Україні системно проводять наукові дослідження, безпосередньо пов'язані з вивченням політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі. Серед таких установ можна окремо виділити лише Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (кафедра Військово-Морських Сил) [58], а також Національний інститут стратегічних досліджень [57].

З метою апробації розроблених документів та рекомендацій, кафедрою Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського щорічно проводиться Міжнародний науковий форум «Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України», на який залучаються провідні фахівці, іноземні та вітчизняні експерти, представники органів державного та військового управління [58].

Вбачаємо за слушне звернути увагу також на деякі опубліковані Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) аналітичні матеріали, що стосуються окремих питань морської безпеки та російської агресії на морі, а саме: «Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою: зовнішньоекономічні аспекти» за загальною редакцією М. Паламарчука та Р. Юлдашева (автори - Н. Гавриленко, А. Бобровицький, М. Замікула та ін.) [9], «Окремі аспекти нової редакції Морської доктрини Росії» (автори - М. Паламарчук, В. Ярмоленко) [59], «Проблеми реалізації стратегії РФ проти України» (автор – А. Лепіхов) [40], «Російська політика в Чорноморському регіоні: загрози й виклики для України» за загальною редакцією І. Веремія,

М. Паламарчука (автори - О. Александров, А. Филипенко, Р. Власенко та ін.) [96], «Росія на Чорному морі реалізує стратегію «Mare Nostrum»: думка експерта НІСД» (автор - В. Паливода) [60] та інші.

Темі Чорноморського регіону у світовій політиці, зокрема російській агресії на морі та деяким окремим заходам протидії, присвячена монографія «Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього»: за загальною редакцією О. Брусиловської, В. Дубовика, І. Коваля (автори – О. Брусиловська, Є. Габер, С. Глебов та ін.) [6].

У 2022 році побачила світ близька за спрямованістю та змістовним наповненням до тематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі монографія під назвою «Правове забезпечення безпеки Азово-Чорноморського регіону: виклики та рішення» (автори - П. Богуцький, Т. Короткий, З. Тропін), у якій на основі комплексного міждисциплінарного дослідження розглянуто сучасний стан правового забезпечення безпеки Азово-Чорноморського регіону, актуальні виклики, загрози і шляхи їх вирішення у національному та міжнародно-правовому аспектах [4].

Деякі питання застосування політико-правових механізмів протидії російській агресії в Азово-Чорноморському басейні знайшли відображення в публікаціях таких українських вчених-юристів, як: Б. Бабін, П. Богуцький, Т. Короткий, З. Тропін, Т. Устименко, Н. Хендель та інших.

Окремі аспекти аналізу МД РФ [48] висвітлені у статтях таких зарубіжних дослідників як: К. Агніхотрі (K. Agnihotri) [206], Ю. Вебер (Y. Weber) [251], А. Вілк (A. Wilk) [252], П. Гобл (P. Goble) [170] М. Єпіскопос (M. Episkopos) [164], А. Конте-Ріос (A. Conte-Rios) [152], І. Крамнік (И. Крамник) [37], С. Пармар (S. Parmar) [206], Д. Раков (D. Rakov) [211], Р. Саван (R. Sawan) [206], М. Старчак (M. Starchak) [222], П. Тебін (П. Тебин) [113], Н. Чілдз (N. Childs) [148] та інших.

У 2022 році була опублікована монографія авторства О. Лотта «Гібридні загрози і морське право: застосування сили та дискримінаційні обмеження судноплавства в протоках» («Hybrid Threats and the Law of the Sea: Use of Force and Discriminatory Navigational Restrictions in Straits»), в якій зокрема розглянуто питання застосування сили у морській гібридній війні та правового статусу Азово-Керченської акваторії [191]. Ця монографія також стосується правового забезпечення морської безпеки в протоках та проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі.

Різноманітні загальнотеоретичні аспекти проблематики морської безпеки аналізуються в працях деяких іноземних вчених. З-поміж них потрібно виділити за авторством таких науковців, як Н. Клейн (N. Klein), Дж. Моссоп (J. Mossop), Д.Р. Ротвелла (D.R. Rothwell), С. Памлі (C. Parmley), Р. Педрозо (R. Pedrozo) й інших.

На нашу думку, провідним у світі спеціалізованим науковим підрозділом, який системно досліджує морську діяльність РФ, є Морський інститут досліджень Росії (Russia Maritime Studies Institute), створений в структурі Військово-морського коледжу США (U.S. Naval War College). Основними цілями Інституту є: інформування ВМС, флоту, Об'єднаних Сил та НАТО з метою прийняття ними рішень щодо морських питань, пов'язаних з РФ; аналітичне забезпечення США під час планування та зусиль із взаємодії; підготовка військовослужбовців/персоналу ВМС США з морських питань, пов'язаних з РФ; генерація нових знань, що зміцнюють науковий потенціал та надають глибше розуміння питань, пов'язаних з РФ, як у локальному, так і у глобальному контекстах. Задля досягнення згаданих цілей Інститут проводить дослідження з широкого кола питань, у тому числі військово-морської політики, стратегії та операцій; морських технологій;

кораблебудування; морського права; стримування; військово-морської дипломатії [217].

Важливими джерелами дослідження політико-правових механізмів протидії агресії на морі є прийняті документи стратегічного планування у сфері морської безпеки держав (їх союзів) або документів планування, пов'язаних із забезпеченням морської безпеки держав. Такі стратегії мають не тільки практичне, а й науково-теоретичне значення, оскільки ідентифікують загрози морській безпеці та визначають шляхи протидії цим загрозам. Серед згаданих документів можна виділити Стратегію морської безпеки ЄС (European Union Maritime Security Strategy) [165], британську Національну стратегію морської безпеки (National Strategy for Maritime Security) [237], Стратегію морської безпеки Нової Зеландії (Maritime Security Strategy: New Zealand's Maritime Waters) [192], Арктичну стратегію Армії США під назвою «Відновлення арктичного домінування» (The U.S. Army Arctic Strategy «Regaining Arctic Dominance») [241], Національну стратегію США з Арктичного регіону (The U.S. National Strategy for the Arctic Region) [242].

Довідник з реформування сектору морської безпеки (Maritime Security Sector Reform Guide), який розроблений Урядом США, також має важливе науково-теоретичне значення, оскільки розділяє та організовує елементи морської безпеки на трьох рівнях: 1) функції; 2) підфункції; 3) спроможності. Функції використовуються у Довіднику для опису ключових сфер діяльності, які необхідні для забезпечення стабільного, безпечного та успішного морського сектору [234, с. 1]. Слід зазначити, що першою функцією у переліку, який всього складається із шести функцій, є «морське управління», що містить в собі цілу низку політико-правових механізмів забезпечення морської безпеки [234, с. 1-2, 18-19, 20, 22].

Крім того, Довідник з реформування сектору морської безпеки відносить морську політику до одного з чисельних елементів морської безпеки [234, с. 1-2].

Водночас, проблематику морської безпеки та політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі активно розробляють американські, європейські та українські аналітичні центри - «think tanks», які залучають для проведення досліджень «fellows» - наукових співробітників, серед яких є військові та військово-морські експерти, колишні дипломати й інші державні службовці, чия професійна експертиза є дуже цінною, враховуючи великий досвід роботи таких «fellows» у сферах національної/морської безпеки та високі здобутки.

Висновки та рекомендації, що містять деякі доповіді («policy papers») аналітичних центрів у різних сферах безпеки (глобальної, регіональної, національної, воєнної, морської, економічної, енергетичної тощо) мають прямий вплив на прийняття політичних рішень державною владою в США та Європі.

Слід відмітити, що останніми роками спостерігається тенденція досить активного залучення державними органами України, зокрема Верховною Радою України (далі - ВРУ), Міністерством закордонних справ України та Апаратом Ради національної безпеки і оборони України вітчизняних аналітичних центрів з метою отримання консультацій, висновків та рекомендацій щодо підготовки публічних офіційних документів зовнішньополітичного і політико-правового характеру, документів стратегічного планування в різних сферах національної безпеки держави.

Вітчизняними недержавними аналітичними центрами, які періодично проводять дослідження з проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, є: Інститут Чорноморських стратегічних досліджень, Центр глобалістики «Стратегія XXI», Український інститут

морського права і безпеки, Рада зовнішньої політики «Українська призма» та інші.

Також, в Україні видається двомовний (українською та англійською мовами) аналітичний часопис, науково-теоретичне та науково-практичне видання, присвячене проблемам безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні під назвою «Чорноморська безпека» [100].

Найбільш відомими в наукових, експертних та політичних колах іноземними аналітичними центрами, які досліджують проблеми морської безпеки та окремих політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, на нашу думку, є: The Jamestown Foundation [233], Center for European Policy Analysis (CEPA) [146], RAND Corporation [212], The Atlantic Council [228], The Middle East Institute [236], The Brookings Institution [229], The German Marshall Fund of the United States (GMF) [169], The Royal Institute of International Affairs (Chatham House) [147], The Royal United Service Institute (RUSI) [216], The Warsaw Institute [244], The German Council on Foreign Relations (DGAP) [158] та інші.

В якості прикладу вважаємо за слушне навести дуже стислий перелік лише деяких аналітичних доповідей (статей), які прямо або опосередковано стосуються розробки проблеми, якій присвячене наше дисертаційне дослідження, а саме: «Мілітаризація Чорноморського регіону Росією: наслідки для США та НАТО» («Russia's Militarization of The Black Sea Region: Implications for the US and NATO»), опублікована CEPA, автори: Б. Годжес (B. Hodges), С. Хоррелл (S. Horrell) та І. Кузь (I. Kuz) [172], «Чорне море ... або Чорна дірка? » («The Black Sea ... or a Black Hole?»), опублікована CEPA, автор Б. Годжес (B. Hodges) [173], «Боротьба Росії за Чорне море: чому дії Москви можуть визначити майбутнє судноплавства» («Russia's Battle for the Black Sea: Why Moscow's Moves Could Determine the Future of Navigation») авторства А. Стент (A. Stent), позаштатної старшої наукової співробітниці The

Brookings Institution [223], «Вибори 2020: майбутній чорноморський вектор США» («Election 2020: The Future of U.S.-Black Sea Relations»), підготовлена авторським колективом та опублікована The Middle East Institute [235], «Російська політика стосовно Арктики» («Russian Policy Towards the Arctic»), опублікована The Warsaw Institute, автор М. Куб'як (M. Kubiak) [185], «Мілітаризація російської полярної політики» («The militarization of Russian polar politics»), опублікована Chatham House, автор М. Булег (M. Boulègue) [144], «Стратегічний інтерес та діяльність Росії у Балтійському регіоні» («Russia's Strategic Interests and Actions in the Baltic Region»), опублікована DGAP, автори: Х. Браус (H. Brauß) та А. Рач (A. Rącz) [145] та інші.

Але праці вітчизняних та іноземних дослідників, в яких розглянуті деякі питання актуальної чи потенційної агресії РФ на морі, як правило, стосуються лише певного регіону, наприклад, Азово-Чорноморського, Арктичного або Балтійського, та не повно розкривають проблеми застосування широкого спектру політико-правових заходів протидії актуальній або потенційній російській агресії на морі.

Разом з цим, в Україні є нормативно-правова база, яка частково регулює проблематику морської безпеки та використання політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі. У цьому контексті серед базових актів і документів, крім Конституції України [36], треба виокремлювати Закон України «Про національну безпеку України» [82], Закон України «Про оборону України» [83], Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [77], Закон України «Про міжнародні договори України» [81], Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [87], Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» [90], Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [80], Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [94], Стратегію національної безпеки України [108], Стратегію зовнішньополітичної

діяльності України [105], Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [104], Стратегію воєнної безпеки України [103], Стратегію інформаційної безпеки [106], Морську доктрину України на період до 2035 року [49] та інші.

Щодо методології дослідження проблеми політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі слід зазначити наступне.

Згідно із позицією докторки політичних наук, професорки О. Бабкіної, головне завдання методології політичної науки – забезпечення теоретичної і практичної діяльності певною програмою політичної дійсності. Глибоке і всебічне дослідження політичних процесів, з'ясування їх сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій багатоманітності об'єктивної реальності можливе лише в умовах використання відповідного теоретичного та методологічного інструментарію [2].

Беручи до уваги специфіку політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, а також враховуючи особливості суб'єктів міжнародного права, які можуть застосовувати такі механізми, проведене дослідження базується на використанні наступних методів: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, історико-логічного, системного, структурно-функціонального.

Застосування методів індукції та дедукції при дослідженні політико-правових механізмів протидії агресії на морі дозволило винайти та зрозуміти природу політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі та виокремити певні політико-правові механізми, які можуть бути застосовані не тільки проти актуальної, але й потенційної збройної агресії РФ на морі, що є життєво важливим для вчасного запобігання актів агресії у майбутньому. Серед таких політико-правових механізмів є: стратегічне планування у сфері морської безпеки; санкції та конфіскація; закони, які визначають морську безпекову політику; механізми, які містяться у міжнародних договорах тощо.

Метод аналізу застосовувався нами під час дослідження стану наукової розробки проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, під час вивчення базових документів, з яких складається міжнародний правовий режим морської безпеки та які визначають загальноприйняте поняття «агресія», дослідження актів агресії в межах морських просторів України та Грузії, окремих наукових та експертних публікацій, нормативно-правових актів і офіційних документів України, Грузії, СРСР та РФ, офіційних документів ООН, КНР й інших держав і міжнародних організацій, джерел засобів масової інформації.

Застосування методу аналізу дозволило нам виділити окремі публікації вітчизняних та іноземних вчених та експертів, в яких досліджувалися деякі політико-правові механізми протидії російській агресії на морі, що й було відображено у цьому підрозділі дисертаційного дослідження.

Ми визначили міжнародний правовий режим морської безпеки та поняття «агресія», проаналізувавши, зокрема, Статут ООН, Конвенцію ООН з морського права 1982 року (далі - ЮНКЛОС), Конвенцію про територіальне море та прилеглу зону, Конвенцію про відкрите море, Конвенцію про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря, Конвенцію про континентальний шельф, Факультативний протокол підписання, що стосується обов'язкового вирішення спорів, Конвенцію про правовий статус Каспійського моря, Керівництво Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, а також Резолюцію 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН).

За допомогою методу аналізу також були встановлені окремі політико-правові механізми протидії російській агресії на морі.

Аналіз МД РФ показав, що РФ має наміри мілітаризувати Світовий океан у власних інтересах, незаконно контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії ПМШ, встановила примат

національного права, а також декларує готовність застосовувати військову силу, в тому числі, за межами власних морських просторів, у міжнародних протоках і районах проходження світових морських транспортних комунікацій.

Також за допомогою методу аналізу ми дійшли до висновку, що існує ризик використання ПМШ, його портів та інших об'єктів інфраструктури КНР та/або РФ у майбутньому не тільки для комерційних, але й у військових цілях.

Крім того, проаналізувавши конкретні факти та документи, було встановлено, що РФ не є та ніколи не була повноцінною правонаступницею СРСР.

Метод синтезу був застосований при визначенні семи груп політико-правових механізмів, які можуть бути застосовані як засоби протидії агресії РФ на морі, а саме:

- 1) Стратегічне планування у сфері морської безпеки;
- 2) Механізми, які містяться у міжнародних договорах;
- 3) Санкції та конфіскація;
- 4) Резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки;
- 5) Саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі;
- 6) Закони, які визначають морську безпекову політику держав;
- 7) Судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки.

За допомогою методів абстрагування та узагальнення ми сформулювали поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі». Так, політико-правові механізми протидії російській агресії на морі – це сукупність рішень та дій політичного і правового характеру суб'єктів міжнародного права на національних, регіональних та глобальному

рівнях, які направлені на протидію актуальній або потенційній російській агресії на морі.

Метод сходження від абстрактного до конкретного був застосований під час формулювання рекомендацій для України та Грузії про застосування проти агресії РФ в морських просторах цих прибережних держав конкретних політико-правових механізмів.

Для України було сформульовано комплекс з вісімнадцяти основних рекомендацій, серед яких є рекомендації про перегляд Стратегії морської безпеки України, який буде передбачати, в тому числі, включення до переліку завдань підготовку та проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на протидію агресії РФ на морі; утворення Консультативної ради з питань зміцнення морської безпеки України як консультативно-дорадчого органу при Президентові України; розробка та прийняття спільної американсько-української Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також Плану реалізації цієї Стратегії; ініціювання розробки та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії; ініціювання утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробка проекту відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами) та інші рекомендації.

Для Грузії було сформульовано комплекс з десяти основних рекомендацій, серед яких є рекомендації про вжиття спільно з Україною

заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН) для швидкого і ефективного вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні; синхронно з Україною вийти з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR); синхронно з Україною передати спір стосовно делімітації морського кордону між Грузією та РФ у Чорному морі на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури та інші рекомендації.

Завдяки використанню історико-логічного методу досягнуте поглиблене розуміння історико-геополітичних передумов збройної агресії РФ в Азово-Чорноморському басейні, історії російської мілітаризації Чорного та Азовського морів і Керченської протоки з 2014 року, а також причинно-наслідкового зв'язку між певними історичними подіями минулого та сучасною агресивною морською політикою РФ в басейні.

Було встановлено, що Російська імперія століттями прагнула домінувати в Азово-Чорноморському басейні, встановити свій контроль над Босфором, Мармуровим морем та Дарданеллами (Чорноморські протоки), облаштувати в районі Чорноморських проток свою військово-морську базу. Пізніше СРСР продовжив цей курс. У свою чергу, сучасна РФ не засуджує, а навіть поділяє агресивні наміри царської Росії та СРСР, правонаступницею якого вона себе вважає.

За допомогою системного методу був визначений комплекс груп - головних елементів системи політико-правових механізмів, які можуть бути застосовані як засоби протидії агресії РФ на морі (стратегічне планування у сфері морської безпеки; механізми, які містяться у міжнародних договорах; санкції та конфіскація; резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки; саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки

та протидії російській агресії на морі; закони, які визначають морську безпекову політику держав; судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки). В дисертаційному дослідженні сформульована свого роду універсальна матриця, яку може використовувати як жертва російської агресії на морі, в тому числі потенційна, так і її прибічники.

Структурно-функціональний метод дозволив розглянути всі сім визначених нами елементів системи політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, кожен з яких має певне функціональне призначення, у їх взаємозв'язку та дійти до висновків про те, що тільки перманентне та системне застосування проти агресора механізмів всіх елементів (груп) зможе привести до максимального позитивного ефекту. У свою чергу, ефективне використання сукупності політико-правових механізмів протидії актуальній або потенційній агресії РФ на морі буде зміцнювати глобальну безпекову архітектуру.

1.2. Міжнародний правовий режим морської безпеки та визначення агресії

Океан з ранніх часів історії людства сприяв розвитку торгівлі, комерції, пригодам та відкриттям. Навіть зараз, коли всі ділянки суші нанесені на карту і вглиб континентів можна вільно переміщатися автомобільними шляхами, а також за допомогою річкових і повітряних шляхів, більшість жителів планети, як і раніше, живуть в межах 200 миль від моря і тісно з ним пов'язані [198].

Здоров'я та благополуччя людини нерозривно пов'язані зі станом Світового океану. Океан регулює клімат на нашій планеті, забезпечує продовольчу безпеку та засоби для існування мільярдів людей, а також є основним елементом низки секторів економіки [197, с. 2].

80 відсотків об'єму світової торгівлі припадає на долю морських перевезень, а підводними кабелями передається 99 відсотків інтернет трафіку [195, с. 2-3].

Згідно із пунктом 35 доповіді Генерального секретаря ООН під назвою «Світовий океан та морське право» від 10 березня 2008 року [195] (далі – Доповідь) підтримка та посилення охорони й безпеки на морі є першочерговими проблемами. Оскільки всі держави користуються перевагами більш безпечних і захищених океанів та морів, вони також спільно несуть відповідальність за вирішення основних загроз та викликів для охорони (англійською – «security») й безпеки (англійською – «safety») на морі [195, с. 14].

Міжнародна спільнота досягнула розуміння того, що нові загрози та загрози, що розвиваються, вимагають оновленого бачення колективної безпеки в XXI столітті. Сучасні загрози не визнають національних кордонів, пов'язані та вимагають вжиття заходів на всіх рівнях (пункт 40 Доповіді).

Нові та існуючі транснаціональні загрози та виклики також підкреслили важливість міжнародного співробітництва у забезпеченні морської безпеки та необхідність скоординованої відповіді (пункт 42 Доповіді).

Відповідно до позиції Генерального секретаря ООН, міжнародний правовий режим морської безпеки складається з низки міжнародних документів, дія яких відповідає Статуту ООН та ЮНКЛОС. У Статуті ООН сформульовані основні принципи міжнародних відносин і передбачена підтримка міжнародного миру і безпеки, в тому числі в океанах і морях. Всі держави зобов'язані утримуватися в своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, який не відповідає цілям Об'єднаних Націй, та вирішувати свої міжнародні суперечки мирними засобами. Система колективної безпеки заснована на цій забороні загрози силою або її застосування, основний обов'язок РБ ООН направлений на підтримку міжнародного миру і безпеки. Інші головні органи ООН також відіграють важливу роль в підтримці міжнародного миру і безпеки, в тому числі ГА ООН і Міжнародний Суд [195, с. 16-17].

Щодо ЮНКЛОС слід зазначити наступне.

Умови і порядок судноплавства, межі територіального моря, економічна юрисдикція, правовий статус ресурсів на морському дні за межами національної юрисдикції, проходження суден через вузькі протоки, збереження та управління живими морськими ресурсами, охорона морського середовища, режим морських досліджень, а також особливі приписи щодо обов'язкової процедури врегулювання спорів між державами є серед інших важливих положень ЮНКЛОС. Якщо стисло, то ЮНКЛОС є безпрецедентною спробою міжнародного співтовариства регулювати всі

аспекти ресурсів моря та використання океану і таким чином досягнути стабільного порядку у самому джерелі життя людства [161].

«Можливо, це найбільш значущий юридичний документ століття» - так охарактеризував міжнародний договір Генеральний секретар ООН після його підписання [161].

Дійсно, важливість ЮНКЛОС для людства важко переоцінити. Не дарма документ називають навіть на рівні ООН загальнолюдською «конституцією Світового океану» [196, с. 2].

Всесвітньо відомі вчені-юристи Р. Черчилль (R. Churchill) та В. Лоу (V. Lowe), вказують, що ЮНКЛОС безсумнівно встановлює рамки, всередину яких поміщена більшість видів користування морями [150, с. 24].

В Оксфордському довіднику з морського права зазначено, що ЮНКЛОС без сумніву є найбільш важливим джерелом міжнародного морського права [215, с. 24].

Ще один відомий вчений-юрист Й. Танака (Y. Tanaka) дійшов до висновку, що ЮНКЛОС характеризується чотирма головними рисами:

- 1) Всеосяжність питань, які регулюються цим документом;
- 2) Визначення максимальної ширини територіального моря;
- 3) Встановлення обов'язкових процедур щодо вирішення спорів;
- 4) Заснування трьох нових інституцій, а саме: Міжнародного органу по морському дну, Міжнародного трибуналу з морського права, Комісії з кордонів континентального шельфу [227, с. 47].

Слід також зазначити, що у контексті морського права під «океаном» розуміються три елементи, а саме: морське дно та надра, покриваюча товща води і атмосфера над морем. Відповідно до сучасного міжнародного морського права морські простори поділені на декілька юрисдикційних зон. На основі національної юрисдикції прибережної держави морські простори можуть бути поділені на дві головні категорії: морські простори під

національною юрисдикцією та простори за межами національної юрисдикції. Перша категорія включає внутрішні води, територіальні моря, міжнародні протоки, архіпелажні води, прилеглу зону, виключну економічну зону та континентальний шельф. Водночас, друга категорія включає відкрите море та Район [227, с. 7].

Наразі ми стисло проаналізуємо деякі норми ЮНКЛОС [239], які стосуються правових режимів перелічених вище морських просторів.

Внутрішні води. За винятком випадків, передбачених у частині IV ЮНКЛОС під назвою «Держави-архіпелаги», води, розташовані в бік берега від вихідної лінії територіального моря є частиною внутрішніх вод держави (стаття 8 ЮНКЛОС).

Територіальні моря. Суверенітет прибережної держави поширюється за межі її сухопутної території та внутрішніх вод, а у випадку держави-архіпелагу - її архіпелажних вод, на прилеглий морський пояс, який називається територіальним морем (частина перша статті 2 ЮНКЛОС). Цей суверенітет поширюється на повітряний простір над територіальним морем, а також на його дно та надра (частина друга статті 2 ЮНКЛОС). Суверенітет над територіальним морем здійснюється відповідно до ЮНКЛОС та інших норм міжнародного права (частина третя статті 2 ЮНКЛОС). Кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує 12 морських миль, визначених від вихідних ліній, встановлених відповідно до ЮНКЛОС (стаття 3 ЮНКЛОС). За умови дотримання ЮНКЛОС судна всіх держав, як прибережних, так й тих, що не мають виходу до моря, користуються правом мирного проходу через територіальне море (стаття 17 ЮНКЛОС).

Міжнародні протоки. Режим проходу через протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства, не повинен іншим чином впливати на правовий статус вод, що утворюють такі протоки, або на

здійснення державами, що межують із протоками, свого суверенітету чи юрисдикції над такими водами, повітряним простором над ними, їх дном та надрами (частина перша статті 34 ЮНКЛОС). Як правило, в протоках, які використовуються для міжнародного судноплавства, судна користуються правом транзитного або мирного проходу (Розділи 2 та 3 Частини III ЮНКЛОС).

Архіпелажні води. Суверенітет держави-архіпелагу поширюється на обмежені архіпелажними вихідними лініями, проведеними відповідно до статті 47 ЮНКЛОС, води, які називаються архіпелажними водами, незалежно від їх глибини чи відстані від узбережжя (частина перша статті 49 ЮНКЛОС). Цей суверенітет поширюється на повітряний простір над архіпелажними водами, а також на їх дно, надра та їх ресурси (частина друга статті 49 ЮНКЛОС).

Згідно із частиною першою статті 53 ЮНКЛОС держава-архіпелаг може встановлювати морські коридори та розташовані над ними повітряні коридори, прийнятні для безперервного та швидкого проходу іноземних суден через його архіпелажні води та прилегле територіальне море і прольоту іноземних літальних апаратів над ними. Усі судна та літальні апарати користуються правом архіпелажного проходу такими морськими коридорами і прольоту такими повітряними коридорами (частина друга статті 53 ЮНКЛОС).

Прилеглі зони. У зоні, що прилягає до її територіального моря та називається прилеглою зоною, прибережна держава може здійснювати контроль, необхідний для: (а) запобігання порушенням своїх митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів і правил у межах її території чи територіального моря; (б) покарання за порушення вищевказаних законів і правил, вчиненого на її території або в територіальному морі. Прилегла зона не може поширюватися за межі 24 морських миль від вихідних

ліній, від яких визначається ширина територіального моря (стаття 33 ЮНКЛОС).

Виключні економічні зони. Виключна економічна зона (ВЕЗ) є однією з найбільш революційних особливостей ЮНКЛОС, яка вже справила глибокий вплив на управління та збереження ресурсів Світового океану. Простіше кажучи, вона визнає право прибережних держав на юрисдикцію над ресурсами близько 38 мільйонів квадратних морських миль океанського простору. Прибережна держава має право експлуатувати, розробляти, управляти та охороняти всі ресурси - рибу або нафту, газ або гравій, конкреції або сірку - які знаходять у водах, на дні океану та в надрах, що простягаються на 200 миль від його берега. ВЕЗ є справді щедрим даром. Близько 87 відсотків усіх відомих та оцінених запасів морських вуглеводнів фактично перейшли під національні юрисдикції прибережних держав. Найбільш прибутковими місцями лову також є переважно прибережні води. Це пояснюється тим, що найбагатші на фітопланктон пасовища знаходяться в межах 200 миль від континентальних масивів. Фітопланктон, основна їжа для риб, виноситься з глибин течіями та океанськими потоками, коли вони найсильніші поблизу суші, а також апвелінгом холодних вод, де є сильні морські вітри [161].

Як встановлено частиною першою статті 56 ЮНКЛОС, у виключній економічній зоні прибережна держава має:

(a) суверенні права з метою розвідки, розробки, збереження та управління природними ресурсами, як живими, так й неживими, в водах над морським дном, на морському дні та в його надрах, а також щодо інших видів діяльності з економічної розвідки та розробки цієї зони, як-то виробництво енергії з води, течій та вітрів;

(b) юрисдикцію, що передбачена відповідними положеннях ЮНКЛОС щодо:

- (i) створення та використання штучних островів, установок та споруд;
- (ii) морських наукових досліджень;
- (iii) захисту і збереження морського середовища;
- (c) інших прав та обов'язків, передбачених ЮНКЛОС.

У виключній економічній зоні всі держави, як прибережні, так й ті, що не мають виходу до моря, користуються за умови дотримання відповідних положень ЮНКЛОС свободами судноплавства та польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів та іншими правомірними з точки зору міжнародного права видами користування морем, що відносяться до цих свобод, такими, що пов'язані з експлуатацією суден, літальних апаратів та підводних кабелів і трубопроводів, та сумісні з іншими положеннями ЮНКЛОС (частина перша статті 58 ЮНКЛОС). Держави при здійсненні своїх прав та виконанні своїх обов'язків за ЮНКЛОС у виключній економічній зоні належним чином враховують права та обов'язки прибережної держави та дотримуються законів та правил, прийнятих прибережною державою відповідно до положень ЮНКЛОС та інших норм міжнародного права (частина третя статті 58 ЮНКЛОС).

Континентальний шельф. До континентального шельфу прибережної держави відноситься морське дно та надра підводних районів, які поширюються за межі її територіального моря на всьому природному продовженні її сухопутної території до зовнішнього кордону підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря, коли зовнішня межа континентальної окраїни не досягає цієї відстані (частина перша статті 76 ЮНКЛОС). Прибережна держава здійснює суверенні права над континентальним шельфом з метою розвідки та розробки його природних ресурсів (частина перша статті 77 ЮНКЛОС). Права прибережної держави на континентальний шельф не зачіпають правового статусу покриваючих вод та

повітряного простору над цими водами (частина перша статті 78 ЮНКЛОС). Здійснення прав прибережної держави щодо континентального шельфу не повинно обмежувати здійснення судноплавства та інших прав і свобод інших держав, передбачених ЮНКЛОС або призводити до будь-яких не виправданих перешкод для їх здійснення (частина друга статті 78 ЮНКЛОС). Усі держави мають право прокладати підводні кабелі та трубопроводи на континентальному шельфі відповідно до положень ЮНКЛОС (частина перша статті 79 ЮНКЛОС).

Відкрите море. Враховуючи зміст статті 86 ЮНКЛОС, відкритим морем є всі частини моря, які не відносяться до виключної економічної зони, територіального моря чи внутрішніх вод будь-якої держави або до архіпелажних вод держави-архіпелагу.

Відповідно до частини першої статті 87 ЮНКЛОС відкрите море відкрите для всіх держав, як прибережних, так й тих, які не мають виходу до моря. Свобода відкритого моря здійснюється відповідно до умов, визначених ЮНКЛОС та іншими нормами міжнародного права. Вона включає, зокрема, як для прибережних держав, так й тих держав, які не мають виходу до моря:

- a) свободу судноплавства;
- b) свободу польотів;
- c) свободу прокладати підводні кабелі та трубопроводи;
- d) свободу зводити штучні острови та інші установки;
- e) свободу рибальства;
- f) свободу наукових досліджень (частина перша статті 87 ЮНКЛОС).

Усі держави, що здійснюють перелічені вище свободи, зобов'язані належним чином враховувати зацікавленість інших держав у користуванні свободою відкритого моря, а також належним чином враховувати права, передбачені ЮНКЛОС щодо діяльності у Районі (частина друга статті 87 ЮНКЛОС). Жодна держава не має права претендувати на підпорядкування

будь-якої частини відкритого моря своєму суверенітетові (стаття 89 ЮНКЛОС).

Район. Район та його ресурси є спільною спадщиною людства (стаття 136 ЮНКЛОС).

Жодна держава не може претендувати на суверенітет чи суверенні права або здійснювати їх стосовно будь-якої частини Району або його ресурсів та жодна держава, фізична чи юридична особа не може присвоювати будь-яку їх частину. Жодні претензії такого роду або здійснення суверенітету чи суверенних прав та жодне таке присвоєння не визнаються (частина перша статті 137 ЮНКЛОС).

Усі права на ресурси Району належать всьому людству, від імені якого діє Орган. Ці ресурси не підлягають відчуженню. Проте корисні копалини, що видобуваються в Районі, можуть бути відчужені, але лише відповідно до ЮНКЛОС та норм, правил і процедур Органу (частина друга статті 137 ЮНКЛОС).

Жодна держава, фізична чи юридична особа не може претендувати на права на корисні копалини, що видобуваються в Районі, купувати або здійснювати їх інакше, як відповідно до ЮНКЛОС. Інакше жодні претензії такого роду на такі права, їх придбання чи здійснення не визнаються (частина третя статті 137 ЮНКЛОС).

Вбачаємо за слушне також звернути увагу на Женевські конвенції з морського права від 1958 року, які все ще зберігають обов'язкову силу у відносинах з державами, які приймають участь у відповідній Женевській конвенції, але не приймають участі у ЮНКЛОС, або у відносинах між такими державами [245, с. 4]. Однією з таких нечисленних держав є, наприклад, США.

До Женевських конвенцій з морського права від 1958 року відносяться:

- Конвенція про територіальне море та прилеглу зону (КТМ) [157]. У КТМ сформульовані детальні положення, в яких викладаються основні норми щодо територіального моря і прилеглої зони. Ці норми присвячені, зокрема, вихідним лініям, затокам, делімітації між державами із суміжними або протилежними узбережжями, мирному проходу та прилеглий зоні [245, с. 2];
- Конвенція про відкрите море (КВМ) [155]. КВМ визначає відкрите море як всі частини моря, які не відносяться до територіального моря та внутрішніх вод. В документі розглядаються: свободи відкритого моря; право держави мати судна, що плавають під її прапором на визначених нею умовах (це право супроводжується неоднозначною вимогою про наявність «реального зв'язку»); права і обов'язки держави прапора; проблема піратства; право висадки на судно; право переслідування; прокладка підводних кабелів та трубопроводів. В конвенції містяться також два новаторських для того часу положення: про забруднення нафтою та про забруднення радіоактивними відходами [245, с. 2];
- Конвенція про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря (КРОЖР) [153]. КРОЖР передбачає принципи та механізми раціонального управління рибальством у відкритому морі. Документ наполягає на співпраці між державами, які освоюють один й той же рибний промисел, визнає особливі інтереси прибережної держави в разі, коли промисел ведеться в акваторії відкритого моря, що примикає до його територіального моря, та передбачає обов'язкове врегулювання суперечок з приводу всіх її ключових норм. Деякі з положень Конвенції подібні до тих, які увійшли в 1995 році до Угоди ООН з рибних запасів. Свого часу КРОЖР була сприйнята дуже неоднозначно, про що свідчить нечисленність ратифікацій та приєднань: з одного боку, багато держав прагнули до встановлення виняткових рибопромислових прав за

межами територіального моря, але режим рибальства у відкритому морі за зовнішньою межею територіального моря їх не задовольняв; з іншого боку держави були не готові до того, щоб настільки вагома роль відводилася обов'язковому врегулюванню суперечок [245, с. 3];

- Конвенція про континентальний шельф (ККШ) [154]. У ККШ встановлюються норми, що стосуються поняття континентального шельфу, його меж та режиму. Положення про те, що зовнішня межа визначається 200-метровою ізобатою та можливістю розробки, пізніше розглядалося з урахуванням технічного прогресу як застаріле і в ЮНКЛОС це положення зазнало радикальної модифікації [245, с. 3];
- Факультативний протокол підписання, що стосується обов'язкового вирішення спорів (ФППС) [202], передбачає обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду щодо всіх спорів, що стосуються тлумачення або застосування Женевських конвенцій з морського права від 1958 року, якщо тільки сторони спору не домовляються про арбітраж або погоджувальну процедуру. Учасниками Протоколу можуть бути лише держави, що є учасницями хоча б однієї з Женевських конвенцій з морського права. На практиці цей Протокол ніколи не застосовувався [245, с. 3].

Щодо статусу Каспійського моря слід зазначити наступне.

12 серпня 2018 року п'ять прикаспійських держав, а саме: Азербайджанська Республіка, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, РФ та Туркменістан підписали Конвенцію про правовий статус Каспійського моря [156] (далі іноді – Каспійська Конвенція), згідно із приписами якої прикаспійські держави будуть здійснювати свій суверенітет, суверенні та виключні права, а також юрисдикцію в Каспійському морі. Ця Конвенція визначає та регулює права та обов'язки Сторін щодо використання

Каспійського моря, включаючи його води, дно, надра, природні ресурси та повітряний простір над морем (стаття 2 Каспійської Конвенції).

Статтею 3 Каспійської Конвенції встановлені принципи діяльності прикаспійських держав у Каспійському морі, серед яких:

- повага до суверенітету, територіальної цілісності, незалежності та суверенної рівності держав, незастосування сили або загрози силою, взаємна повага, співробітництво та невтручання у внутрішні справи одна одної;
- використання Каспійського моря в мирних цілях, перетворення його в зону миру, добросусідства, дружби і співробітництва, вирішення всіх питань, пов'язаних з Каспійським морем, мирним шляхом;
- забезпечення безпеки та стабільності в Каспійському регіоні;
- забезпечення стабільного балансу озброєнь Сторін у Каспійському морі, розвиток військового потенціалу в межах розумної достатності з урахуванням інтересів усіх Сторін та без шкоди для безпеки одна одної;
- дотримання узгоджених заходів зміцнення довіри у військовій сфері в дусі передбачуваності та прозорості відповідно до загальних зусиль щодо зміцнення регіональної безпеки та стабільності, в тому числі відповідно до міжнародних договорів, укладених між всіма Сторонами;
- відсутність у Каспійському морі збройних сил, що не належать Сторонам;
- ненадання Стороною своєї території іншим державам для вчинення агресії та інших військових дій проти будь-якої із Сторін.

Відповідно до статті 5 Каспійської Конвенції акваторія Каспійського моря розмежовується на внутрішні води, територіальні води, рибальські зони і загальний водний простір.

Суверенітет кожної із Сторін поширюється за межі її сухопутної території та внутрішніх вод на прилеглий морський пояс, який називається

територіальними водами, а також на морське дно та його надра, а також повітряний простір над ним (стаття 6 Каспійської Конвенції).

Згідно із частиною першою статті 7 Каспійської Конвенції кожна Сторона встановлює ширину своїх територіальних вод до межі, що не перевищує 15 морських миль, відміряних від вихідних ліній, визначених відповідно до цієї Конвенції.

Кожна Сторона встановлює рибальську зону шириною 10 морських миль, що прилягає до територіальних вод. Розмежування рибальських зон між державами з прилеглими узбережжями здійснюється за угодою між цими державами з врахуванням принципів і норм міжнародного права (частина перша статті 9 Каспійської Конвенції). У своїй рибальській зоні кожна Сторона має виключне право на видобуток водних біологічних ресурсів відповідно до Каспійської Конвенції, окремих угод, укладених Сторонами на основі Каспійської Конвенції та свого національного законодавства (частина друга статті 9 Каспійської Конвенції).

Але Каспійська Конвенція не набула чинності. Не дивлячись на тиск з боку Москви, Іран не ратифікував цю міжнародну угоду [171].

Важливо також відмітити, що ЮНКЛОС закріплює головний принцип міжнародного морського права – принцип використання морів в мирних цілях. Так, приписом статті 301 ЮНКЛОС встановлено, що при здійсненні своїх прав та виконанні своїх обов'язків згідно з ЮНКЛОС держави-учасниці утримуються від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим чином, не сумісним із принципами міжнародного права, втіленими у Статуті ООН.

Слід додати, що РФ ратифікувала ЮНКЛОС у 1997 році [54].

Водночас, під час міжнародного збройного конфлікту застосовується міжнародне гуманітарне право, а на морі — відповідні норми права морської війни [184].

Керівництво Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, було підготовлено групою фахівців з міжнародного права і військово-морських експертів протягом 1988-1994 роках та прийнятий у 1994 році (далі – Керівництво Сан-Ремо). Метою Керівництва Сан-Ремо є сучасне викладення міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі. Керівництво Сан-Ремо містить декілька положень, які можна вважати прогресивними розробками в праві, але більшість його положень вважаються такими, що визначають чинні правові норми, що застосовуються [218].

Як визначено пунктом 1 Керівництва Сан-Ремо, сторони збройного конфлікту на морі зобов'язані дотримуватися принципів та правил міжнародного гуманітарного права з моменту застосування збройних сил. У випадках, не охоплених цим документом або міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що випливають із усталених звичаїв, принципів гуманності та вимог суспільної свідомості (пункт 2 Керівництва Сан-Ремо).

Здійснення права на індивідуальну або колективну самооборону, визнаного в статті 51 Статуту ООН, можливе лише при дотриманні умов та обмежень, вказаних у цьому Статуті та витікаючих із загального міжнародного права, включаючи принципи необхідності і пропорційності (пункт 3 Керівництва Сан-Ремо). Принципи необхідності та пропорційності однаково застосовуються до збройного конфлікту на морі та вимагають, щоб ведення бойових дій державою не перевищувало того ступеня та виду сили, яка не заборонена правом збройного конфлікту та необхідна для відбиття збройного нападу на неї і відновлення її безпеки (пункт 4 Керівництва Сан-

Ремо). Те, наскільки виправдані воєнні дії держави проти ворога, залежить від інтенсивності та масштабу збройного нападу, за який несе відповідальність ворог, та серйозності загрози, що виникла (пункт 5 Керівництва Сан-Ремо). Правила, викладені в цьому документі, та будь-які інші норми міжнародного гуманітарного права однаково застосовуються до всіх сторін конфлікту. Міжнародна відповідальність, яку може понести одна із сторін конфлікту за його розв'язання, не впливає на рівне застосування цих правил до всіх сторін конфлікту (пункт 6 Керівництва Сан-Ремо).

Однією з цілей ООН є підтримання міжнародного миру і безпеки та з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз миру і придушення актів агресії чи інших порушень миру, а також проводити мирними засобами відповідно до принципів справедливості та міжнародного права врегулювання або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру (стаття 1 Статуту ООН) [246].

Резолюція 3314 (XXIX) ГА ООН, у додатку якої міститься визначення агресії, була прийнята 14 грудня 1974 року після тривалих міжурядових перемовин [253] (далі іноді – Резолюція ООН про агресію).

Як встановлено статтею 1 Резолюції ООН про агресію [250], агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або іншим чином, несумісним зі Статутом ООН, як це встановлено у цьому визначенні. Застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту є *prima facie* свідченням акту агресії, хоча РБ ООН може відповідно до Статуту зробити висновок, що визначення про те, що акт агресії був скоєний, не буде виправданим у світлі інших відповідних обставин, включаючи той факт, що відповідні акти або їх наслідки не мають досить серйозного характеру (стаття 2 Резолюції ООН про агресію).

Статтею 3 Резолюції ООН про агресію встановлено, що будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни, з урахуванням та відповідно до положень Резолюції ООН про агресію, кваліфікуватиметься як акт агресії:

a) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, яка є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини;

b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

c) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські та повітряні флоти іншої держави;

e) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за угодою з державою, що приймає, з порушенням умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

f) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

g) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або її значну участь в них.

Цей перелік не є вичерпним. РБ ООН може визначити й інші акти агресією згідно із положеннями Статуту ООН (стаття 4 Резолюції ООН про агресію).

Ніякі міркування будь-якого характеру, як-то політичного, економічного, військового чи іншого характеру не можуть слугувати виправданню агресії (частина перша статті 5 Резолюції ООН про агресію). Агресивна війна є злочином проти міжнародного миру, агресія спричиняє міжнародну відповідальність (частина друга статті 5 Резолюції ООН про агресію). Жодне територіальне придбання або особлива вигода, що отримані внаслідок агресії, не є і не можуть бути визнані законними (частина третя статті 5 Резолюції ООН про агресію).

Висновки до Розділу 1

1. Морська безпека України є невід'ємною сферою національної безпеки держави, нерозривно пов'язаною з іншими елементами (сферами) національної безпеки, зокрема воєнною безпекою, державною безпекою, громадською безпекою і порядком та інформаційною безпекою.

У свою чергу, можливість безпечного транспортування морем українського зерна та продуктів харчування в інші держави має суттєвий вплив на глобальну продовольчу безпеку.

2. Ми розкрили поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», а також дійшли до узагальнюючого висновку про те, що політико-правові механізми протидії російській агресії в Азово-Чорноморському басейні, направленої проти України, зміцнюють національну безпеку України, безпеку всього Чорноморського регіону та глобальну безпеку, особливо в контексті глобальної продовольчої безпеки.

3. Аналіз сучасного стану розробки проблематики теоретичних основ визначення та комплексного застосування політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі засвідчив недостатній рівень уваги наукового середовища до згаданих проблем.

Деякі вітчизняні та іноземні наукові установи і аналітичні центри здійснюють діяльність, пов'язану з вивченням окремих механізмів протидії російській агресії на морі в Чорноморському, Арктичному, Балтійському регіонах, але такі дослідження не розкривають широкого спектру політико-правових механізмів протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, які можуть бути застосовані державами та міжнародними організаціями.

Водночас, у 2022 році була опублікована низка статей вчених та експертів, які направлені на аналіз МД РФ.

4. Міжнародний правовий режим морської безпеки на морі складається з двох основоположних міжнародних договорів – Статуту ООН та ЮНКЛОС, а також інших міжнародних документів, які відповідають згаданим фундаментальним договорам.

ЮНКЛОС визначає поведінку її держав-учасниць у Світовому океані, сукупність прав та обов'язків в морських просторах, а саме: внутрішніх водах, територіальних морях, міжнародних протоках, архіпелажних водах, прилеглих зонах, виключних економічних зонах, континентальному шельфі, відкритому морі та Районі.

Суб'єкти міжнародного права будують свою внутрішню та зовнішню політику, направлену на використання Світового океану та його ресурсів, на підставі ЮНКЛОС.

Конвенція про правовий статус Каспійського моря визначає та регулює права та обов'язки її Сторін щодо використання Каспійського моря, включаючи його дно, надра, природні ресурси та повітряний простір над морем. Але ця Конвенція на даний час не набула чинності, оскільки не ратифікована однією із прикаспійських держав – Ісламською Республікою Іран.

5. Резолюція 3314 (XXIX) ГА ООН розкриває поняття «агресія». Серед іншого, резолюцією визначено, що блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави та напад збройними силами держави на морські сили чи морський флот іншої держави кваліфікуються як акти агресії. Також документом встановлено, що агресивна війна є злочином проти міжнародного миру, який тягне за собою міжнародну відповідальність.

У випадку збройного нападу на члена ООН, такий член ООН має невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону, як визначено статтею 51 Статуту ООН. При цьому, на нашу думку, самооборона є системою, яка містить не лише воєнні контрзаходи держав-жертв агресії. До

системи самооборони, без сумніву, відносяться й політико-правові механізми протидії агресії, зокрема на морі.

РОЗДІЛ 2

АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКОМУ БАСЕЙНІ

2.1. Історико-геополітичні передумови агресії Російської Федерації в Азово-Чорноморському басейні

Неможливо повноцінно розглянути проблематику сучасної російської агресивної експансії в Азово-Чорноморському басейні без розуміння історико-геополітичного підґрунтя цього питання. Також слід зазначити, що вище політичне керівництво РФ, виправдовуючи власну агресивну політику, посилається на неіснуючі «історичні права Росії» та «історичні факти».

Адмірал І. Кабаненко написав, що тисячоліттями Чорноморський регіон з його складним етнічним різноманіттям, складним географічним положенням і мінливими кліматичними умовами відігравав роль природного бар'єру між різними цивілізаціями, які інакше зіткнулися б. Ситуація різко змінилася з піднесенням (у 1299-1453 роках) і розширенням (у 1453-1566 роках) Османської імперії, яка врешті-решт стала домінуючою морською державою в Чорному морі та контролювала більшу частину транспортних шляхів у ширшому регіоні, включаючи морські шляхи [181, с. 35].

Грунтовним є тематичне дослідження українського доктора історичних наук, професора В. Газіна, яке стосується, зокрема, боротьби Російської імперії та СРСР за оволодіння Босфором та Дарданеллами і домінування в Азово-Чорноморській акваторії. Так, у статті «“Східне питання”: продовження буде?» професор В. Газін писав [10], що з давніх-давен агресивна політика Московського царства, Російської імперії найвиразніше проявлялася у двох напрямках: західному - балтійському та південному - чорноморському. Росія, з одного боку, століттями прагнула

підпорядкувати/контролювати Центральну Європу, з іншого - оволодіти протоками Босфор і Дарданелли та нівелювати державне значення Туреччини. На балтійському напрямку така ж доля була уготована Речі Посполитій - могутній державі Центральної Європи в ранньомодерну епоху. Термін «східне питання» вперше було вжито у 1822 році на Веронському конгресі Священного Союзу під час обговорення питання національно-визвольного повстання греків у 1821-1822 роках проти Османської імперії. Однак досьє воєнно-політичних цілей агресивних планів Російської імперії сформувалося раніше - в період російсько-турецьких воєн у 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812 роках. Утверджуючись на берегах Чорного моря, Росія домоглася права проходу свого торгового флоту через Босфор і Дарданелли, що вперше було зафіксовано Кючук-Кайнарджийським миром 1774 року. Невдовзі таке ж право було озвучене російсько-турецьким союзним договором 1799 року і для військових кораблів. Як з'ясувалося, це був лише початок тривалої боротьби за оволодіння протоками та Константинополем як вселенським центром християнства східного обряду - православ'я [10].

Як зазначив доктор географічних наук, професор О. Щипцов, поразкою у Кримській війні у 1853-1856 роках Росію було викреслено зі списків морських держав. Військово-морський флот у Азово-Чорноморському басейні припинив існування. Вітрильний торговельний флот майже увесь був знищений. Парових суден на 20 серпня 1856 року залишилося лише п'ять одиниць [137, с. 84].

Професор В. Газін також зазначав у своїй згаданій вище науковій праці, що Перша світова війна, в яку Росія вступила на боці Антанти, вселяла надії на успіх у вирішенні «східного питання». Нарешті вперше вдалося домогтися підтримки і згоди на реалізацію сокровенних мрій від постійних противників російських планів - Великої Британії та Франції. Антантівські секретні угоди 1915 року та Сайкса-Піко 1916 року передбачали передачу Стамбула й

Босфору та Дарданелл Російській імперії. Росія як ніколи була близька до реалізації «східного питання». Але не так сталося, як гадалося. Через системний крах - поразки у війні, розвал Східного фронту, Лютневу революцію та більшовицький переворот - плани Росії виявилися нездійсненними. І хоча радянський уряд скасував договори про поділ Туреччини, однак успадкував «східне питання», як багато чого іншого, що бачилося цінним для нової імперії. Після 1917 року «східне питання» не зникло, а тільки тимчасово видозмінилося. І на Лозаннській конференції 1923 року, де радянську делегацію було допущено до обговорення питання режиму Чорноморських проток, і на конференції про режим Чорноморських проток у швейцарському місті Монтрьо 1936 року воно виступало у формі врегулювання судноплавства по лінії Чорне-Середземне море. СРСР, домагаючись там пільг і привілеїв у користуванні Чорноморськими протоками, захищав свої державні інтереси, що на загал було правомірним актом. Це той випадок, коли нормальна позиція диктувалася безсиллям, а не усвідомленням необхідності діяти у межах правового поля [10].

В контексті цього дослідження слід звернути окрему увагу на знакову угоду, підписану в місті Монтрьо у 1936 році.

Так, Конвенція про режим проток (далі - Конвенція Монтрьо) була вчинена представниками Короля Болгар, Президента Французької Республіки, Його Величності Короля Великої Британії, Ірландії та Британських Домініонів за морями, Імператора Індії, Його Величності Короля Еллінів, Його Величності Імператора Японії, Його Величності Короля Румунії, Президента Турецької Республіки, Центрального Виконавчого Комітету СРСР, Його Величності Короля Югославії [230].

Конвенцією Монтрьо зокрема визнано і підтверджено принцип права свободи проходу і судноплавства у Протоках, повернутий суверенітет над

Протоками Туреччині, а також встановлені суттєві обмеження для проходу військових кораблів фактично на користь Туреччини.

Документ належить до конвенцій, норми яких, в кореляції з іншими нормами морського права (зокрема ЮНКЛОС), мають пріоритет і застосовуються відповідно до принципу «*lex specialis derogat generali*» [4, с. 53].

Згідно із позицією Міністерства закордонних справ Туреччини Конвенція Монтрю, яка є важливим елементом у контексті безпеки та стабільності Чорного моря, належним чином і неупереджено виконується Туреччиною протягом більше семи десятиліть. У цьому відношенні успішне впровадження Конвенції Монтрю з 1936 року є свідченням ретельно встановленого Конвенцією балансу [175].

Але не дивлячись на цю міжнародну угоду, що мала обов'язкову силу також для СРСР, вже на Постдамській конференції Сталін висловив бажання отримати військово-морську базу в Дарданеллах та східні турецькі провінції Карс та Лазістан. Партнери відповіли, що Туреччина на боці Гітлера не воювала та карати її нема за що [38].

У статті авторства українського доктора історичних наук, професора О. Машевського під назвою «Дослідження боротьби великих держав за протоки Босфор та Дарданелли російськими істориками» [42] розглянуто підходи чисельних російських та радянських істориків XIX – початку XXI століть до проблеми Чорноморських проток. Нижче наведемо деякі позиції російських та радянських істориків, які проаналізував професор О. Машевський у своїй науковій праці:

- «...царський уряд повинен був встановити свій контроль над входом до Дарданелл, створивши там свою військово-морську базу» (Ф. Мартенс, 1897 рік);

- «...Росії доцільно зосередитись на ... закритті Проток для військових кораблів усіх держав» (М. Таубе, 1905 рік);
- П. Мілюков, С. Гагарін, Г. Капчев та Б. Глубовський, висловлюючи погляди ура-патріотичних кіл, наголошували на «історичному праві» Росії на володіння Константинополем та Протоками, які повинні стати компенсацією їхній країні за участь у Першій світовій війні;
- «...прагнення Петербургу підпорядкувати собі Протоки чи принаймні змінити на користь Росії їхній режим, було однією з головних причин світової війни й підтверджувало, що з усіх імперіалістичних хижаків Росія була чи не найагресивнішою» (М. Покровський та представники його наукової школи Е. Адамов, Я. Захер і В. Хвостов, 20-30 роки ХХ століття);
- А. Міллер та Б. Дранов вказували на «історичне право СРСР на встановлення контролю над Босфором та Дарданеллами».

Також є важливими узагальнюючі висновки професора О. Машевського:

- 1) Більшість російських істориків та публіцистів кінця ХІХ – початку ХХ століть були досить сильно політично заангажованими, оскільки підтримували та обґрунтовували політику царського уряду щодо Чорноморських проток;
- 2) Один із перших значних конфліктів між СРСР та західними країнами був зумовлений спробами Москви, незважаючи на спротив Туреччини, у 1945-1947 роках встановити свій контроль над Босфором та Дарданеллами;
- 3) Російська історіографія 1990-х років применшувала експансіоністські прагнення Росії щодо Проток та їх вплив на формування та діяльність міжнародних союзів;
- 4) У 2000-х роках у російській історичній думці відчутні спроби обґрунтувати прагнення Російської імперії підпорядкувати Босфор та

Дарданелли та загалом виправдати експансіоністську політику царського уряду щодо Проток [42].

Отже, враховуючи викладені вище наукові положення, можна дійти до висновку – сучасна РФ не засуджує, а навіть поділяє агресивні наміри щодо встановлення контролю над Протоками царської Росії та СРСР, правонаступницею якого вона себе вважає.

Також загальновідомо, що заявами про те, що РФ нібито є спадкоємицею СРСР, політичне керівництво держави-агресора обґрунтовує законність членства своєї держави замість СРСР у міжнародних організаціях та їх органах, зокрема РБ ООН, а також виправдовує агресивну політику, направлену на сучасні незалежні держави – колишні республіки СРСР.

Але чи дійсно РФ є повноцінною правонаступницею СРСР? Остаточна відповідь на це питання буде мати великий вплив на всю світову політику, а також подальшу участь РФ у міжнародних організаціях.

На нашу думку, РФ не є та ніколи не була повноцінною правонаступницею СРСР з огляду на наступне.

Конституцією СРСР [35], зокрема, було передбачено:

- відповідно до статті 70 СРСР – це єдина союзна багатонаціональна держава, утворена на основі принципу соціалістичного федералізму, в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних радянських соціалістичних республік;
- статтею 76 встановлено, що кожна союзна республіка - суверенна радянська соціалістична держава, яка об'єдналася з іншими радянськими республіками в СРСР;
- згідно із статтею 72 за кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР.

Отже, кожна з республік колишнього СРСР була окремою суверенною державою, яка мала конституційне право вийти зі складу наддержави.

Як слідство, згідно із Конституцією СРСР Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка була окремою від СРСР суверенною державою, яка мала право вільного виходу з СРСР. Водночас, Конституцією СРСР правонаступництво СРСР не передбачено [122; 121].

Держави, які були суб'єктами СРСР, і сам СРСР, як держава-попередниця, враховуючи необхідність кардинального перегляду всього комплексу відносин між державами, що входили до складу СРСР, уклали 4 грудня 1991 року Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів СРСР (далі – Московський Договір) [86].

Для цілей Московського Договору його сторони визначили, що « правонаступництво держав » означає заміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території, а « момент правонаступництва держав » означає дату заміни державою-наступницею держави-попередниці у несенні відповідальності за міжнародні відносини стосовно території, що є об'єктом правонаступництва держав.

Згідно із статтею 4 Московського Договору сторони погодились на те, що частки суб'єктів колишнього СРСР у загальній сумі Боргу й Активах, визначених на основі єдиного агрегованого показника, складають: Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка – 61,34 %; Україна – 16,37 %; Республіка Білорусь – 4,13 % тощо.

Перехід всієї повноти прав СРСР до РФ (РРФСР), зокрема на міжнародній арені, Московським Договором не передбачений.

8 грудня 1991 року між Республікою Білорусь, РФ та Україною була підписана Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (далі - Біловезька Угода). Біловезькою Угодою констатовано, що СРСР, як суб'єкт міжнародного права та геополітична реальність, припиняє своє існування, а також встановлено, що з моменту підписання цієї Угоди на територіях

держав, що її підписали, не допускається застосування норм третіх держав, у тому числі колишнього СРСР [91].

Перехід прав СРСР до РФ (РРФСР) Біловезькою Угодою не передбачений.

Враховуючи проаналізовані документи, зокрема положення Конституції СРСР, факт відсутності документів, підписаних всіма колишніми республіками СРСР, які надають РФ статус правонаступниці СРСР, РФ не є повноцінною спадкоємицею сукупності прав та обов'язків СРСР, а лише успадкувала частину його активів та боргів.

Чітке розуміння цієї обставини надасть змогу всім державам світу та міжнародним організаціям, насамперед ООН, формувати свою політику щодо РФ відповідно до норм міжнародного права.

Окрім цього, вчена-юристка Нілуфер Орал (Nilüfer Oral) зазначає, що після розпаду СРСР у 1991 році історичну двовладну структуру Чорного моря між Османською та Російською імперіями, а пізніше Туреччиною та СРСР було замінено п'ятьма новими незалежними причорноморськими державами: РФ, Болгарією, Румунією, Україною та Грузією. Хоча розпад СРСР, можливо, породив надію на нову еру геополітики, яка перетворить Чорне море на сфери впливу Європи та НАТО, це було перекреслено російсько-грузинським конфліктом у 2008 році, а потім російсько-українським конфліктом, який почався в 2014 році. Існуюча конфліктна ситуація в Чорному морі значною мірою є наслідком геополітичної владної структури Чорного моря, що протягом століть була поділена між двома великими чорноморськими імперіями, які пізніше були замінені СРСР і Туреччиною [203].

У законопроекті під назвою «Закон про Чорноморську безпеку від 2022 року», поданому до Конгресу США Дж. Шахін (J. Shaheen), М. Ромні (M. Romney) та іншими сенаторами [225], вказані факти, які характеризують ситуацію, що склалася в Чорноморському регіоні, а саме: 1) Чорноморський

регіон є зоною зростання напруженості та конфлікту на східному кордоні ЄС та НАТО після вторгнення президента В. Путіна в Україну в 2014 та 2022 роках і вторгнення в Грузію в 2008 році, території якої все ще незаконно окуповані РФ; 2) після незаконної спроби анексії українського Криму в 2014 році РФ посилила Чорноморський флот, щоб збільшити свою присутність у регіоні, посилила свою повітряну та берегову оборону, нехтуючи міжнародним правом щодо свободи судноплавства, перешкоджала регулярним морським маршрутам, а також поставила під загрозу свободу судноплавства в Чорному морі; 3) з моменту свого військового втручання в Чорноморському регіоні, яке почалося у 2008 році, РФ вживає постійні гібридні заходи для подальшої дестабілізації регіону за допомогою кампаній шкідливого впливу; 4) після вторгнення РФ в Україну у 2022 році єдність між чорноморськими країнами зміцнилася, зокрема між країнами-членами НАТО Румунією, Болгарією та Туреччиною; 5) РФ використовує свої незаконні претензії на води Чорного моря та території держав Чорноморського регіону, проводить військові навчання для того, щоб загрожувати територіальному суверенітету України; 6) РФ має довгу історію використання своєї позиції в Чорному морі та Криму, щоб погрожувати союзникам по НАТО.

Цікавим фактом є те, що у 2005 році колишній президент Румунії Траян Бесеску вже застерігав Захід щодо планів російської анексії та військових сценаріїв у Чорноморському регіоні. «З Чорним морем (Росія) століттями поводитися як з російським озером, хіба ви не помітили?» - сказав тоді Бесеску під час виступу в США. Ця полемічна заява викликала тоді значний резонанс і чимало критики [132].

Крім того, більшість західних політиків, науковців, військових та експертів помилково вважають, що старт масштабної незаконної експансії РФ в Чорноморському регіоні було дано у 2008 році, після розв'язання агресором війни проти суверенної Грузії, захоплення грузинських територій та морських

просторів. Натомість, системна експансія РФ в Азово-Чорноморському басейні «стартувала» у вересні 2003 року, коли РФ самовільно почала насипати дамбу у Керченській протоці між Таманським півостровом (Краснодарський край РФ) та островом Коса Тузла (Україна) і погрожувати Україні застосуванням збройних сил, фактично реалізуючи протиправний намір приєднати частину української території – острів Коса Тузла до власної території.

Реагуючи на конфліктну ситуацію, спровоковану РФ, з метою забезпечення належного контролю з боку ВРУ за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла та прилеглий акваторії Керченської протоки, діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо забезпечення територіальної цілісності України та недоторканності її кордонів, ВРУ постановила утворити Тимчасову спеціальну комісію ВРУ щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла [93].

Російський шантаж завершився фактичною перемогою агресора, поступкою України та підписанням 24 грудня 2003 року Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, який відповідає інтересам РФ, але не відповідає приписам міжнародного морського права, законним правам та інтересам України та інших держав. Будівництво дамби було зупинено.

У 2014-2021 роках, у ході мілітаризації тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, відбулось значне нарощування бойових спроможностей Чорноморського флоту РФ:

ударні спроможності з нанесення ураження наземним об'єктам на дальність до 1500 км зросли у понад 5 разів та досягли сумарного умовного ракетного залпу у 104 ракети комплексу «Калібр» (загальна кількість кораблів-носіїв – 16, з них фрегатів проекту 11356 – 3 од., підводних човнів

проекту 636.3 – 6 од., малих ракетних кораблів проекту 21631 – 4 од., патрульних кораблів проекту 22160 – 3 од.);

десантні спроможності з урахуванням перебазування сил з Північного флоту і Каспійської флотилії у квітні 2021 р. зросли майже у 2 рази та забезпечують висадку військ десанту складом до 5600 осіб, 70 танків і 90 бойових броньованих машин (загальна кількість десантних кораблів і катерів – 32, з них: великих десантних кораблів проекту 775 – 7 од. та проекту 1171 – 3 од.; десантних катерів проекту 11770 – 9 од., проекту 21820 – 2 од., проекту 1176 – 1 од.; десантно-штурмових катерів проекту 03160 – 12 од.) [138].

У 2022 році група експертів, яка зібралася на майданчику вашингтонського Центру аналізу європейської політики (СЕРА), із жалем про втрачений час заявили, що оборонні стратегії США зазвичай не виділяли регіон Чорного моря в окрему сферу безпеки. Чорноморський регіон набагато частіше залишався в тіні близькосхідних гарячих точок, гублячись серед проблем та конфліктів на Балканах та в центральній Азії [33].

С. Хоррелл (S. Horrell), старший науковий співробітник програми трансатлантичної оборони та безпеки СЕРА, простежує історію російської мілітаризації Чорного моря в історичній перспективі. За його словами, Росія традиційно мала безпроблемний вихід у Світовий океан через свій порт Архангельськ в Білому морі. Незважаючи на те, що північний вихід був посилений у радянські роки військово-морськими базами у Севєродвінську та поблизу Мурманська, Росія не вважала цей коридор надто зручним для реалізації своїх геополітичних амбіцій. Тому з середньовіччя вона почала вести збройну боротьбу за контроль над Балтійським і Чорним морями. Порівнюючи ці театри, Стівен Хоррелл приходять до висновку: незважаючи на те, що Чорне море є набагато більш «внутрішнім» (вихід з нього можливий лише через добре контрольовані протоки Босфор і далі – Гібралтар) – воно чомусь цікавило Росію набагато більше, ніж Балтика. Контроль над Чорним

морем Росія вважала для себе чимось ідеологічно і сакралью важливим ще за царських часів, вважає Хоррелл, тому вона вела тут постійні війни, хоча і зі змінним успіхом [33].

Американський генерал Б. Годжес заявив: «Ми нічого не зробили після того, як росіяни взяли Грузію, Сирію, ми нічого не зробили після того, як вони взяли Крим... Уряд має розробити комплексну стратегію для регіону Чорного моря, яка зможе відновити свободу судноплавства і покладе край тиску росіян на цей регіон» [33].

Н. Сескурія (N. Seskuria), науковий співробітник британського Королівського інституту об'єднаних служб вважає: «Міжнародна участь в регіоні Чорного моря є ключовим і, ймовірно, єдиним способом, за допомогою якого регіон може знову стати стабільним. Акцент НАТО на Чорному морі дуже запізнився, регіон вже став театром військових зіткнень і майже перетворився на полігон для РФ – її випробувань гібридних інструментів ведення війни. Відсутність акценту на Чорному морі з боку США та НАТО ще більше підштовхнула Росію до переслідування все більш агресивних цілей, проте НАТО досі не має послідовної стратегії для регіону» [33].

2.2. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії

Україна має найбільшу серед держав Азово-Чорноморського басейну довжину морського узбережжя – 2759,2 км. Значну частину національного валового внутрішнього продукту формують п'ять областей України, які мають вихід до моря і займають близько 27% її території. Більшість населення цих територій проживає на відстані не більш як 60 кілометрів від моря та тісно пов'язана з морською діяльністю [49].

На території України в Чорноморсько-Азовському басейні, а також дельті Дунаю розташовані 18 морських портів, серед яких 13 – на континентальній частині: Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Одеса, Південний, Миколаїв, Ольвія, Херсон, Скадовськ, Бердянськ, Маріуполь та 5 – на тимчасово окупованій території Кримського півострова: Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія [110].

Відповідно до інформації Міністерства економіки України обсяг експорту товарів з України у 2021 році склав 68,24 млрд дол. США [45].

Через власні морські порти Україна експортує понад 70% усіх вантажів на загальну суму близько 47 млрд дол. США. Лише один день морської блокади України завдає збитки вітчизняній економіці близько 170 млн дол. США [62].

Після припинення існування СРСР морський кордон між Україною та РФ в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, відповідно до норм міжнародного морського права, не був встановлений.

Не було встановлено кордону в морі й після підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ, статтею 2 якого визначено, що «Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту

ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі вважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів» [22]. Це створило одну з основних загроз національній безпеці України.

Натомість, всупереч ЮНКЛОС, законним інтересам України та інших країн, між РФ та Україною були укладені два міжнародні договори, що безпосередньо стосуються правового статусу морських просторів в Азовському морі та Керченській протоці та незаконно обмежують свободу судноплавства в регіоні:

Договір між Україною і РФ про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року [20], ратифікований Законом України від 20 квітня 2004 року № 1681-IV [88] (далі іноді – Договір про кордон з РФ). Статтею 5 Договору визначено, що врегулювання питань, які відносяться до суміжних морських просторів, здійснюється за угодою між Договірними Сторонами відповідно до міжнародного права.

У Договорі про кордон з РФ також зазначено, що «ніщо в цьому Договорі не завдає шкоди позиціям України і РФ щодо статусу Азовського моря і Керченської протоки, як внутрішніх вод двох держав»;

Договір між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 року [21], ратифікований Законом України від 20 квітня 2004 року № 1682-IV [89] (далі іноді – Азовський Договір). Азовський Договір містить положення про те, що Азовське море та Керченська протока «історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації».

Азовським Договором також встановлено, що військові кораблі або інші державні некомерційні судна третіх держав (наприклад, США або Великої Британії) не можуть заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою без погодження з обома державами - РФ та України.

Слід додати, що укладення Азовського Договору стало результатом погрози силою з боку РФ – відомого конфлікту навколо українського острова Тузла в Керченській протоці у 2003 році.

Необхідно зазначити, що Азовський Договір та стаття 5 Договору про кордон з РФ прямо порушують ЮНКЛОС та не відповідають інтересам України та інших країн, оскільки внутрішні води можуть належати лише одній державі (стаття 8 ЮНКЛОС), а не двом, як зазначено в російсько-українських договорах від 2003 року, а Керченська протока має статус міжнародної (стаття 37 ЮНКЛОС).

Площа Азовського моря є достатньо великою (близько 40000 кв. км) для того, щоб містити не тільки територіальні моря двох держав, а й їх виключні економічні зони.

Після припинення існування СРСР РФ усіяло перешкоджала встановленню морського кордону з Україною в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці відповідно до приписів міжнародного морського права, оскільки при справедливому розмежуванні морських просторів між двома державами, згідно із нормами ЮНКЛОС, суверенітет або суверенні права та юрисдикція України поширювалася б на більшу частину Азовського моря - близько 2/3 його загальної площі, а також стратегічно важливий Керч-Єнікальський канал – торговельний шлях між Чорним та Азовським морями.

Враховуючи межі міжнародно визнаних сухопутних кордонів України та приписи ЮНКЛОС, площа територіального моря та виключних (морських) економічних зон в Чорному та Азовському морях, а також частини територіального моря України, що знаходиться у Керченській протоці, складає близько 137000 кв. км.

Після окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Україна, як прибережна держава, фактично повністю втратила можливість реалізовувати права, передбачені ЮНКЛОС, у власних просторах навколо

Кримського півострову, в Азовському морі та Керченській протоці. Загальна площа українських морських зон, окупованих РФ у 2014 році, орієнтовно дорівнювала 100000 кв. км [122, с. 31].

Окрім цього, внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з наказом Міністерства інфраструктури України «Про закриття морських портів» від 16 червня 2014 року № 255 було закрито порти Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія [75].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття морських рибних портів» від 6 квітня 2016 року № 263 було закрито Керченський та Севастопольський морські рибні порти [92].

Захоплена українська державна портова інфраструктура на території Кримського півострову незаконно експлуатується агресором у власних цілях з 2014 року.

Міжнародно-протиправні дії РФ спонукали ГА ООН схвалити низку резолюцій, якими було засуджено тимчасову окупацію та милітаризацію Криму, а також частин Чорного та Азовського морів [30].

Внаслідок тимчасової окупації РФ Автономної Республіки Крим та міста Севастополя Військово-Морські Сили Збройних Сил опинилися у вкрай важкому стані. Національний флот практично втратив понад 80 відсотків своїх активів і спроможностей, зазнав значних кадрових та матеріальних втрат [49], що вкрай негативно відобразилося на військово-морському потенціалі України.

На українському шельфі Чорного та Азовського морів розвідано значні запаси корисних копалин, зокрема до 1583,5 млрд куб. метрів природного газу і до 409,8 млн тонн сирої нафти, що становить понад 30 відсотків загальних запасів вуглеводнів України [49].

Після окупації Криму Україна також втратила доступ до всіх морських родовищ корисних копалин, які знаходяться навколо півострова.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року кораблі російського Військово-Морського Флоту неодноразово обстрілювали та топили морські торговельні судна під прапорами різних держав [5; 55; 131; 205].

У зв'язку з військовою агресією РФ проти України, відповідно до наказу Міністерства інфраструктури України «Про закриття морських портів» від 28 квітня 2022 року № 256, було закрито морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ та Херсон [76].

Необхідно окремо відмітити, що стратегічно важливий для України Каховський шлюз на річці Дніпро також захоплений РФ [115].

Як слідство, судноплавство на Дніпрі ускладнено, вихід з Дніпра в Чорне море та захід суден з Чорного моря у Дніпро у зв'язку з цим обмежений. Ця обставина додатково суттєво ускладнює транспортне сполучення в державі, в тому числі експорт української аграрної продукції та інших товарів.

Українські порти на Дунаї не були захоплені агресором та не зупиняли свою роботу після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Після 24 лютого 2022 року вантажообіг через ці порти зріс у 2,5 – 5 разів [7].

В контексті судноплавства на Дунаї слід додати, що у 1998 році держава-агресор, яка не є придунайською державою, без належних правових підстав отримала статус члена Дунайської Комісії, органу, який має ключові повноваження у забезпеченні судноплавства на річці згідно із Конвенцією про режим судноплавства на Дунаї. У міжнародному документі про надання РФ статусу члена Дунайської Комісії фактично зазначено, що РФ є правонаступницею СРСР [23].

Водночас, як ми зазначали раніше, РФ не є та ніколи не була правонаступницею СРСР, колишнього члена Дунайської Комісії. Перебування агресора в якості повноправного члена у складі Дунайської

Комісії є не тільки протиправним, але й загрозою безпеці як України, так й всього регіону.

22 липня 2022 року у місті Стамбул була підписана Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів, сторонами якої є Турецька Республіка, РФ та Україна за пропозицією Генерального секретаря ООН (далі - Ініціатива) [118]. Метою цієї Ініціативи є сприяння безпечній навігації для експорту зерна та пов'язаних з ним харчових продуктів і добрив, включаючи аміак, з портів Одеса, Чорноморськ та Південний.

Ця домовленість передбачає, що всі сторони нададуть максимальні гарантії щодо безпечного та надійного середовища для всіх суден, які беруть участь в Ініціативі. Зокрема, Сторони не здійснюватимуть жодних нападів на торгові судна та інші цивільні судна і портові споруди, які беруть участь в Ініціативі.

Водночас, РФ порушила взяті на себе зобов'язання вже наступного дня, 23 липня 2022 року, завдавши ракетного удару по порту Одеса. В об'єкти інфраструктури порту влучили дві ракети, ще дві збила ППО [97].

Але 1 серпня 2022 року перше торговельне судно, навантажене кукурудзою, не дивлячись на потенційну небезпеку з боку РФ, вийшло з порту Одеса та 3 серпня 2022 року пройшло інспекційну перевірку в Стамбулі згідно із умовами Ініціативи [61].

Необхідно додати, що цілком вірогідний наступний розвиток подій – через певний час РФ порушить умови Ініціативи та знов буде обстрілювати торговельні судна.

Ще однією загрозою є можливий напад РФ на Молдову та захоплення її портової інфраструктури та берегу по Дунаю, що може призвести до блокування транспортування українських товарів по річці.

Вважаємо, що якщо РФ не буде виконувати взяті на себе обов'язки відповідно до Ініціативи, то залишиться лише один варіант деблокади українських портів та узбережжя – воєнний, оскільки довготривала блокада українських морських портів призведе до критичного погіршення стану економіки України та продовольчої безпеки в державах Північної Африки та Близького Сходу, які залежать від українського зерна та продуктів харчування.

Окрім цього, якщо план повної окупації територіального моря, виключної морської зони України та острова Зміїний в Чорному морі буде успішним для РФ, агресор буде вимагати перегляду морського кордону між захопленими морськими просторами та Румунією, що призведе до збройного конфлікту між НАТО та РФ.

США та НАТО не мають власних стратегій забезпечення безпеки в Чорному морі, що є критичною проблемою для безпекової архітектури всього регіону, зокрема держав-членів НАТО – Болгарії та Румунії.

Водночас, до політичних ініціатив Києва, які підтримуються інформаційними компаніями, можна віднести різні форми зближення з державами-членами НАТО. Наприклад, в галузі взаємодії спецслужб, організації інформаційної та кіберпротидії, а також створення спільних підрозділів, у тому числі постійного військово-морського підрозділу для спільного патрулювання в Чорному морі – між ВМС України, Грузії, Румунії та Болгарії [17, с. 85].

На нашу думку, КНР уважно спостерігає за реакціями НАТО та США по відношенню до агресії РФ в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці та робить відповідні висновки. Якщо Захід «пропустить удар» в Чорному морі, проявить нерішучість, то безсумнівно буде мати ще гірші для себе наслідки в Південно-Китайському морі та Північному Льодовитому океані.

Як наслідок, довготривалий військовий конфлікт в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, неналежне реагування на агресивну поведінку РФ, буде мати вкрай негативні наслідки для держав, які знаходяться далеко за межами регіону, а також буде прямо загрожувати міжнародному миру та безпеці.

Чорне море є «серцем» Чорноморського регіону. Держава, яка домінує в Чорному морі, домінує у всьому регіоні. Після незаконного силового захоплення більшої частини морських просторів України та Грузії (морська зона навпроти Абхазької Автономної Республіки) в Чорному морі домінує РФ.

Також нами підраховано, що з 24 лютого 2022 року по 1 серпня 2022 року орієнтовні збитки України, завдані морською блокадою РФ, можуть складати більше 27 млрд дол. США.

Через блокаду морських портів, на які до повномасштабного вторгнення припадало орієнтовно 80% експорту аграрної продукції України, вивезення продовольства відбувалося виключно через дунайські порти, залізничні та автомобільні пункти пропуску на західних кордонах (до 01 серпня 2022 року). Але їх пропускну здатності не достатньо для повноцінної заміни морських портів. Зокрема, в червні 2022 року наявними логістичними маршрутами вдалося експортувати орієнтовно 2,5 млн тонн продукції, в той час як місячна потреба в експорті такої продукції становить 8 млн тонн [114].

З огляду на викладене в цьому підрозділі дисертації, вважаємо за необхідне сформулювати конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ в морських просторах України за допомогою політико-правових механізмів, а саме:

1. Переглянути Стратегію морської безпеки України, схвалену рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11 лютого 2022 року, враховуючи факт повномасштабної війни РФ проти України. У новій редакції

Стратегії передбачити, в тому числі, включення до переліку завдань підготовку та проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на протидію агресії РФ на морі, а також створення механізму, на який буде покладене головне завдання - здійснення постійних координації та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують морську безпеку України.

2. Утворити Консультативну раду з питань зміцнення морської безпеки України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до складу якої включити провідних вітчизняних недержавних експертів з морської безпеки.

3. Вжити заходів щодо розробки та прийняття Конгресом США резолюції про зміцнення морської безпеки України з метою отримання додаткової допомоги для сектору морської безпеки України.

4. Розробити та прийняти спільну американсько–українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії, враховуючи пункт 4 Розділу II чинної Хартії стратегічного партнерства США – Україна [134].

5. Розробити та прийняти спільну британсько–українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії.

6. Вжити можливих заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

7. Опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства.

8. Ініціювати розробку та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії.

9. Прийняти закон про вихід України з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), в якій стороною є РФ [117].

10. Ініціювати утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами).

11. Вжити заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу РБ ООН для швидкого і ефективного вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні на підставі Статуту ООН, зокрема статті 29 цього документу [121, с. 71].

12. Передати спір стосовно делімітації морського кордону між Україною та РФ у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури [130, с. 191; 129, с. 113].

13. Прийняти закон про денонсацію Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [121, с. 72].

14. З метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, в тому числі, встановлення ширини

територіального моря України (до 12 морських миль), своєчасного реагування українськими військовими формуваннями на загрози з моря, встановлення порядку реалізації Україною у власних морських просторах повноти своїх прав як прибережної держави відповідно до норм міжнародного права, слід прийняти Закон України «Про внутрішні води та територіальне море України» із визначенням координат серединної лінії [120, с. 77, 79].

15. Враховуючи окупацію українських морських просторів, з метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, слід викласти Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» у новій редакції, в якій, серед іншого, встановити порядок надання Україною дозволів на проведення військової діяльності, зокрема навчань з використанням зброї, досліджень і гідрографічних зйомок іноземними військовими кораблями в межах виключної економічної зони України [126, с. 298].

16. Провести силами державного апарату, із залученням представників недержавного експертного середовища, перевірку (перегляд) усіх міжнародних договорів та наявних форматів співпраці, які використовувалися, використовуються або можуть у майбутньому використовуватися РФ для завдання шкоди національним інтересам України, зокрема на морі. Після проведення такої перевірки (перегляду) слід вжити усіх відповідних заходів, в тому числі правового, дипломатичного та політичного характеру [122, с. 39].

17. Розробити практичний механізм «масових» стягнень з Уряду РФ компенсацій за експропрійовані українські активи/інвестиції на території України та в її морських просторах на підставі статті 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ про заохочення та взаємний захист інвестицій [116].

18. Провести під егідою Президента України міжнародний форум з питань зміцнення морської безпеки у Чорноморському регіоні (такий форум може стати щорічним) [119, с. 114].

2.3. Агресія Російської Федерації в морських просторах Грузії: політико-правові механізми протидії

На початок серпня 2008 року ситуація в зоні заморожених конфліктів Грузії та двох її сепаратистських регіонів - Абхазії та Південної Осетії загострилася. Особливо це стосувалося Південної Осетії, що прагнула незалежності з початку 1990-х років. Про те, що нове загострення може призвести до війни, серйозно заговорили на початку літа. А вже з липня грузинська та південноосетинська влада почали звинувачувати одна одну в обстрілах прикордонних сіл і самого міста Цхінвалі за участю артилерії, мінометів і бронетехніки. 11 липня з Москви відкликали посла Грузії, після того як РФ офіційно визнала, що над Абхазією та Південною Осетією літають її військові літаки. Водночас з Південної Осетії до РФ почали вивозити автобусами літніх людей, жінок і дітей [95].

Як пише грузинський дипломат, посол Теймураз Шарашенідзе, РФ вторглася в Грузію з суші, моря, повітря і в кіберпростір і здійснила повномасштабну військову агресію проти Грузії. Цей крок був безпрецедентним за своїм масштабом і впливом. 9 з 12 регіонів Грузії стали об'єктами бомбардувань російської авіації; російські стратегічні бомбардувальники і військова авіація обстріляли більше 30 міст і сіл, в тому числі Тбілісі та Кутаїсі; застосовувалися касетні бомби і інші види забороненої зброї. В результаті, сотні мирних жителів і військовослужбовців були вбиті і поранені; тисячі місцевих жителів приєдналися до півмільйона вимушено переселених осіб і біженців, вигнаних під час попередніх хвиль етнічних чисток; 53 грузинських селища в регіоні Цхінвалі/Південній Осетії і околицях були повністю зруйновані; 35 000 будинків, що належали етнічним грузинам, були навмисно спалені і зруйновані. У серпні 2008 року РФ додатково взяла під контроль 5 долин і 125 сіл Грузії. Хоча 12 серпня

2008 року була підписана Угода про припинення вогню за посередництвом ЄС, яка зобов'язує Росію вивести всі свої збройні сили на довоєнні позиції, Москва продовжувала бомбардування з повітря всій території Грузії, а через два тижні Кремль вирішив визнати так звану незалежність неподільних регіонів Грузії - Абхазії та регіону Цхінвали/Південної Осетії. Все це було безпрецедентною атакою на фундаментальні засади міжнародного порядку, кричущим порушенням основних норм і принципів міжнародного права і величезним ударом по Статуту ООН і Гельсінкському Заключного акту, що визначає принципи багатосторонніх відносин і міжнародного миру [136].

Крім того, у серпні 2008 року морська піхота Чорноморського флоту зайняла головний порт Грузії Поті та знищила на рейді усі грузинські катери і кораблі, які мали військово-морське позначення, включаючи судна прикордонників [63]. Відповідно до спеціального тематичного звіту щодо морської безпеки Грузії, підготовленого Державним Департаментом США, внаслідок згаданого російсько-грузинського збройного конфлікту Грузія втратила передане США обладнання та матеріальні цінності на суму близько 30 мільйонів доларів США, в тому числі чотири судна, дві берегові радіолокаційні станції, головний оперативний командний пункт, кілька адміністративних споруд, а також критично важливе комунікаційне обладнання [168].

Як було зазначено Незалежною міжнародною місією із встановлення фактів щодо конфлікту в Грузії, створеною Радою ЄС [209], «на додаток до російських сухопутних і повітряних сил, Чорноморський флот також залучився до збройного конфлікту, атакуючи об'єкти на території Грузії за межами Південної Осетії та забезпечуючи морське прикриття сухопутних операцій» [176, с. 21].

У 2022 році частина громадян Грузії продовжує жити під російською окупацією [143]. 7 серпня 2022 року Міністерство закордонних справ України опублікувало заяву до 14-ї річниці збройної агресії РФ проти Грузії [29].

Відповідно до цієї заяви українського зовнішньополітичного відомства РФ через майже півтори декади продовжує свою загарбницьку політику проти Грузії, утримує під окупацією Абхазію та Цхінвальський регіон/Південну Осетію, грубо порушуючи права людини на цих грузинських територіях.

Не отримавши належної реакції світового співтовариства на агресію проти Грузії, в 2014 році РФ продовжила загарбницькі дії в Україні – окупувала Крим та частину Донецької та Луганської областей, а 24 лютого 2022 року розпочала повномасштабну війну проти України. МЗС України також висловило переконання, що зупинити агресивну політику РФ можливо завдяки спільним зусиллям міжнародної спільноти, чіткому дотриманню санкційних режимів проти РФ та всебічній підтримці країн, проти яких Москва здійснює агресію [29].

ЄС та США також вказують на незаконність окупації РФ грузинських територій та заявляють про підтримку Грузії [143; 174].

Міністерство закордонних справ Грузії у 2022 році, у річницю російського вторгнення, заявило, що РФ розширює зону окупації грузинських територій. «У 14-ті роковини окупації РФ, як і раніше, не виконує угоду про припинення вогню від 12 серпня 2008 року, укладену за посередництва ЄС, і розширює свій незаконний контроль в окупованих регіонах», - наголошують у міністерстві. Як заявляють у грузинському МЗС, своїми діями РФ завдає удар по безпеці, правам людини і намагається ізолювати людей, які проживають на окупованих територіях, від решти Грузії та міжнародної спільноти. У міністерстві закликають Росію змінити своє незаконне рішення щодо визнання окупованих територій. Також в установі наголошують, що протягом 14 років російські сили продовжують зведення загороджень на лінії окупації, а у регіоні незаконно заарештовують та викрадають людей [71].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) ухвалив рішення за позовом Грузії проти РФ стосовно злочинів, скоєних внаслідок збройного конфлікту

між РФ і Грузією в серпні 2008 року. Згідно з оприлюдненим 21 січня 2021 року повідомленням міністерства юстиції Грузії, ЄСПЛ підтвердив, що внаслідок збройного конфлікту в серпні 2008 року на території Грузії було скоєно етнічну чистку. Таким чином ЄСПЛ розділив позицію Грузії, визнавши відповідальність РФ за тортури і негуманне ставлення до грузинських військовослужбовців і грузинського цивільного населення, йдеться в повідомленні Мін'юсту Грузії. ЄСПЛ також ухвалив рішення про відповідальність РФ за нерозслідувані вбивства цивільних осіб, вчинені під час бойових дій в серпні 2008 року, додали в грузинському відомстві [99]. У свою чергу, РФ стверджувала, що заявник (Грузія) спотворює факти: за версією відповідача, російські військові не нападали, а захищали цивільне населення від нападу з боку Грузії. Що ж стосується можливих порушень з боку осетинських і абхазьких збройних формувань, то за них РФ не готова брати на себе відповідальність, заявляла російська сторона [25].

До основних загроз національній/морській безпеці Грузії можна віднести відсутність морського кордону між Грузією та РФ згідно із нормами міжнародного морського права, а також факт встановлення протиправного контролю РФ над більшою частиною морських просторів Грузії, а саме: внутрішніх вод, територіального моря та виключної економічної зони навпроти Абхазької Автономної Республіки.

Факт відсутності морського кордону між Грузією та РФ, встановленого відповідно до приписів міжнародного права, також підтверджується відсутністю даних про розмежування морських просторів між РФ та Грузією на офіційному веб-порталі ООН в тематичному розділі, який стосується Грузії [231].

Водночас, з іншою сусідньою державою – Туреччиною морський кордон був підтверджений ще у 1997 році, про що свідчить протокол, вчинений турецьким та грузинським урядами [210]. Згідно із цим протоколом

сторони підтвердили радянський кордон, що існував між Туреччиною та Грузією/СРСР за радянських часів.

Законом Грузії «Про державний кордон Грузії» визначено, що державний кордон Грузії складається з адміністративного кордону Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки, встановленого на підставі законодавчих актів колишнього СРСР та визнаного державного кордону на підставі міжнародних угод колишнього СРСР, які встановлюють державний кордон колишнього СРСР в частині Грузії [201].

Грузинським законодавством також встановлено, що окупованими територіями та територіальними водами є:

- 1) Територія Абхазької Автономної Республіки;
- 2) Цхінвальський регіон (територія колишнього Автономного регіону Південної Осетії);
- 3) В Чорному морі: внутрішні територіальні води та територіальне море, їх дно і ресурси, розташовані в акваторії Чорного моря вздовж державного кордону з РФ, на південь від річки Псоу, до адміністративної межі річки Інгури, місця впадання в Чорне море, на які поширюється суверенітет Грузії; також морські зони: прилегла зона, виключна економічна зона та континентальний шельф, на які, відповідно до законодавства Грузії та міжнародного права, а саме ЮНКЛОС, Грузія має фіскальні, санітарні, імміграційні та митні права в прилеглий зоні та суверенне право і юрисдикцію у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі;
- 4) Повітряний простір над територіями, вказаними в пунктах 1, 2 та 3 цієї статті [200].

Відповідно до Закону Грузії «Про окуповані території Грузії» тимчасово забороненою зоною є внутрішні води та територіальне море Грузії, їх дно і надра, що знаходяться в акваторії вздовж державного кордону з РФ,

на південь від річки Псоу до адміністративного кордону в місці впадання річки Інгури в Чорне море. Судноплавство в цьому морському районі заборонено, за винятком випадків, передбачених ЮНКЛОС [199].

Як конкретизується в ноті Міністерства закордонних справ Грузії, згідно із Указами Президента Грузії від 31 січня 1996 року № 140 та від 3 серпня 2004 року № 313 територіальне море та прилегла зона Грузії навпроти Автономної Республіки Абхазія закриті для всіх видів морського транспорту, окрім транспортування гуманітарних вантажів відповідно до встановлених правил [177].

Вчені Е. Хокрішвілі (E. Khokrishvili) та Б. Лебанідзе (B. Lebanidze) у своїй статті «Грузія та Чорне море: ризики, стійкість та можливості» пишуть, що у сприйнятті політичних еліт Грузії Чорноморський регіон асоціюється як з ризиками, так й з можливостями. Чорне море в Грузії асоціюється з кількома образами. По-перше, для Грузії Чорноморський регіон виконує функцію транзитного простору з ще нереалізованим потенціалом. Як сполучна ланка між Європою та Азією, Чорноморський регіон завжди мав велике геополітичне та гео економічне значення як транзитний пункт на глобальних торговельних шляхах Схід-Захід і Північ-Південь. Стратегічні документи Грузії підкреслюють важливість Чорного моря як джерела економічного обміну, інвестицій і туризму. Крім того, Грузія вважає свій статус прибережної держави сприятливим для регіональної співпраці та миротворчості в нестабільному регіоні Південного Кавказу [182].

Е. Хокрішвілі та Б. Лебанідзе також зазначають, що постійна геополітична конкуренція, де домінує російська геополітична присутність, є ще однією гострою проблемою в Чорноморському регіоні. Грузія розглядає Чорне море як потенційне джерело загроз для своєї національної безпеки та стабільності. Чорне море також вважається географічним кордоном і важливим мостом до ЄС і НАТО. Повноправне членство в обох західних

організаціях залишається ключовою метою зовнішньої політики Грузії, а Чорне море є єдиним простором, який забезпечує Грузії прямі географічні зв'язки з їхніми державами-членами: Туреччиною, Болгарією та Румунією. Більше того, у контексті європейської інтеграції Грузії приналежність до Чорноморського регіону, здається, також пов'язана з відбудовою національної ідентичності Грузії. Ця спроба переформулювати ідентичність намагається применшити субрегіональні аспекти та підкреслити трансрегіональні зв'язки Грузії. Наприклад, політичні еліти в Грузії вже давно намагаються дисоціювати країну від регіону Південного Кавказу та більше асоціювати її зі східноєвропейською спільнотою, як політично, так і культурно. Імідж чорноморської країни здається корисним у цьому відношенні, оскільки забезпечує символічний і фізичний зв'язок з іншими прибережними державами Східної Європи [182].

Відповідно до висновку Н. Сескурії, який міститься в матеріалі під назвою «Російська «гібридна агресія» проти Грузії: використання місцевих та зовнішніх інструментів», РФ, поглиблюючи поляризацію, заохочуючи насильство та створюючи розбіжності в суспільстві, грає в довгу гру. Незважаючи на переважну підтримку в Грузії прозахідної зовнішньої політики, РФ прагне зобразити Тбілісі як відсталу державу, яка ніколи не зможе насправді стати невід'ємною частиною сучасного і демократичного Заходу. Водночас, агресивно дотримуючись своєї політики «бордеризації», Кремль підриває суверенітет і територіальну цілісність Грузії [220].

Побудова більш стійкого суспільства для стримування гібридної агресії РФ займе час і вимагатиме підтримки всього суспільства. Підтримка Заходу матиме вирішальне значення для протидії використанню Кремлем безлічі інструментів, спрямованих на знищення процесу демократизації в Грузії. Встановлення червоних ліній шляхом притягнення до відповідальності РФ та прискорення членства Грузії в НАТО не тільки принесе більшу стабільність

Тбілісі, але й всьому Чорноморському регіону. Тому Грузію не слід розглядати як поодинокий випадок. Успіх у демократизації та вестернізації Грузії є перемогою західних цінностей над авторитарним та клептократичним режимом [220].

Як зазначено у дослідженні Стокгольмського міжнародного дослідницького інституту миру під назвою «Грузія та Чорноморська безпека», виконаному у 2018 році [186], з точки зору пошуку політичної та фінансової підтримки, Грузія вважає доступ до міжнародних організацій вирішальним. Грузія зберігає постійну готовність і зацікавленість у розвитку співпраці з НАТО та країнами-партнерами НАТО. Однак невирішені конфлікти з РФ щодо Абхазії та Південної Осетії залишаються основною перешкодою для вступу Грузії в НАТО. Беручи участь у великих політичних та економічних заходах і приймаючи їх, Грузія продемонструвала готовність брати участь у стратегічних дискусіях, зокрема щодо безпеки Чорного моря. Згідно із документами щодо оборонної політики та заявами грузинських офіційних осіб, російська агресія продовжує залишатися основною загрозою безпеки Грузії, а тому Чорноморський регіон має стратегічне значення для Грузії. Грузія висловила свою повну підтримку зміцненню співпраці з безпеки Чорного моря та розширенню присутності НАТО та країн-партнерів НАТО в регіоні. Крім того, підвищення обороноздатності збройних сил Грузії є однією з головних цілей, які ставить перед собою Міністерство оборони Грузії для стримування потенційної агресії та захисту країни [186].

Колишній командувач армії США у Європі та відомий експерт з питань Чорноморської безпеки Бен Годжес у 2021 році закликав негайно запросити Грузію до НАТО [173].

Дійсно, Грузія є однією з найближчих партнерок НАТО та прагне приєднатися до Альянсу. Між НАТО та Грузією розвинувся широкий спектр практичної співпраці, яка підтримує реформаторські зусилля Грузії та її курс,

направлений на євроатлантичну інтеграцію. Країна бере участь в операції НАТО «Sea Guardian» і співпрацює з союзниками та країнами-партнерами в багатьох інших сферах [213].

Згідно із інформацією, розміщеною на офіційному веб-сайті НАТО, відносини Грузія-НАТО були та є дуже конструктивними. Так, практична двостороння співпраця почалася, коли Грузія приєдналася до програми «Партнерство заради миру» і поглибилася після «Революції Троянд» у 2003 році, коли новий уряд почав рух до більш амбітних реформ. На Бухарестському саміті 2008 року члени Альянсу погодилися, що Грузія стане членом НАТО за умови виконання всіх необхідних вимог – згодом це рішення було підтверджено на послідуючих самітах НАТО. Після російсько-грузинської кризи в серпні 2008 року країни Альянсу продовжують підтримувати територіальну цілісність і суверенітет Грузії в межах її міжнародно визнаних кордонів і закликають Росію скасувати визнання грузинських регіонів Абхазії та Південної Осетії незалежними державами. З 2008 року Комісія НАТО-Грузія (NGC) забезпечує основу для тісного політичного діалогу та співпраці на підтримку зусиль щодо реформ і євроатлантичних прагнень. Підготовка до можливого членства просувається шляхом розробки та впровадження послідовних Річних Національних Програм. На саміті НАТО в Уельсі у 2014 році було запроваджено значний пакет заходів для зміцнення здатності Грузії захищати себе та підготовки її до членства. На самітах НАТО у Варшаві у 2016 році та в Брюсселі у 2018 році було зроблено подальші кроки для посилення обороноздатності. Оновлений Суттєвий Пакет НАТО-Грузія (SNGP) із новими часовими рамками та оновленими амбіціями було прийнято в грудні 2020 року. На Мадридському саміті 2022 року члени Альянсу схвалили низку спеціальних заходів підтримки для Грузії, як одного з партнерів НАТО, який найбільше

постраждав від зовнішніх загроз і втручання в поточне безпекове середовище внаслідок агресивної війни РФ проти України [213].

Слід також відмітити тристороннє співробітництво Грузії, Республіки Молдова та України щодо європейської інтеграції та зобов'язання цих трьох держав співпрацювати задля мирного, демократичного та процвітаючого європейського майбутнього, а також вирішення певних питань морської безпеки. Необхідно додати, що частиною сьомою статті 42 Договору про ЄС встановлено, що якщо держава-член стала жертвою збройної агресії на своїй території, інші держави-члени зобов'язані усіма можливими засобами допомагати їй та підтримувати її відповідно до статті 51 Статуту ООН. Це не повинно завдавати шкоди особливому характеру політики безпеки та оборони певних держав-членів. Крім того, зобов'язання та співпраця в цій сфері повинні узгоджуватися із зобов'язаннями в рамках НАТО, яка є основою їхньої колективної оборони та форумом для її реалізації для тих держав, що є членами НАТО [151].

Отже, ЄС є також потужною системою колективної безпеки, а Грузія, Республіка Молдова та Україна прагнуть стати її частинами.

Як зазначено у Декларації Батумського саміту, схваленій главами держав «Асоційованого тріо» – Грузії, Республіки Молдова та України, ці держави сподіваються на поглиблення співпраці з чорноморськими партнерами з метою забезпечення безпеки і стабільності в Чорноморському регіоні. Глави цих держав нагадали про Висновки Ради ЄС від 17 червня 2019 року, які підтверджують незмінну відданість ЄС сприянню процвітанню, стабільності та стійкості в регіоні Чорного моря. Глави держав «Асоційованого тріо» заявили про те, що поділяють занепокоєння ЄС щодо викликів безпеці в регіоні Чорного моря, підтверджуючи, що дотримання міжнародного права, включаючи принципи незалежності, суверенітету та територіальної цілісності, ЮНКЛОС, у тому числі свободи судноплавства, є

ключовим для безпеки та співробітництва в регіоні Чорного моря. «Асоційоване тріо» заявило про намір спільно залучати своїх чорноморських партнерів для сприяння сталому розвитку регіону, а також для того, щоб повною мірою використовувати можливості, які надає Чорне море, для більш широкого та безпечного сполучення між Європою та Азією [19].

15 грудня 2021 глави держав/урядів «Асоційованого тріо», серед іншого, підтвердили тверду відданість подальшому зміцненню політичної асоціації та економічної інтеграції Грузії, Республіки Молдова та України з ЄС, зокрема шляхом продовження тісної співпраці з метою зміцнення верховенства права та просування реформ для досягнення відповідності Копенгагенським критеріям, а також нагадали, що спроби анексії РФ та незаконна окупація територій Грузії, її агресія на сході України та тимчасова окупація Криму, а також невирішений конфлікт у Придністровському регіоні Республіки Молдова становлять серйозну загрозу для регіону та Європи в цілому [102].

З огляду на вказані вище факти є зрозумілим, що проблематика у сфері морської безпеки Грузії подібна до морської безпекової ситуації в Україні. Агресивна політика РФ та недостатній рівень власних військово-морських потенціалів є очевидною загрозою морській/національній безпеці обох держав.

Враховуючи викладене у цьому підрозділі дисертації, вважаємо за необхідне сформулювати конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ, що відбувається у формі воєнної окупації частини морських просторів та блокади частини морського узбережжя Грузії, за допомогою політико-правових механізмів, а саме:

1. Спільно з Україною підготувати та реалізувати ініціативу щодо розробки та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде

передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії.

2. За консультаційної допомоги України розробити та прийняти спільну американсько-грузинську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному морі, а також План реалізації цієї Стратегії.

3. За консультаційної допомоги України розробити та прийняти спільну британсько-грузинську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному морі, а також План реалізації цієї Стратегії.

4. Спільно з Україною вжити заходів щодо розробки та прийняття Конгресом США резолюції про зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону з метою отримання додаткової допомоги для секторів морської безпеки Грузії та України.

5. Спільно з Україною вжити заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

6. Спільно з Україною опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства.

7. Спільно з Україною вжити заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу РБ ООН для швидкого і ефективного вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні на підставі Статуту ООН, зокрема статті 29 цього документу.

8. Синхронно з Україною вийти з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), у якій стороною є РФ.

9. Спільно з Україною підготувати та реалізувати ініціативу щодо утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити разом з Україною проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами).

10. Синхронно з Україною передати спір стосовно делімітації морського кордону між Грузією та РФ у Чорному морі на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури.

Висновки до розділу 2

1. Агресивна політика РФ в Азово-Чорноморському басейні має глибоке історичне коріння. Довгі роки Російська імперія, а потім СРСР вели боротьбу за власне домінування в регіоні, зокрема за встановлення контролю над Чорноморськими протоками – Босфором, Мармуровим морем та Дарданеллами.

Сучасна РФ, виправдовуючи свою загарбницьку політику та мілітаризацію регіону, посилається на псевдоісторичні факти. Насправді, РФ не є повноцінною спадкоємицею СРСР та не має права продовжувати членство СРСР в міжнародних організаціях, що підтверджується аналізом Конституції СРСР та інших радянських і пострадянських документів.

2. Вихід до моря та повноцінне функціонування морських портів мають ключове значення для національної безпеки та економіки України. Водночас, багаторічна та послідовна політика РФ спрямована на завдання прогресуючої шкоди Україні як морській державі та перешкоджання її морегосподарській діяльності.

Слід констатувати, що Азовське море, яке містить територіальне море та виключну (морську) економічну зону України, фактично перетворене РФ на власне «внутрішнє озеро», держава-агресор узурпувала права та юрисдикцію України як прибережної держави у її морських районах в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці.

Також, державна політика РФ спрямована на прогресуючу мілітаризацію районів Чорного та Азовського морів і Керченської протоки, систематичні випадки ускладнення або блокування міжнародного судноплавства, що підриває безпеку і стабільність в Чорноморському регіоні та далеко за його межами.

3. В результаті проведеного аналізу ситуації в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці в контексті російської агресії проти України, руйнівного впливу морської блокади, яку здійснює РФ, на економіку України, нами було сформульовано комплекс конкретних пропозицій, спрямований на протидію агресії РФ в морських просторах України за допомогою політико-правових механізмів.

4. Між Грузією та РФ, як і між Україною та РФ, відсутній встановлений відповідно до приписів міжнародного морського права морський кордон. Як слідство, територіальні моря, виключні морські економічні зони та континентальний шельф не розмежовані між прибережними державами.

РФ встановила незаконний контроль над більшою частиною грузинських морських просторів та їх ресурсів, блокує частину морського узбережжя Грузії за допомогою військової сили.

Вихід до Чорного моря має критичне значення для Грузії, оскільки його акваторія забезпечує економічні зв'язки, зокрема з ЄС, інвестиції та доходи від туризму.

У свою чергу, РФ прагне завадити вступу Грузії до ЄС та НАТО, зупинити процеси демократизації Грузії, використовуючи різні елементи гібридної агресії.

5. Проведений аналіз ситуації в Чорному морі в контексті російської агресії проти Грузії надав нам можливість визначити комплекс конкретних пропозицій, спрямований на протидію агресії РФ в морських просторах Грузії за допомогою політико-правових механізмів.

РОЗДІЛ 3

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ АГРЕСОР В ІНШИХ МОРСЬКИХ РАЙОНАХ

3.1. Морська доктрина Російської Федерації як передумова поширення агресії на морі

МД РФ [48] є першим російським документом стратегічного планування, опублікованим після повномасштабного вторгнення в Україну. МД РФ містить не тільки сукупність офіційних поглядів на національну морську політику та морську діяльність РФ, але й окремі позиції російського режиму щодо поточних міжнародних процесів. Зокрема, документ враховує напрямки та цільові орієнтири, передбачені Стратегією науково-технологічного розвитку РФ [107], указами Президента РФ № 204 «Про національні цілі і стратегічні завдання розвитку Російської Федерації на період до 2024 року» [52] і № 474 «Про національні цілі розвитку Російської Федерації на період до 2030 року» [53], Прогнозом науково-технологічного розвитку РФ на період до 2030 року [74], конкретизує та розвиває основні положення Стратегії національної безпеки РФ [109], Воєнної доктрини РФ [8].

Як заявляв високопоставлений представник державної влади РФ у травні 2022 року, тобто ще до затвердження МД РФ, майбутній документ буде відображати «нову геополітичну та військову стратегічну ситуацію у світі». Також чиновник додав, що «в умовах тотальної гібридної війни колективного Заходу проти нашої держави, безпрецедентних санкцій та проведення спеціальної військової операції в Україні забезпечення нашої безпеки важливіше ніж будь-коли. Це життєво важливо для нас нарощувати наші спроможності з метою гарантування та захисту наших національних

інтересів в океанах» [164].

У МД РФ вперше надані офіційні визначення таких понять, як «національна морська політика Російської Федерації», «морська діяльність Російської Федерації», «національні інтереси Російської Федерації у Світовому океані», «ризики виникнення загроз національній безпеці Російської Федерації у сфері морської діяльності», «виклики національній безпеці Російської Федерації у Світовому океані» та «загрози національній безпеці Російської Федерації у Світовому океані» [39].

Російський військовий експерт П. Тебін дійшов висновків, що МД РФ різко відрізняється від попередньої Морської доктрини РФ, затвердженої у 2015 році [47] (далі – Морська доктрина РФ від 2015 року): світ, який описується у чинній редакції документу, представляється набагато тривожнішим та небезпечнішим, конфліктний потенціал в якому суттєво виріс. На думку експерта, значення військової сили у новій МД РФ також суттєво зросло. Але наскільки РФ виявиться здатною реалізувати МД РФ «в умовах СВО (спеціальної військової операції), що триває, загроз дестабілізації ситуації у Закавказзі та Середній Азії, які зберігаються, вступу в НАТО Швеції і Фінляндії – покаже час» [113].

Слід додати, що перша морська доктрина була опублікована у 2001 році, друга у 2015 році. Тим часом як Морська доктрина РФ від 2015 року була прийнята після вторгнення та наступної анексії Кримського півострову, МД РФ прийнята на фоні триваючого російсько-українського конфлікту [206].

Також необхідно зазначити, що американський аналітичний центр СЕРА звернув увагу на ту обставину, що у Морській доктрині РФ від 2015 року все ще розглядалося міжнародно-правове регулювання використання Керченської протоки. У новому документі цей пункт був прибраний. Тепер РФ офіційно розглядає протоку як частину своїх

територіальних вод [222].

МД РФ встановлено, що розвиток морської діяльності та морського потенціалу є однією з вирішальних умов сталого соціально-економічного розвитку РФ у XXI столітті. Напрямки такого розвитку визначаються характером національних інтересів РФ у Світовому океані та необхідністю їх гарантованого забезпечення і захисту (пункт 7 МД РФ).

У пункті 8 МД РФ задекларовано, що національні інтереси РФ як *великої морської держави* розповсюджуються на весь Світовий океан та Каспійське море. Вони формуються з урахуванням викликів та загроз національній безпеці РФ у Світовому океані, загально визнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних договорів Росії, а також з урахуванням суверенітету та національних інтересів інших держав. Національним інтересом РФ у Світовому океані, серед інших, є «збереження за Російською Федерацією статусу великої морської держави, діяльність якої спрямована на підтримання стратегічної стабільності у Світовому океані, посилення національного впливу та розвиток взаємовигідних партнерських відносин у сфері морської діяльності в умовах поліцентричного світу, що формується» (пункт 9 МД РФ).

На відміну від Морської доктрини РФ від 2015 року, МД РФ встановлює у Світовому океані спеціальні морські простори, а саме:

- 1) Життєво важливі зони;
- 2) Важливі зони;
- 3) Інші зони.

На підставі такого умовного розподілу РФ визначила для себе можливість застосування військово-силових методів.

Враховуючи викладене, пропонуємо таблицю з переліком зон Світового океану, враховуючи їх значимість для РФ, а також даними про можливість застосування РФ військової сили у цих зонах (див. табл.1).

Табл. 1. Зони Світового океану, враховуючи їх значимість для РФ та можливість застосування РФ військової сили у цих зонах.

Значимість для РФ зон Світового океану	Перелік зон	Можливість застосування РФ військової сили
Життєво важливі зони:	1) внутрішні морські води та територіальне море РФ, а також їх дно, надра та повітряний простір над ними; 2) виключна економічна зона та континентальний шельф РФ, включаючи континентальний шельф РФ за межами 200-мильної виключної економічної зони РФ в Арктичному басейні в кордонах, визначених в рекомендаціях Комісії з кордонів континентального шельфу відповідно до статті 76 ЮНКЛОС; 3) Арктичний басейн, прилеглий до узбережжя Росії, включаючи акваторію ПМШ; 4) акваторія Охотського моря та російський сектор Каспійського моря.	Військово-силові методи застосовуються РФ в повному обсязі
Важливі зони:	1) акваторії океанів та морів, прилеглих до узбережжя РФ, включаючи Азовське та Чорне моря; 2) східна частина Середземного моря; 3) Чорноморські, Балтійські та Курильські протоки; 4) райони проходження світових морських транспортних комунікацій, в тому числі прилеглих вздовж азійського та африканського узбережжя.	Військова сила може застосовуватися РФ
Інші зони:	Зони «відкритої частини» Світового океану, не віднесені РФ до життєво важливих та важливих зон.	Застосування РФ військової сили прямо не передбачено

Примітка: таблиця підготовлена автором дисертаційного дослідження.

Для захисту своїх національних інтересів у Світовому океані РФ реалізує своє «безспірне право» на присутність сил (військ) Військово-Морського Флоту та їх застосування у «суворій відповідності» до російського законодавства, її міжнародних договорів та норм міжнародного права (пункт

18 МД РФ). При цьому, своє внутрішнє, національне законодавство Москва ставить на перше місце, фактично вище, ніж міжнародне право та взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання перед іншими державами.

У документі також зазначено, що «сучасна Російська Федерація не може існувати без сильного флоту». Керуючись МД РФ РФ буде «твердо та рішуче відстоювати свої національні інтереси у Світовому океані, а наявність достатньої морської потуги гарантує їх забезпечення та захист» (пункти 104-105 МД РФ).

Відповідно до пункту 20 МД РФ «проведення РФ самостійної зовнішньої та внутрішньої політики викликає протидію з боку США та їх союзників, що прагнуть зберегти своє домінування у світі, в тому числі у Світовому океані. Політика стримування Російської Федерації, що реалізується ними (США та їх союзниками), передбачає здійснення на неї (Росії) політичного, економічного, військового та інформаційного тиску». Також Кремль декларує, що в міжнародних відносинах не знижується роль «фактору сили», а «провідні світові держави, які володіють значним військово-морським потенціалом та розвиненою системою базування, продовжують нарощувати свою військово-морську присутність в геополітично значимих районах Світового океану, в тому числі в акваторіях океанів та морів, прилеглих до території Російської Федерації» (пункт 21 МД РФ).

До основних викликів та загроз національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном, МД РФ віднесені такі:

1) Стратегічний курс США на домінування у Світовому океані та їх глобальний вплив на розвиток міжнародних процесів, в тому числі пов'язаних з використанням транспортних комунікацій та енергетичних ресурсів Світового океану;

2) Прагнення США та їх союзників до обмеження доступу РФ до

ресурсів Світового океану та життєво важливим морським транспортним комунікаціям;

3) Територіальні претензії до РФ низки держав, що стосуються деяких її приморських та острівних територій;

4) Просування військової інфраструктури НАТО до кордонів Росії, зростання кількості навчань в акваторіях морів, що прилягають до території РФ;

5) Прагнення США до досягнення абсолютної переваги своїх військово-морських сил, а також підвищення бойових спроможностей військово-морських сил інших держав;

6) Збройні конфлікти в районах, які мають особливе геополітичне значення для РФ та її союзників, а також територіях держав, які мають вихід до Світового океану;

7) Економічний, політичний, міжнародно-правовий, інформаційний та військовий тиск на РФ з метою дискредитації та зниження ефективності її морської діяльності;

8) Зусилля низки держав, що здійснюються з метою послаблення контролю РФ над ПМШ, нарощування іноземної військово-морської присутності в Арктиці, зростання конфліктного потенціалу в цьому регіоні;

9) Спроби низки держав змінити чинні правові режими морських просторів та проток, що використовуються для міжнародного судноплавства, в інтересах досягнення власних геополітичних цілей;

10) Збільшення масштабів міжнародного тероризму, піратства, незаконного транспортування морем зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, хімічних та радіоактивних речовин.

Як вбачається з наведеного вище переліку основних викликів та загроз національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном, Москва фактично «призначила» своїми головними ворогами США

та їх союзників і НАТО.

До основних ризиків для морської діяльності РФ віднесено наступні: запровадження низкою держав обмежень, що поширюються на російські суднобудівні підприємства оборонно-промислового комплексу та нафтогазові компанії, в тому числі, що стосуються передачі сучасних технологій, постачання обладнання та залучення довгострокового фінансування; відсутність достатньої кількості пунктів базування за межами РФ для забезпечення кораблів і суден Військово-Морського Флоту, які виконують завдання у віддалених районах Світового океану; невелика частка суден, що плавають під Державним прапором РФ, у загальній кількості суден світового торговельного флоту; суттєва залежність зовнішньоторговельної діяльності РФ від морських перевезень та функціонування морських трубопровідних систем; незавершеність міжнародного правового розмежування морських просторів в Арктиці тощо (пункт 23 МД РФ).

Водночас, науковий співробітник ІСЕМВ Російської академії наук І. Крамнік вказує на ту обставину, що серед ризиків не зазначений дефіцит та стан корабельного складу ВМФ Росії, не дивлячись на те, що в числі викликів і загроз позначено прагнення США до досягнення абсолютної переваги своїх військово-морських сил та зріст можливостей ВМС інших держав [37].

Важливо також відмітити, що в якості регіональних напрямків національної морської політики МД РФ виділяє Арктичний, Тихоокеанський, Атлантичний (Балтійський, Азово-Чорноморський та Середземноморський басейни), Каспійський, Індокіанський та Антарктичний регіональні напрямки.

Згідно із позицією Кремля Арктика перетворюється в регіон глобальної конкуренції не тільки з економічної, а й військової точок зору, в якому РФ буде посилювати власні лідерські позиції, зокрема, за рахунок зміцнення бойового потенціалу сил (військ) Північного та Тихоокеанського флотів, а

також органів федеральної служби безпеки та Росгвардії. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії ПМШ, розвивати систему базування Північного флоту (пункт 50 МД РФ). Отже, РФ самовільно приписала собі регіональне лідерство, яке прагне закріпити за допомогою саме військової сили та шляхом фактичного встановлення контролю за діяльністю інших держав в межах ПМШ.

Серед пріоритетів національної морської політики на Тихоокеанському регіональному напрямку: розвиток на Далекому Сході сучасного високотехнологічного суднобудівного комплексу, призначеного, зокрема, для будівництва сучасних авіанесучих кораблів для ВМФ; розвиток сил (військ) та системи базування Тихоокеанського флоту, сил та засобів органів федеральної служби безпеки, сил та засобів Росгвардії, нарощування їх кількісно-якісних параметрів; створення умов для військово-морської присутності в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що дозволяє здійснювати контроль за безпекою функціонування морських транспортних комунікацій в цьому регіоні; формування в державах Азійсько-Тихоокеанського регіону пунктів матеріально-технічного забезпечення (ПМТЗ) з метою створення умов для міжфлотських переходів сил ВМФ.

Є очевидним, що РФ хоче зміцнити свій військово-морський потенціал й в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема використовуючи території інших прибережних держав.

Національна морська політика РФ на Атлантичному регіональному напрямку визначається з урахуванням існування НАТО, «діяльність якої направлена на пряме протиборство з РФ та її союзниками» (пункт 53 МД РФ). Визначальним фактором у відносинах з НАТО залишаються неприйнятність для РФ планів просування до її кордонів військової інфраструктури НАТО та спроби надання Альянсу глобальних функцій.

У Балтійському морі одним із пріоритетів є розвиток сил (військ) та

системи базування Балтійського флоту, його спроможності «гарантовано» забезпечити захист національних інтересів РФ в Балтійському морі (пункт 56 МД РФ).

Велика увага в МД РФ приділена Чорному та Азовському морям, незаконно окупованому державою-агресором Кримському півострову, а також Чорноморському флоту, який відіграв вагому роль в захопленні Криму у 2014 році та під час повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 році.

РФ має намір «всебічно зміцнювати геополітичні позиції» в регіоні, удосконалювати та посилювати угруповання сил (військ) Чорноморського флоту, розвиток їх інфраструктури в Криму й на узбережжі Краснодарського краю. Окупант планує розвивати суднобудівний комплекс на базі незаконно експропрійованих українських суднобудівних та судноремонтних підприємств в Криму, а також включити захоплені порти півострова в середземноморські круїзні маршрути.

У Середземному морі РФ декларує наміри, серед іншого, проводити «цілеспрямований курс на забезпечення військово-політичної стабільності у Близькосхідному регіоні», зміцнювати партнерство з Сирійською Арабською Республікою та забезпечувати на постійній основі військово-морську присутність РФ в Середземному морі на основі пункту матеріально-технічного забезпечення ВМФ на території Сирійської Арабської Республіки, створювати й розвивати пункти матеріально-технічного забезпечення на територіях інших держав регіону.

Розвиток сил (військ) та системи базування Каспійської флотилії, нарощення їх кількісно-якісних параметрів віднесені до пріоритетів національної морської політики. Є загальновідомими фактом, що з кораблів Каспійської флотилії були здійснені неодноразові ракетні обстріли територій Сирії та України.

Також РФ прагне зберегти та підтримувати свою військово-морську

присутність в районі Перської затоки на основі пунктів матеріально-технічного забезпечення у Червоному морі та в Індійському океані, а ще використовувати інфраструктуру держав регіону в інтересах забезпечення власної військово-морської діяльності.

Слід додати, що іспанський військово-морський експерт Августо Конте-Ріос (Augusto Conte-Rios) зазначає, що санкції, які застосовуються проти російських судноплавних компаній та військово-морського флоту, роблять все необхіднішим створення логістичних центрів за кордоном, щоб гарантувати безперешкодний рух їх суден [152].

Не обійшла своєю увагою російська влада й питання розвитку і забезпечення будівництва військових кораблів, в тому числі сучасних авіанесучих кораблів для ВМФ, та військово-допоміжних суден, створення перспективних систем та зразків озброєнь, військової та спеціальної техніки, в тому числі морських роботизованих комплексів різного призначення на базі штучного інтелекту, здатних забезпечити випереджальний розвиток ВМФ та конкурентоспроможність військово-морської продукції.

Окрім цього, Кремль робить наголос на необхідності посилення ролі органів російської влади у сфері морської діяльності, зміцнення централізації управління морською діяльністю на всіх рівнях (від федерального до муніципального) та передбачає в певних випадках можливість відкликання суден всіх форм власності, зокрема торговельних, які плавають під Державним прапором РФ, та їх передачу в управління Збройним Силам Росії.

На думку американського експерта, доктора філософії Ю. Вебера (Y. Weber), російський документ стратегічного планування класифікує важливість акваторій з урахуванням зміцнення НАТО, ідентифікує слабкі місця РФ в контексті наявних портів і прибережної інфраструктури, а також артикулює теорію глобальної військово-морської присутності, заснованій на створенні всесвітньої анти-американської коаліції, що зможе дозволити їй

створити глобальну мережу логістичних баз в країнах, які прагнуть збалансувати підтримку великих держав. Також Ю. Вебер зазначає, що «стратегічні документи, подібні МД РФ, містять набагато більше грандіозних амбіцій, ніж чітких практичних результатів, проте вони мають цінність, оскільки визначають світогляд та припущення країни, які лежать в основі її військової стратегії» [251].

Вартими особливої уваги є висновки ізраїльського експерта та військового Д. Ракова під назвою «Russia's New Naval Doctrine: A 'Pivot to Asia'?», опублікована у The Diplomat [211]. Д. Раков пише, що МД РФ встановлено верховенство російського права над міжнародним. Документ має «ухил на глобальну конфронтацію із Заходом, перевагу призми безпеки у визначені національних цілей та переорієнтацію російської зовнішньої політики на Глобальний Південь після вторгнення в Україну». А однією з головних цілей РФ на Арктичному, Атлантичному та Тихоокеанському напрямках є «забезпечення стратегічної стабільності» (евфемізм для взаємного ядерного стримування).

Водночас, Д. Раков вказує, що не дивлячись на амбітні приготування на національному рівні та значні фінансові інвестиції, залишається багато проблем, що обмежують розвиток РФ як морської держави. Це російські індустрії, як цивільні, так і військові, відсутність технологічних знань, виробничої інфраструктури та кваліфікованого персоналу в багатьох сферах. «Всі російські проекти страждають від різноманітності моделей (що робить складним їх обслуговування); низького рівня якості та недбалості (що призводить до частих серйозних аварій); відхилення в графіках розробки та виробництва. Очікується, що західний санкційний режим, який ускладнював російське виробництво навіть до поточної війни в Україні, створить значні проблеми для розвитку воєнно-морської потуги Росії, яка передбачена МД РФ».

У статті «Russia's New Maritime Doctrine: Adrift From Reality?» експерт з військово-морських сил та морської безпеки Н. Чілдз (N. Childs), проаналізувавши МД РФ, також вказує на «значний розрив між амбіціями та спроможностями, що є довготривалою проблемою для Кремля» [148].

Має сумніви щодо імплементації нових декларативних положень МД РФ у найближчі роки, яка *de facto* стала комплементарним документом Воєнної доктрини Росії, й польський дослідник А. Вілк [252].

На особливу увагу заслуговує точка зору відомого та авторитетного експерта із США П. Гобла (P. Goble). Він пише, що як і попередні морські доктрини, жодна з яких не була повністю виконана, більша частина МД РФ має більш декларативний характер («much of the new doctrine is more aspirational»), ніж є дорожньою картою, яку Москва зможе насправді виконати. Але документ є надзвичайно важливим як заява про наміри Кремля. В той же час, на думку П. Гобла, російська суднобудівна промисловість буде здатною зміцнити Каспійську флотилію [170].

Отже, МД РФ є документом стратегічного планування, фактична мета якого – мілітаризація Світового океану у власних інтересах. РФ планує суттєво зміцнити свій Військово-Морський Флот, інші військові формування, які мають відношення до морської діяльності, зокрема шляхом збільшення кількості кораблів та формування нової системи баз матеріально-технічного забезпечення в країнах різних регіонів світу. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії ПМШ, а також декларує готовність застосовувати військову силу, в тому числі, за межами власних морських просторів, у міжнародних протоках і районах проходження світових морських транспортних комунікацій. Окрім цього, очевидний факт свідомого ігнорування РФ обов'язкових приписів міжнародного права, зокрема встановлення примату національного права та прагнення незаконного встановлення суверенітету над міжнародною Керченською

протокою, яка містить як російське, так й українське територіальні моря.

Враховуючи викладене, МД РФ, безсумнівно, є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці [123, с. 87].

3.2. Північний морський шлях в контексті російсько-китайських відносин

В переліку регіональних напрямків національної морської політики РФ Арктика знаходиться на першому місці, а ПМШ РФ вважає своєю національною транспортною комунікацією. Водночас, в російсько-китайських відносинах питання зміцнення партнерських відносин у сфері використання ПМШ є безумовним пріоритетом.

Як зазначено у пункті 6 МД РФ, значення Світового океану для РФ та інших держав у довгостроковій перспективі буде неухильно зростати у зв'язку із виснаженням природних ресурсів суші і обумовленою цим необхідністю поповнення ресурсної бази, що забезпечує економічний розвиток держав, впливом господарської та іншої діяльності людини на навколишнє середовище, таненням арктичних льодів, міграцією населення і іншими процесами.

До національних інтересів РФ у Світовому океані МД РФ, серед іншого, визначений розвиток Арктичної зони РФ як стратегічної ресурсної бази та її раціональне використання, у тому числі повномасштабне освоєння континентального шельфу РФ за межами 200-мильної виключної економічної зони після закріплення його зовнішнього кордону відповідно до статті 76 ЮНКЛОС, а також розвиток ПМШ у якості національної транспортної комунікації, конкурентоспроможної на світовому ринку (пункт 9 МД РФ).

Арктичний басейн, прилеглий до узбережжя РФ, включаючи акваторію ПМШ, віднесений до категорії життєво важливих районів (зон) забезпечення національних інтересів РФ у Світовому океані (пункт 14 МД РФ).

Під акваторією ПМШ розуміється водний простір, прилеглий до північного узбережжя РФ, який охоплює внутрішні морські води, територіальне море, прилеглу зону та виключну економічну зону РФ та

обмежене зі сходу лінією розмежування морських просторів зі США та паралеллю мису Дежнева у Берінговій протоці, із заходу меридіаном мису Бажання до архіпелагу Нова Земля, східною береговою лінією архіпелагу Нова Земля і західними кордонами проток Маточкін Шар, Карські Ворота, Югорський Шар [32].

Національна морська політика РФ на Арктичному регіональному напрямку обумовлена значними мінеральними та вуглеводневими ресурсами, якими багаті виключна економічна зона та континентальний шельф РФ у Північному Льодовитому океані, зростаючим значенням ПМШ в системі світових транспортних комунікацій, зростаючою роллю ВМФ у забезпеченні оборони РФ в Арктичній зоні РФ. Важливо ще раз звернути увагу на ту обставину, що згідно з офіційною позицією РФ, що міститься у МД РФ, Арктика перетворюється «у регіон глобальної конкуренції не тільки з економічної, але й військової точки зору» (пункт 50 МД РФ).

Також у МД РФ стверджується, що низка держав докладає зусиль з метою послаблення контролю РФ над ПМШ, нарощує військово-морську присутність в Арктиці, а конфліктний потенціал в регіоні зростає, що віднесено до загроз та викликів національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном. Також зазначено, що незавершеність міжнародного правового розмежування морських просторів в Арктиці є ризиком.

Підвищення конкурентоспроможності ПМШ на ринку морських перевезень, а також закріплення в Комісії з кордонів континентального шельфу відповідно до статті 76 ЮНКЛОС зовнішнього кордону континентального шельфу РФ в Арктиці за межами 200-мильної виключної економічної зони віднесені до стратегічних цілей національної морської політики РФ (пункт 28 МД РФ).

У МД РФ РФ «приписала» собі лідерські позиції у вивченні та освоєнні морських просторів в Арктиці. Серед інших пріоритетів національної морської політики РФ в Арктичному регіоні є всебічний розвиток ПМШ з метою перетворення його у безпечну цілорічну та конкурентоспроможну на світовому ринку національну транспортну комунікацію, забезпечення незмінності міжнародно-правового режиму внутрішніх морських вод в арктичних протоках ПМШ як такого, що «склався історично», а також комплексний розвиток портово-прибережної інфраструктури ПМШ (пункт 50 МД РФ).

1 серпня 2022 розпорядженням Уряду РФ був затверджений План розвитку ПМШ на період до 2035 року, яким передбачена, зокрема, реалізація проектів виробництва скрапленого природного газу, реалізація проектів освоєння нафтових родовищ та вугільних проектів, організація регулярних каботажних рейсів, створення російського контейнерного оператора, будівництво нових терміналів та комплексів, розвиток портової інфраструктури, залізничних і річкових транспортних коридорів, проведення днопоглиблювальних робіт, будівництво вантажного та криголамного флоту, створення арктичного супутникового угруповання тощо. Уряд РФ прогнозує велике збільшення об'єму вантажопотоку по ПМШ, який у 2035 році буде складати 238 млн тон [64].

План розвитку ПМШ на період до 2035 року містить більше 150 різних заходів, загальний об'єм фінансування яких складає близько 1,8 трлн рублів [44].

Також необхідно підкреслити, що чинними Правилами плавання в акваторії ПМШ, затвердженими Постановою Уряду РФ у 2020 році [69], встановлено дозвільний порядок плавання суден. Судно, відносно якого дозвіл на плавання в акваторії ПМШ не отримано в порядку, встановленому російською владою, не має права входити в акваторію ПМШ. Капітани суден,

які отримали згадані дозволи, зобов'язані звітувати про вхід в акваторію та вихід з акваторії ПМШ, а також виконувати цілу низку інших покладених Правилами плавання в акваторії ПМШ обов'язків.

Окрім цього, здійснення контролю військово-морської діяльності іноземних держав в акваторії ПМШ є одним з пріоритетів національної політики Росії. До російського парламенту був внесений законопроект, яким пропонується «зобов'язати іноземні держави подавати запити на прохід» військових кораблів через ПМШ [98]. Це підтверджує наміри російської влади обмежити судноплавство також й військових кораблів в акваторії ПМШ.

Водночас, РФ та КНР розглядають одна одну пріоритетними партнерками, налаштованими на подальше зміцнення координації та співпраці в усіх сферах, у тому числі політичній, безпековій, військовій, торгівельній та економічній, гуманітарній та міжнародній. Більше того, держави мають схоже бачення світового порядку, багатопольярної системи міжнародних відносин та доктринальних ідей. Також РФ та КНР задекларували зміцнення співробітництва у сфері використання ПМШ та домовилися про спільне сприяння сталому розвитку Арктики [178].

КНР демонструє зростаючий інтерес до багатих ресурсами Арктики [190]. З 2014 року КНР має статус спостерігача в Арктичній раді.

У 2018 році КНР опублікувала свою Білу Книгу Арктичної Політики [167], де називає себе «Близькоарктичною державою» («Near-Arctic State») та «важливим стейкхолдером» у сфері арктичних відносин. Як зазначено у Білій Книзі, КНР прагне працювати з усіма сторонами з метою створення «Полярного Шовкового Шляху» («Polar Silk Road») за допомогою розвитку арктичних судноплавних маршрутів. Участь китайських підприємств в розвитку інфраструктури цих маршрутів та виконання ними комерційних рейсів у тестовому режимі також заохочуються [149].

Як зазначає експерт МДІМВ МЗС РФ Я. Захар'єв, «в Арктиці Китай побудував стабільні економічні відносини з країнами Північної Європи та Російською Федерацією» [28].

Вчені-юристи Н. Лю та Я. Сольські вказують на те, що «найбільш важлива складова китайської арктичної політики сфокусована на Росії». Окрім цього, КНР потенційно є активним користувачем ПМШ [190]. ПМШ не тільки робить можливими поставки LNG з Ямалу до КНР, а й потенційно пропонує швидший та коротший доступ до європейського ринку і допоможе КНР знизити залежність енергетичного імпорту від Малаккської протоки [189].

Професор Інституту міжнародних досліджень Фунданського університету Ч. Хуашен пише, що Світовий океан стає провідним фактором в політиці, економіці і забезпеченні безпеки. У майбутньому співвідношення сил на міжнародній арені у значній мірі буде визначатися фактором морської сили. Суттєву роль в морських справах будуть грати РФ та КНР. Обидві держави можуть зміцнити свої позиції та посилити вплив, діючи в кооперації, що дозволить їм більш ефективно відстоювати національні інтереси. РФ та КНР давно співпрацюють в Світовому океані, у тому числі проводять спільні військові навчання у Тихому, Індійському та Атлантичному океанах, а також у Середземному морі, проводять спільне авіаційне патрулювання в Японському морі [135].

Ч. Хуашен вважає, що основними напрямками взаємодії РФ та КНР як морських стратегічних партнерів є Арктика та реалізація проекту «Льодовий Шовковий шлях», підтримання міжнародного морського режиму, забезпечення морської стратегічної безпеки, військове співробітництво, а також розвиток співробітництва в регіоні Індійського океану. Глобальне потепління призводить до пролонгації сезону навігації та збільшення судноплавства в Арктиці, що буде додавати імпульсу російсько-китайському

співробітництву у використанні ПМШ у комерційних цілях. Окрім цього, РФ та КНР здійснюють спільне будівництво портів «Льодового Шовкового шляху» [135].

Дослідники з Російського державного університету нафти та газу Г. Халова та Т. Жучкова також вважають, що ПМШ грає ключову роль у перспективах розвитку відносин РФ та КНР в Арктиці. Китайській уряд прагне зберегти і в той же час зайняти нові провідні позиції у світовій економіці за допомогою участі в масштабних міжнародних проектах, які пов'язані з виходом на нові ринки, використанням нових транспортних шляхів та видобутком вуглеводнів в Арктичному регіоні. РФ, у свою чергу, виявляє зацікавленість у підтримці КНР, як одного з основних інвесторів та держави, яка володіє передовими технологіями. Близько третини світових запасів газу, що знаходяться в Арктиці, перебувають в центрі уваги китайського уряду, а тому співробітництво з РФ є пріоритетним напрямком для КНР. Очевидно, що Арктика стане важливим джерелом енергопостачання для великих китайських міст [133].

Привертає увагу й різка позиція російських науковців В. Мітька та М. Мініної. У статті «Російсько-китайське співробітництво в Арктиці та безпека морської діяльності» [43] вони заявляють наступне: «Поки змінюється клімат, арктичні льоди перетворюються в моря. А регіон, який раніше нікому не належав, буде розподілений – полюбовно або агресивно, а можливо і так і так. Саме тут формується те, що може перетворитися в нову багатополярну систему міжнародних відносин, поки КНР та РФ кидають виклик американській гегемонії, на їхню думку, надто тривалою. Як Москва, так й Пекін мислять масштабно. Поєднання бачення, грошей та витонченості – те, що цілковито відсутнє на Заході, особливо цього не вистачає у Вашингтоні». В. Мітько та М. Мініна також пишуть у своїй статті, що «розширення присутності КНР в Арктиці неможливе без підтримки та

сприяння Москви. РФ є ключовим гравцем в Арктиці, заслужено вважаючи своє положення там привілейованим».

Цікавим є аналіз М. Лантейна (M. Lanteigne) з Арктичного університету Норвегії, викладений у статті «Піднесення (та падіння?) Полярного Шовкового шляху» [187]. У матеріалі М. Лантейн вказує на те, що багато запроєктованих складових Полярного Шовкового шляху були призупинені або відкинуті у зв'язку зі зміною політичної обстановки або конкретних занепокоєнь арктичних держав щодо фінансових та безпекових ризиків, пов'язаних з китайськими інвестиціями. Автор наводить приклади нереалізованих китайських ініціатив в Арктичному регіоні або біля нього - в Фінляндії, Норвегії, Гренландії (Данія), Алясці, Ісландії, Нунавуті (Канада), Естонії тощо. Також М. Лантейн зазначає, що вторгнення Москви в Україну у лютому 2022 року відкинуло Полярний Шовковий шлях та китайську арктичну політику в цілому на «сумнівні позиції».

Відповідно до стратегічного документу Армії США, яка стосується Арктичного регіону, РФ претендує на регулювання в Арктиці поза межами міжнародного права, вимагаючи від іноземних суден отримувати дозволи та перебувати під супроводженням під час транзиту ПМШ. У стратегії встановлено, що Арктика має потенціал стати спірним простором, в якому супердержави – суперниці США, РФ та КНР, прагнуть використовувати військову та економічну потугу з метою досягнення та збереження доступу до регіону за рахунок інтересів США [241].

Враховуючи викладене, ПМШ має стратегічне значення для реалізації амбітних планів КНР та РФ.

КНР для РФ – необхідне джерело інвестицій і технологій для розвитку арктичних інфраструктурних комплексів, а для КНР Арктика та ПМШ – надзвичайно важливі для ресурсного забезпечення та більш швидкого і

дешевого транспортування у майбутньому товарів власного виробництва до країн Європи та Америки.

Сумнівний з точки зору міжнародного морського права правовий режим, направлений на суттєві обмеження іноземного судноплавства в акваторії ПМШ, який прагне встановити РФ, має великий конфліктний потенціал, оскільки інші держави можуть не виконувати встановлений РФ порядок плавання в акваторії ПМШ, вважаючи цей порядок таким, що не відповідає приписам міжнародного морського права, зокрема ЮНКЛОС.

Також існує ризик того, що КНР та/або РФ у майбутньому будуть використовувати ПМШ, його порти та інші об'єкти інфраструктури не тільки для комерційних, а й у військових цілях.

Крім того, враховуючи катастрофічні наслідки повномасштабного російського вторгнення в Україну, часткову міжнародну ізоляцію РФ та встановлений відносно агресора санкційний режим, можна констатувати все більшу політичну, економічну та технологічну залежність РФ від КНР, яка з часом буде тільки посилюватися [124, с. 100].

3.3. Групи політико-правових механізмів, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної агресії Російської Федерації на морі

Загальновідомо, що агресори краще за все розуміють «мову сили» - військову потугу та її ефективне використання. Водночас, політико-правові механізми протидії агресії, в тому числі на морі, мають величезне значення для підтримки міжнародного миру і безпеки, запобігання війнам або для їх припинення.

Підкреслимо ще раз, що в цьому дослідженні розглядаються політико-правові механізми протидії не тільки актуальній російській агресії в Азово-Чорноморському басейні, а й потенційній агресії в інших морських районах, передумови якої закладені у МД РФ.

На нашу думку, політико-правові механізми, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної агресії РФ на морі, можна розподілити на наступні групи:

- 1) Стратегічне планування у сфері морської безпеки;
- 2) Механізми, які містяться у міжнародних договорах;
- 3) Санкції та конфіскація;
- 4) Резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки;
- 5) Саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі;
- 6) Закони, які визначають морську безпекову політику держав;
- 7) Судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки.

Нижче ми зупинимося на кожній з груп політико-правових механізмів протидії агресії на морі більш детально та наведемо деякі важливі приклади таких механізмів.

Так, до стратегічного планування у сфері морської безпеки можна віднести розробку, прийняття та імплементацію документів стратегічного планування на національних та регіональних рівнях, направлених на забезпечення свободи судноплавства та зміцнення морської безпеки відповідно до міжнародного морського права. Такими документами, як правило, визначаються пріоритети морських політик, ідентифікуються загрози морській безпеці, зокрема акти потенційної агресії на морі, а також визначаються завдання і заходи із забезпечення морської безпеки.

Отже, стратегії морської безпеки є важливими механізмами формування та реалізації морської безпекової політики, які направлені, перш за все, на ефективну протидію актуальним та потенційним актам агресії, тероризму та піратства.

Необхідно зазначити, що 11 лютого 2022 року Рада національної безпеки і оборони України своїм рішенням схвалила Стратегію морської безпеки України [11]. Цей документ стратегічного планування визначає агресивну політику РФ в Чорноморському регіоні як одну з основних загроз для морської безпеки України, а також містить механізми імплементації, координації та контролю, спеціальні кількісні та якісні індикатори реалізації документу [232].

Водночас, стратегія НАТО щодо забезпечення безпеки в Азово-Чорноморському басейні або спільна Стратегія морської безпеки Чорноморського регіону Болгарією, Грузією, Румунією, Туреччиною та Україною не розроблені, що, безсумнівно, не сприяє зміцненню архітектури регіональної безпеки, враховуючи факти триваючої агресії РФ в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці та систематичне незаконне обмеження міжнародного судноплавства в Азово-Чорноморському басейні державою-агресором.

Деякі політико-правові механізми, які містяться у міжнародних договорах, мають особливе значення для протидії актам агресії. Кожна держава володіє правоздатністю укладати договори, які є інструментами досягнення її цілей. Саме на підставі міжнародних договорів побудовані всі чинні системи колективної безпеки в світі.

Як правило, до договорів між державами застосовується Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року [243] (далі – Віденська Конвенція). Згідно із Віденською Конвенцією «договір» означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування. Законодавство України містить подібний за своїм змістом термін. Так, відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародний договір України укладається у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [81].

Механізми, що містять деякі міжнародні договори, мають ключове значення для забезпечення безпеки на будь-якому рівні – від глобального до регіонального (субрегіонального), зокрема для зміцнення морської безпеки. Безумовно, головні політико-правові механізми містить Статут ООН [246]. Як передбачено Статутом ООН, ООН має на меті, серед іншого, підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії чи інших порушень миру та проводити мирними засобами, згідно із принципами справедливості та міжнародного права, залагодження чи

вирішення міжнародних спорів чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру (стаття 1). Тобто, Статут ООН, серед іншого, передбачає вжиття ефективних колективних заходів для придушення актів агресії.

Статтею 39 Статуту ООН встановлено, що РБ ООН визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії та рекомендує або вирішує, які заходи слід вжити для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Водночас, діяльність РБ ООН, що направлена на протидію російській агресії, є заблокованою, оскільки місце СРСР в РБ ООН поки що незаконно займає сама РФ. Але Статут ООН також містить статтю 51, якою встановлено, що цей міжнародний договір жодною мірою не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена ООН, доки РБ ООН не вживе заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки.

Вбачаємо за слушне звернути увагу на один з найбільш вдалих прикладів реалізації права на колективну самооборону – створення НАТО з її загальновідомою «П'ятою Статтею». Стаття 5 Північноатлантичного договору 1949 року [238] також містить, у свою чергу, посилення на статтю 51 Статуту ООН.

Слід додати, що чинною редакцією Конституції України [36] закріплена реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в НАТО, що є дуже важливим кроком для забезпечення морської та інших сфер національної безпеки України у майбутньому.

Критичне значення для забезпечення морської безпеки у Світовому океані має й інший міжнародний договір - ЮНКЛОС, яким встановлено, зокрема, принцип використання морів в мирних цілях, правовий режим для морів та океанів, а також процедури врегулювання спорів між державами-учасницями ЮНКЛОС. Про можливість застосування деяких з таких процедур ми напишемо нижче.

Також необхідно навести конкретний приклад застосування політико-правового механізму, який містить Конвенція Монтрьо.

Як відомо, Босфор, Мармурове море та Дарданелли – єдиний судноплавний маршрут, який поєднує Чорне море з Середземним та, відповідно, Атлантичним океаном. Питання Чорноморських проток протягом століть є важливою частиною чорноморської геополітики, а прохід військових кораблів регулюється міжнародними угодами щонайменше з 1833 року - датою підписання Османською та Російською імперіями Ункяр-Іскелесійського договору [163]. В якості вирішення проблеми цих проток, яка обтяжувала російські, османські/турецькі та британські відносини у 19 – 20 століттях, Конвенція Монтрьо регулює судноплавство через Турецькі протоки з 1936 року та «пережила» Другу світову та Холодну війни [204].

Конвенцією передбачені окремі правила для торговельних суден та військових кораблів та встановлено різні режими для мирного часу і воєнного часу – коли Туреччина є воюючою стороною і коли не воює. Нарешті, документ містить положення щодо періодів часу, «коли Туреччина вважає, що їй загрожує безпосередня небезпека війни» [163].

28 лютого 2022 року державна влада Туреччини, посилаючись на Конвенцією Монтрьо, прийняла рішення закрити протоки для військових кораблів як причорноморських, так й не чорноморських держав [141], внаслідок чого частина російських кораблів не змогла зайти в Чорне море та, як слідство, взяти участь у війні проти України. Отже, описаний випадок демонструє ефективність застосування політико-правового механізму, який міститься у Конвенції Монтрьо.

Слід також звернути увагу на презентовані 13 вересня 2022 року рекомендації щодо безпекових гарантій для України, розроблені за дорученням Президента України [1]. У документі під назвою «Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації»

(The Kyiv Security Compact) [31] зазначено, що для того, щоб уникнути вад слабких гарантій, Україна, серед іншого, потребуватиме:

«Гарантії безпеки повинні бути юридично і політично зобов'язуючими. Гаранти братимуть на себе обов'язкові до виконання зобов'язання через спільний документ про стратегічне партнерство, який буде обов'язковим до виконання договором між ними.

На додаток до спільного документа, гаранти повинні брати на себе довгострокові та двосторонні правові та політичні зобов'язання перед Україною як на рівні виконавчої влади (урядів), так і на рівні відповідних законодавчих органів (парламентів).

Гарантії безпеки повинні чітко зобов'язувати гарантів до забезпечення самооборони України. Це означає створення параметрів для широкого спектру відповідей та не повинно виключати жодної форми підтримки для забезпечення самооборони України».

Крім того, документом під назвою «Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації» передбачено, що пакет гарантій може включати регіональні угоди щодо безпеки у Чорному морі з Туреччиною та іншими прибережними державами, такими як Румунія та Болгарія.

Як ми бачимо зі змісту згаданих вище рекомендацій, розроблених за дорученням Президента України, правовим та політичним зобов'язанням держав-гарантів, а також чорноморській безпеці, приділена особлива увага.

Цими рекомендаціями також передбачено, що спільний документ про стратегічне партнерство буде мати назву «Київський безпековий договір», який об'єднає основну групу країн-союзниць та Україну. Ця група країн-гарантів може включати США, Велику Британію, Канаду, Польщу, Італію, Німеччину, Францію, Австралію, Туреччину, а також країни Північної Європи та Балтії, Центральної та Східної Європи.

Ширша група міжнародних партнерів, включаючи зокрема Японію і Південну Корею, також повинна підтримати набір гарантій невійськового характеру, заснованих на санкціях. Він включатиме пакет санкцій, які автоматично повторно застосовуватимуться (snapback) у разі нової російської агресії. Необхідно розробити законодавчу базу, яка дозволить органам влади конфіскувати власність агресора, його суверенні фонди та резерви, а також активи його громадян і організацій, які перебувають у списку санкцій. Зібрані кошти мають бути спрямовані на відновлення збитків, завданих Україні війною [31].

Санкції та конфіскація. Санкційні режими, встановлені проти РФ, мають особливе значення, оскільки направлені на позбавлення агресора ресурсів, необхідних йому для здійснення актів агресії.

ЄС заявив, що санкції «розтопили» здатність РФ фінансувати війну. Найсильніше заходи ЄС вдарили по енергетичному та банківському секторам, йдеться у внутрішньому звіті Комісії ЄС від 10 жовтня 2022 року [214]. Очікується, що ембарго ЄС на нафту і нафтопродукти, яке набуде чинності в грудні, разом з «лімітом цін на нафту» ще більше знизить доходи від російського експорту. Крім того, санкції заблокували російський експорт до Європи на 90 мільярдів євро на рік, що призвело до падіння виробництва в РФ сталі на 30 % і виробництва пиломатеріалів на 90 %. Також заблоковано 30 мільярдів євро на рік високотехнологічного та промислового експорту, що підірвало виробництво основних споживчих товарів як авто, холодильники та пральні машини. Крім цього, ЄС заморозив активи росіян в Європі на суму 17,4 мільярдів євро. Близько 40 % з приблизно 3 тисяч іноземних компаній, що працюють в РФ, вже пішли з російського ринку або в процесі, що призвело до втрати 540 тисяч робочих місць. На проблеми з військовим виробництвом в РФ вказує і те, що Кремль почав закуповувати безпілотники та боеприпаси в Ірані та Північній Кореї [13].

Отже, встановлені проти агресорів санкційні режими прямо впливають на їх здатність вести війни.

США, Велика Британія, Канада також вводять санкції проти РФ [112]. Працює над зміцненням санкційного режиму й міжурядовий політичний форум G7 [219].

Окремо слід наголосити на важливості конфіскації активів РФ та підсанкційних фізичних і юридичних осіб, які сприяли або сприяють її агресії, а також навести декілька прикладів.

Так, 3 березня 2022 року ВРУ прийняла Закон «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», яким фактично надано дозвіл державній владі України примусово вилучати з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єкти права власності РФ як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів [84].

Частиною першою статті 4 Закону «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» встановлено, що примусово вилучені відповідно до цього Закону об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів (крім коштів та корпоративних прав держави у статутних капіталах банків, що перебувають у процедурі ліквідації відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», а також державних облигацій України та державних деривативів) за рішенням Кабінету Міністрів України передаються:

- 1) у господарське відання на тимчасовій основі спеціалізованим державним підприємствам, установам, організаціям та/або господарським товариствам, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі;

2) в управління суб'єктам господарювання, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать державі, шляхом укладення договору управління майном у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Примусово вилучені відповідно до Закону «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів у вигляді коштів зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Також, примусово вилучені згідно із цим Законом об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів у вигляді державних облігацій України та державних деривативів підлягають переказу/зарахуванню на рахунок у цінних паперах Міністерства фінансів України для подальшого погашення та анулювання. Кошти від погашених та анульованих державних облігацій України та державних деривативів, а також нараховані як дохід за державними облігаціями України та державними деривативами до моменту їх погашення та анулювання, перераховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії [84].

12 травня 2022 року ВРУ прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [73]. Цей закон встановлює новий вид санкцій у вигляді стягнення в дохід держави активів, що належать фізичним або юридичним особам, які в той чи інший спосіб підтримують агресію окупантів проти України [70].

США, серед інших держав, також активно працюють над питанням конфіскації майна підсанкційних осіб, пов'язаних з РФ.

2 березня 2022 року Генеральний прокурор США повідомив про створення спеціальної міжвідомчої правоохоронної групи KleptoCapture, яка буде, зокрема, фокусуватися на питаннях забезпечення дотримання санкцій,

експортних обмежень, економічних контрзаходах, які введені США, їх союзниками та партнерами у відповідь на російське військове вторгнення в Україну [142].

Після повномасштабного російського вторгнення, до Конгресу США були подані законопроекти [174; 224; 226], які фактично направлені на конфіскацію майна осіб, пов'язаних з режимом Президента РФ, а також російських енергетичних компаній, зокрема за допомогою правоохоронної групи KleptoCapture. Конфісковані активи (грошові кошти від їх продажу) планується направити за рішенням Уряду США на допомогу Україні, ЗСУ, біженцям тощо.

ЄС теж працює над законопроектом, який дозволить конфісковувати санкційні активи, включно з активами російських фізичних та юридичних осіб, які перебувають під санкціями, на користь України [26].

Резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки, не мають зобов'язувального характеру. Водночас, такі акти відображають офіційні позиції суб'єктів міжнародного права по відношенню до агресії, декларують моделі майбутньої поведінки держав та міжнародних організацій, їх ухваливши, а також містять заклики, що мають практичне значення.

Після окупації РФ Криму була прийнята ціла низка важливих резолюцій та заяв, що стосуються забезпечення морської безпеки України та Чорноморського регіону, але ми розглянемо лише деякі з них.

У резолюції «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, Україна, а також районів Чорного та Азовського морів» № 76/22 від 9 грудня 2021 року ГА ООН, серед іншого, заявила про своє занепокоєння проведенням у Криму та районах Чорного і Азовського морів численних військових навчань російських збройних сил, яке підриває регіональну безпеку та спричиняє значні довгострокові негативні екологічні наслідки в регіоні; закликала РФ утриматися від незаконної діяльності в

Криму та районах Чорного і Азовського морів, у тому числі ускладнення та блокування судноплавства для торговельних суден, що прямують як до портів України, так і з них, та для державних суден під різними прапорами, що ще більше загострює напруженість у регіоні та за його межами; засудила будівництво РФ суден військового флоту на захоплених верфях у тимчасово окупованому Криму, що сприяє подальшому нарощуванню сил та становить загрозу для регіональної безпеки та стабільності; висловила стурбованість щодо розширення військово-морських баз Чорноморського флоту РФ у Криму; висловила стурбованість з приводу розміщення РФ військових сил і сил безпеки для охорони прибережних бурових платформ, що розташовані в Чорному морі, які є власністю України і були захоплені РФ, що не дозволяє Україні отримати доступ до своїх морських районів, з приводу експлуатації РФ родовищ природних ресурсів у цих районах та узурпації нею юрисдикції України там; висловила крайнє занепокоєння небезпечним наростанням напруженості та невиправданим застосуванням сили РФ проти України в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, включаючи умисне створення перешкод судноплавству; закликала Росію утримуватися від дій, що перешкоджають законному здійсненню навігаційних прав і свобод у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, що здійснюються відповідно до міжнародного права, включаючи положення ЮНКЛОС, у тому числі, серед іншого, від того, щоб закривати морські райони під приводом проведення військових навчань [248].

Як вбачається зі змісту наведених вище фрагментів тексту резолюції, ГА ООН досить докладно перерахувала незаконні дії РФ та закликала агресора утримуватися від незаконних дій.

Після розв'язання РФ повномасштабної війни на території України, ГА ООН ухвалила резолюції № ES-11/1 від 2 березня 2022 року під назвою «Агресія проти України» [247] та № ES-11/2 від 24 березня 2022 року під

назвою «Гуманітарні наслідки агресії проти України» [249], якими, в тому числі, підтвердила свою відданість суверенітету, незалежності, єдності та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включно з її територіальними водами.

20 вересня 2022 року ВРУ постановила схвалити Заяву «Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці» [78].

Український парламент вказав на факти злочинної агресії та протиправної поведінки РФ в Азово-Чорноморському басейні, а також деякі наслідки цієї агресії, а саме:

державна політика РФ направлена на прогресуючу мілітаризацію районів Чорного та Азовського морів і Керченської протоки, а систематичні випадки ускладнення або блокування РФ міжнародного судноплавства підривають безпеку і стабільність в регіоні та далеко за його межами;

акти геноциду Українського народу в діях РФ проявляються, зокрема, у систематичних умисних вбивствах цивільного населення ракетною зброєю, яку несуть надводні кораблі та підводні човни Військово-морського Флоту Збройних Сил РФ;

пошкодження та/або потоплення комерційних суден, що плавають під прапорами різних держав, та обстріли портової інфраструктури України Збройними Силами РФ;

багаторічну послідовну і системну політику РФ спрямовану на завдання прогресуючої шкоди Україні як морській державі та перешкоджання її морегосподарській діяльності;

фактичне перетворення Азовського моря, яке містить територіальне море та виключну економічну зону України, РФ на власне «внутрішнє озеро», а також узурпація прав та юрисдикції України як прибережної держави у її морських районах в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;

захоплення РФ українських морських та морських рибних портів в Криму, морських портів на узбережжі Азовського моря, а також часткова блокада та мінування інших морських портів України державою-агресором;

захоплення державою-агресором прибережних бурових платформ в Чорному морі, які є власністю України, а також незаконний видобуток РФ корисних копалин на українському шельфі Чорного та Азовського морів;

захоплення РФ Каховського судноплавного шлюзу на річці Дніпро - стратегічно важливого об'єкта для судноплавства в Україні, перевезення зерна і продуктів харчування;

вплив російської агресії проти України на зростання продовольчої небезпеки в країнах Північної Африки та Близького Сходу, що може призвести до нових хвиль міграції до держав Заходу;

злочини агресії, які вчиняються РФ на морі, спричиняють значні довгострокові негативні екологічні наслідки для всього регіону, зокрема забруднення вод та масову загибель флори та фауни [78].

Заявою «Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці» ВРУ звернулася до ООН, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо засудження агресії РФ в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці, надання допомоги Україні, як жертві агресії, у реалізації невід'ємного права на самооборону, а також необхідності вжиття ефективних колективних заходів для усунення загрози миру і придушення актів агресії РФ в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці, зокрема проведення операцій із забезпечення свободи судноплавства [78].

Отже, Заява ВРУ «Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці» є надзвичайно важливим

документом політико-правового характеру, направленим на протидію агресії РФ в Азово-Чорноморському басейні.

Водночас, помітним кроком у сфері протидії окупації територій та морських просторів стало Звернення ВРУ від 7 жовтня 2022 року до міжнародного співтовариства щодо Північних територій Японії, в якому орган законодавчої влади України зокрема заявив про підтримку позиції Японії щодо її Північних територій, які продовжують перебувати під окупацією РФ, наголосив на тому, що РФ ухиляється від демаркації державного кордону з Японією на основі міжнародно визнаних критеріїв і норм, а також закликав міжнародне співтовариство продовжити вживати всіх можливих заходів для договірно-правового оформлення статусу Північних територій Японії [79]. Беручи до уваги заяву ВРУ, Президент України, серед іншого, постановив, що Україна підтверджує свою повагу до суверенітету і територіальної цілісності Японії, включно з її Північними територіями, які продовжують перебувати під окупацією РФ [86].

Саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі. Саміт – це дипломатичні зустрічі (наради, конференції, переговори) на найвищому рівні – глав держав та урядів. Проведення самітів передбачене установчими договорами, статутами міжнародних організацій, міждержавних політичних утворень. На самітах приймаються і підписуються політичні рішення, угоди, договори, конвенції, декларації, протоколи тощо [139, с. 410].

В якості прикладу, що демонструє важливість самітів для протидії російській агресії, слід навести установчий Саміт «Кримської платформи», що був проведений в Києві 23 серпня 2021 року. «Кримська платформа» – ініційований Україною міжнародний консультативно-координаційний формат, який спрямований на підвищення ефективності міжнародного реагування на окупацію Криму, відповіді зростаючим безпековим загрозам,

посилення міжнародного тиску на Кремль, запобігання подальшим порушенням прав людини та захисту жертв окупаційного режиму, а також досягнення головної мети – деокупації Криму та повернення його Україні мирним шляхом. Діяльність Платформи здійснюється паралельно на кількох рівнях: глав держав та урядів, міністрів закордонних справ, парламентів і міжпарламентських асамблей, громадянського суспільства та експертного середовища [56].

Закони, які визначають морську безпекову політику. Відповідно до Закону України «Про оборону України» оборона України – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [83]. При цьому, як ми бачимо, саме політичні заходи держави є першим елементом системи оборони, правові заходи також зазначені окремо у переліку.

Враховуючи окупацію РФ більшої частини українських морських просторів, використання Збройними Силами та іншими військовими формуваннями РФ цих морських просторів для вчинення злочинів агресії проти України, триваючу з лютого 2022 року морську блокаду України та колосальні збитки економіки нашої держави, нанесені цією блокадою, з метою упередження повторюваності таких дій з боку РФ або інших потенційних агресорів у майбутньому, є очевидним, що цілі та основні засади морської безпекової політики України необхідно визначати на законодавчому рівні, що зобов'яже увесь державний апарат злагоджено, перманентно та системно працювати над зміцненням морської безпеки України.

Необхідно додати, що чинна редакція Закону України «Про національну безпеку України» [82] не містить визначення «морська безпека», не визначає цілі та основні засади морської безпекової політики України. Цей

закон не містить чіткого переліку сфер національної безпеки, що суттєво ускладнює розмежування повноважень українських державних органів за сферами національної безпеки, високоефективну взаємодію та координацію державних органів. А тому пропонуємо викласти Закон України «Про національну безпеку України» у новій редакції, якою визначити сфери національної безпеки, зокрема морську сферу.

В контексті порушеного питання вбачаємо за слушне звернути увагу на Стратегію національної безпеки США, що була опублікована 12 жовтня 2022 року [240]. У документі вказано, що «...стратегії наших суперників діють у військовій (сухопутній, повітряній, морській, кібер- та космічній) і невійськовій (економічній, технологічній та інформаційній) сферах – і ми також повинні».

Враховуючи українські реалії та досвід провідних держав світу, здається правильним, на нашу думку, визначити сфери національної безпеки за згаданим вище американським «зразком», але до невійськової сфери, як варіант, додати політичну, громадську (у тому числі захист здоров'я нації та прав людини), енергетичну та екологічну підсфери. Необхідно закріпити за кожною сферою (підсферою) національної безпеки відповідні державні органи, а також привести у відповідність до визначених сфер (підсфер) національної безпеки України організаційні структури державних органів, зокрема Апарату РНБО України та підрозділів Секретаріату Кабінету Міністрів України з питань безпеки і оборони.

Надзвичайно важливе значення має й законопроект під назвою «Закон про Чорноморську безпеку від 2022 року», який був поданий до Конгресу США [225]. Проект закону містить, серед іншого, наступні положення: 1) прийняття НАТО «надійної» стратегії щодо Чорного моря відноситься до інтересів США; 2) неспровокована війна РФ проти України підкреслила важливість Чорноморського регіону для інтересів національної безпеки

США; 3) «примусова» («coercive») економічна політика КНР є загрозою економічної стабільності Чорноморського регіону; 4) в інтересах США запобігти поширенню подальшого збройного конфлікту в Європі, визнавши Чорноморський регіон ареною російської агресії; 5) неодноразові, незаконні, неспровоковані та насильницькі спроби РФ розширити свою територію та контролювати доступ до Середземного моря через Чорне море становлять загрозу національній безпеці США та НАТО тощо.

Законопроектом визначається політика США щодо Чорноморського регіону та чорноморської безпеки (Розділ 5 законопроекту), передбачена розробка Стратегії чорноморської безпеки та розвитку США (Розділ 6 законопроекту), а також задекларовано, що США будуть активно стримувати загрозу подальшої російської ескалації в Чорноморському регіоні та захищати свободу судноплавства в Чорному морі, щоб запобігти поширенню подальшого збройного конфлікту в Європі.

Судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки. Перш за все слід зазначити, що деякі судові/арбітражні процеси та рішення судових органів/трибуналів мають не тільки юридичне, а й політичне значення, оскільки прямо впливають на політику держав та міжнародних організацій або навіть визначають її.

Перед усією міжнародною спільнотою стоять проблемні політико-правові питання, пов'язані з РФ, серед яких:

- 1) Чи має право голосу РФ замість СРСР в міжнародних організаціях та їх органах, наприклад, таких як РБ ООН або Дунайська Комісія?
- 2) Чи має право РФ встановлювати дозвільний режим плавання в акваторії ПМШ чи такий режим порушує морське право?

Вважаємо, що відповіді на поставлені питання міжнародне співтовариство може отримати від Міжнародного Суду, який має компетенцію виносити консультативні висновки з будь-якого юридичного

питання, зокрема на прохання ГА ООН, як передбачено статтею 96 Статуту ООН.

Слід підкреслити, що метою захисту своїх прав, передбачених ЮНКЛОС, зокрема прав прибережної держави, Україна ініціювали проти РФ дві арбітражні процедури.

Так, відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті Постійної палати третейського суду (The Permanent Court of Arbitration), 16 вересня 2016 року Україна ініціювала міждержавну арбітражну процедуру щодо спору стосовно прав прибережної держави в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці на підставі ЮНКЛОС. Справу розглядає спеціально створений Трибунал у кількості п'яти арбітрів, позивач у справі – Україна, відповідач - РФ [159].

1 квітня 2019 року Україна на підставі ЮНКЛОС ініціювала ще одну міждержавну арбітражну процедуру щодо спору стосовно затримання 24 листопада 2018 року українських військових кораблів («Бердянськ», «Нікополь» та «Яні Капу») та військовослужбовців. Справу також розглядає спеціально створений Трибунал у кількості п'яти арбітрів, позивач у справі – Україна, відповідач - РФ [160].

Ми переконані, що винесені в обох справах за позовами України проти РФ рішення Трибуналів будуть мати не тільки правові, а й політичні наслідки для всієї міжнародної спільноти.

Також, агресор захопив та незаконно експлуатує морські торговельні та морські рибні порти, автошляхи, залізницю та інші об'єкти державної інфраструктури на території України вартістю сотні мільярдів доларів США. Водночас, українські компанії, в тому числі державні, ініціювали незначну кількість справ проти Уряду РФ з метою стягнення компенсацій за експропрійовані агресором інвестиції, серед яких:

- ПАТ «Державний ощадний банк України» проти РФ [24];

- Aeroport Belbek LLC and Mr. Igor Valerievich Kolomoisky v. The Russian Federation [140];
- Everest Estate LLC et al. v. The Russian Federation [166];
- JSC CB Privatbank v. The Russian Federation [179];
- (1) Limited Liability Company Lugzor, (2) Limited Liability Company Libset, (3) Limited Liability Company Ukrinterinvest, (4) Public Joint Stock Company DniproAzot, (5) Limited Liability Company Aberon Ltd v. The Russian Federation [188];
- NJSC Naftogaz of Ukraine (Ukraine) et al. v. The Russian Federation [194];
- PJSC Ukrnafta v. The Russian Federation [208]
- (i) Stabil LLC, (ii) Rubenor LLC, (iii) Rustel LLC, (iv) Novel-Estate LLC, (v) PII Kirovograd-Nafta LLC, (vi) Crimea-Petrol LLC, (vii) Pirsan LLC, (viii) Trade-Trust LLC, (ix) Elefteria LLC, (x) VKF Satek LLC, (xi) Stemv Group LLC v. The Russian Federation [221].

На жаль, вимушені констатувати, що з лютого 2014 року звернення державних інфраструктурних компаній з позовами проти Уряду РФ так й не стали масовими - органічною частиною державної політики України, направленої на протидію російській агресії та деокупацію захоплених територій.

Отже, Україна у своїй діяльності, спрямованій на протидію російській агресії на морі, зобов'язана проактивно використовувати всі можливі політико-правові механізми. Тільки перманентне та системне формування та застосування проти агресора механізмів описаних вище груп зможе привести до максимального позитивного ефекту.

Між Україною та РФ, а також між Грузією та РФ не встановлені морські кордони, агресор окупував значні частини українських та грузинських морських просторів. Водночас, Україна та Грузія можуть

розглянути можливість передачі спорів стосовно встановлення морських кордонів в порядку, передбаченому статтею 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою спеціальної примусової процедури.

РФ окупувала не тільки морські простори України та Грузії, а також Японії – навколо окупованих РФ японських островів. Потенціал для російської агресії також існує в Балтійському регіоні, оскільки кордон між державою-членом НАТО Естонією та РФ не встановлений, що є однією з безпекових загроз для всього регіону та НАТО.

Враховуючи задекларовані агресивні наміри РФ та неприховане бажання мілітаризувати Світовий океан у власних інтересах, що знайшло своє відображення у МД РФ, необхідно за допомогою договірних механізмів створювати нові та/або зміцнювати існуючі регіональні військово-морські з'єднання та альянси, в тому числі, за рахунок нових держав, а також розробляти та реалізовувати нові документи стратегічного планування всіх рівнів.

Ефективне використання всіх груп політико-правових механізмів протидії актуальній або потенційній агресії на морі буде зміцнювати глобальну безпекову архітектуру.

Слід звернути особливу увагу й на те, що у переліку угод про делімітацію морських кордонів РФ, підготовленому Відділом з питань океану і морського права Управління з правових питань ООН, вказані угоди про делімітацію морських кордонів, які були укладені не РФ, а іншою державою – неіснуючим з 1991 року СРСР.

Так, у згаданому вище переліку угод про делімітацію морських кордонів РФ зазначено, що угоди про розмежування морських просторів з Корейською Народно-Демократичною Республікою, Фінляндською Республікою, Республікою Польща, Королівством Швеція, Турецькою Республікою та США укладені з СРСР. Також наводяться тексти угод [162].

Згадана обставина викликає сумніви щодо належного міжнародно-договірного оформлення морських кордонів РФ з відповідними державами, що може призвести до збройних конфліктів між РФ та такими прибережними державами у майбутньому.

Питання існуючого міжнародно-договірного оформлення морських кордонів РФ з потребує окремого та об'єктивного наукового дослідження [125, с. 229].

Висновки до Розділу 3

1. Нами було проаналізовано МД РФ в контексті можливого поширення агресії цієї держави на морі, а також проведено дослідження експертних думок щодо МД РФ. Ми дійшли до висновку, що фактична мета МД РФ - мілітаризація РФ у власних інтересах Світового океану та Каспійського моря. РФ планує суттєво зміцнити Військово-Морський Флот, інші військові формування, які мають відношення до морської діяльності, зокрема шляхом збільшення кількості бойових кораблів та формування нової системи баз матеріально-технічного забезпечення в країнах різних регіонів світу.

2. РФ має намір контролювати військово-морську діяльність іноземних держав в акваторії ПМШ, а також декларує готовність застосовувати військову силу, в тому числі, за межами власних морських просторів, у міжнародних протоках і районах проходження світових морських транспортних комунікацій.

Встановлений факт свідомого ігнорування РФ обов'язкових приписів міжнародного права, про що свідчать задекларований у МД РФ примат національного права та прагнення незаконного встановлення суверенітету над міжнародною Керченською протокою.

МД РФ, безсумнівно, є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

3. МД РФ була також проаналізована крізь призму планів відносно ПМШ, а також проведено дослідження значення цієї транспортної комунікації для російсько-китайських відносин з метою ідентифікації потенційних загроз глобальній безпеці. В результаті проведеного дослідження ми дійшли до наступних основних висновків: 1) сумнівний з точки зору міжнародного морського права правовий режим, направлений на суттєві обмеження іноземного судноплавства в акваторії ПМШ, який прагне

встановити РФ, має великий конфліктний потенціал, оскільки інші держави можуть не виконувати встановлений РФ порядок плавання, вважаючи його таким, що не відповідає приписам міжнародного морського права; 2) існує ризик того, що КНР та/або РФ у майбутньому будуть використовувати ПМШ, його порти та інші об'єкти інфраструктури не тільки для комерційних, а й у військових цілях; 3) можна констатувати все більшу політичну, економічну та технологічну залежність РФ від КНР, яка з часом буде тільки посилюватися.

4. Ми дослідили наявні в «арсеналах» суб'єктів міжнародного права політико-правові механізми протидії російській агресії на морі, а також визначили за групами політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. Україна у своїй діяльності, направлений на протидію російській агресії на морі, повинна проактивно використовувати всі можливі політико-правові механізми. Тільки перманентне та системне застосування проти агресора всіх груп механізмів зможе привести до максимального позитивного ефекту.

Крім того, враховуючи задекларовані агресивні наміри Російської Федерації та неприховане бажання мілітаризувати Світовий океан у власних інтересах, необхідно за допомогою договірних механізмів створювати нові та/або зміцнювати існуючі регіональні військово-морські з'єднання та альянси, в тому числі, за рахунок нових держав, а також розробляти та реалізовувати нові документи стратегічного планування всіх рівнів.

Ефективне використання всіх груп політико-правових механізмів протидії актуальній або потенційній агресії на морі буде зміцнювати глобальну безпекову архітектуру.

5. Питання існуючого міжнародно-договірного оформлення морських кордонів РФ потребує окремого та об'єктивного наукового дослідження.

6. Закон України «Про національну безпеку України» не містить визначення «морська безпека», не визначає цілі та основні засади морської

безпекової політики України. Цей закон не містить чіткого переліку сфер національної безпеки, що унеможлиблює ефективне розмежування повноважень українських державних органів за сферами національної безпеки, конструктивну взаємодію та координацію державних органів. А тому пропонуємо викласти Закон України «Про національну безпеку України» у новій редакції, якою чітко визначити сфери національної безпеки, зокрема морську сферу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось в розробці наукових положень щодо формулювання поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», виокремлення груп політико-правових механізмів протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, визначення комплексів конкретних пропозицій, спрямованих на протидію актуальній російській агресії в морських просторах України та Грузії за допомогою політико-правових механізмів, а також обґрунтування тієї обставини, що МД РФ є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

Найбільш важливими науковими та практичними результатами дисертації є наступні положення.

1. Аналіз досліджень проблем актуальної або потенційної агресії РФ на морі свідчить про відсутність комплексного політологічного дослідження, присвяченого політико-правовим механізмам протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, а також необхідність комплексного теоретико-методологічного осмислення згаданої проблематики. На розгляді цих питань акцентовано увагу в дисертації.

2. Основою методології дослідження політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі стали методи індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, а також історико-логічний, системний та структурно-функціональний методи.

3. Запропоновано поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі». Так, політико-правові механізми протидії російській агресії на морі – це сукупність рішень та дій політичного і

правового характеру суб'єктів міжнародного права на національному, регіональному та глобальному рівнях, які направлені на протидію актуальній або потенційній агресії РФ на морі.

Морська безпека України є невід'ємною сферою національної безпеки держави, нерозривно пов'язаною з іншими елементами (сферами) національної безпеки, зокрема воєнною безпекою, державною безпекою, громадською безпекою і порядком та інформаційною безпекою.

У свою чергу, можливість безпечного транспортування морем українського зерна та продуктів харчування в інші держави має суттєвий вплив на глобальну продовольчу безпеку.

Застосування політико-правових механізмів протидії російській агресії в Азово-Чорноморському басейні зміцнює національну безпеку України, безпеку всього Чорноморського регіону та глобальну безпеку.

4. Міжнародний правовий режим морської безпеки на морі визначений Статутом ООН та ЮНКЛОС, а також іншими міжнародними документами, які відповідають згаданим фундаментальним договорам.

ЮНКЛОС закріплює принцип використання морів в мирних цілях, визначає поведінку її держав-учасниць у Світовому океані, сукупність прав та обов'язків в морських просторах, а саме: внутрішніх водах, територіальних морях, міжнародних протоках, архіпелажних водах, прилеглих зонах, виключних економічних зонах, континентальному шельфі, відкритому морі та Районі.

Суб'єкти міжнародного права будують свою внутрішню та зовнішню політику, направлену на використання Світового океану та його ресурсів, на підставі ЮНКЛОС.

Конвенція про правовий статус Каспійського моря визначає та регулює права та обов'язки її Сторін щодо використання Каспійського моря, включаючи його дно, надра, природні ресурси та повітряний простір над

морем. Але ця Конвенція на даний час не набула чинності, оскільки не ратифікована однією із прикаспійських держав – Ісламською Республікою Іран.

5. ГА ООН визначила перелік дій (який не є вичерпним), які кваліфікуються як акти агресії. Блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави та напад збройними силами держави на морські сили і морський флот іншої держави є актами агресії. У випадку нападу на члена ООН, такий член має невід’ємне право на індивідуальну або колективну самооборону на підставі стаття 51 Статуту ООН.

Самооборона держав, передбачена статтею 51 Статуту ООН, є системою, важливим елементом якої є політико-правові механізми протидії агресії, зокрема на морі.

6. Основною історико-геополітичною передумовою російської агресії в Азово-Чорноморському басейні можна назвати багаторічні прагнення Російської імперії та СРСР до абсолютного домінування в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також зусилля цих держав минулого, направлені на встановлення свого контролю над Босфором та Дарданеллами.

У свою чергу, РФ безпідставно вважає себе повноцінною спадкоємицею СРСР та керується у формуванні і реалізації своєї агресивної політики псевдоісторичними фактами, якими намагається виправдати свої злочини проти міжнародного миру.

7. Захист свободи судноплавства та сприяння ефективному використанню ресурсів Чорного та Азовського морі віднесені Стратегією національної безпеки України до основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки.

Після окупації територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, РФ встановила свій незаконний військовий контроль над більшою частиною українських морських просторів в Азово-Чорноморському басейні, перешкоджає міжнародному судноплавству в регіоні, в тому числі шляхом незаконного будівництва мосту через Керченську протоку, незаконно видобуває корисні копалини на морському шельфі, що належить Україні, а також вчиняє інші чисельні акти агресії в морських просторах України.

Враховуючи ці обставини, нами розроблені конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ в морських просторах України за допомогою політико-правових механізмів, а саме:

- переглянути Стратегію морської безпеки України, схвалену рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11 лютого 2022 року, враховуючи факт повномасштабної війни РФ проти України. У новій редакції Стратегії передбачити, в тому числі, включення до переліку завдань підготовку та проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на протидію агресії РФ на морі, а також створення механізму, на який буде покладене головне завдання - здійснення постійних координації та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують морську безпеку України;

- утворити Консультативну раду з питань зміцнення морської безпеки України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до складу якої включити провідних вітчизняних недержавних експертів з морської безпеки;

- вжити заходів щодо розробки та прийняття Конгресом США резолюції про зміцнення морської безпеки України з метою отримання додаткової допомоги для сектору морської безпеки України;

- розробити та прийняти спільну американсько-українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і

Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії, враховуючи пункт 4 Розділу II чинної Хартії стратегічного партнерства США – Україна [134];

- розробити та прийняти спільну британсько–українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії;

- вжити можливих заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;

- опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства;

- ініціювати розробку та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії;

- прийняти закон про вихід України з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), в якій стороною є РФ [117];

- ініціювати утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами);

- вжити заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу РБ ООН для швидкого і ефективного вирішення питань, що

стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні на підставі Статуту ООН, зокрема статті 29 цього документу [121, с. 71];

- передати спір стосовно делімітації морського кордону між Україною та РФ у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури [130, с. 191; 129, с. 113];

- прийняти закон про денонсацію Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [121, с. 72];

- з метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, в тому числі, встановлення ширини територіального моря України (до 12 морських миль), своєчасного реагування українськими військовими формуваннями на загрози з моря, встановлення порядку реалізації Україною у власних морських просторах повноти своїх прав як прибережної держави відповідно до норм міжнародного права, слід прийняти Закон України «Про внутрішні води та територіальне море України» із визначенням координат серединної лінії [120, с. 77, 79];

- враховуючи окупацію українських морських просторів, з метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, слід викласти Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» у новій редакції, в якій, серед іншого, встановити порядок надання Україною дозволів на проведення військової діяльності, зокрема навчань з використанням зброї, досліджень і гідрографічних зйомок іноземними військовими кораблями в межах виключної економічної зони України [126, с. 298];

- провести силами державного апарату, із залученням представників недержавного експертного середовища, перевірку (перегляд) усіх

міжнародних договорів та наявних форматів співпраці, які використовувалися, використовуються або можуть у майбутньому використовуватися РФ для завдання шкоди національним інтересам України, зокрема на морі. Після проведення такої перевірки (перегляду) слід вжити усіх відповідних заходів, в тому числі правового, дипломатичного та політичного характеру [122, с. 39];

- розробити практичний механізм «масових» стягнень з Уряду РФ компенсацій за експропрійовані українські активи/інвестиції на території України та в її морських просторах на підставі статті 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ про заохочення та взаємний захист інвестицій [116];

- провести під егідою Президента України міжнародний форум з питань зміцнення морської безпеки у Чорноморському регіоні (такий форум може стати щорічним) [119, с. 114].

8. Вихід до Чорного моря має критичне значення для Грузії, оскільки його акваторія забезпечує економічні зв'язки, зокрема з ЄС, інвестиції та доходи від туризму.

У свою чергу, РФ прагне завадити вступу Грузії до ЄС та НАТО, зупинити процеси демократизації Грузії, використовуючи різні елементи гібридної агресії.

РФ встановила незаконний військовий контроль над суттєвою частиною грузинських морських просторів в Чорному морі та їх ресурсами, блокує частину морського узбережжя Грузії.

З огляду на викладене, нами розроблені конкретні пропозиції, спрямовані на протидію агресії РФ в морських просторах Грузії за допомогою політико-правових механізмів, а саме:

- спільно з Україною підготувати та реалізувати ініціативу щодо розробки та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав

Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії;

- за консультаційної допомоги України розробити та прийняти спільну американсько-грузинську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному морі, а також План реалізації цієї Стратегії;

- за консультаційної допомоги України розробити та прийняти спільну британсько-грузинську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному морі, а також План реалізації цієї Стратегії;

- спільно з Україною вжити заходів щодо розробки та прийняття Конгресом США резолюції про зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону з метою отримання додаткової допомоги для секторів морської безпеки Грузії та України;

- спільно з Україною вжити заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці;

- спільно з Україною опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства;

- спільно з Україною вжити заходів, спрямованих на створення спеціального допоміжного органу РБ ООН для швидкого і ефективного вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки в Чорноморському регіоні на підставі Статуту ООН, зокрема статті 29 цього документу;

- синхронно з Україною вийти з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), у якій стороною є РФ;

- спільно з Україною підготувати та реалізувати ініціативу щодо утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити разом з Україною проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (можливо, не тільки з чорноморськими країнами);

- синхронно з Україною передати спір стосовно делімітації морського кордону між Грузією та РФ у Чорному морі на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V ЮНКЛОС на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури.

9. МД РФ є першим російським документом стратегічного планування, опублікованим після повномасштабного вторгнення в Україну. МД РФ містить не тільки сукупність офіційних поглядів на національну морську політику та морську діяльність РФ, але й окремі позиції російського режиму щодо поточних міжнародних процесів. Як вбачається з переліку основних викликів та загроз національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном, наведеному у МД РФ, Москва фактично «призначила» своїми головними ворогами США та їх союзників і НАТО.

МД РФ встановлено, що розвиток морської діяльності та морського потенціалу є однією з вирішальних умов сталого соціально-економічного розвитку РФ у XXI столітті, а напрямки такого розвитку визначаються характером національних інтересів РФ у Світовому океані та необхідністю їх гарантованого забезпечення і захисту.

Згідно із позицією Кремля Арктика перетворюється в регіон глобальної конкуренції не тільки з економічної, а й військової точок зору, в якому РФ

буде посилювати власні лідерські позиції, зокрема, за рахунок зміцнення бойового потенціалу сил (військ) Північного та Тихоокеанського флотів, а також органів федеральної служби безпеки та Росгвардії.

Аналіз МД РФ показав, що мета РФ – це мілітаризація всього Світового океану у власних інтересах, суттєве зміцнення своїх морських військових формувань, в тому числі шляхом збільшення кількості військових кораблів та формування мережі баз матеріально-технічного забезпечення у різних регіонах світу.

У МД РФ РФ фактично встановила примат національного права, що є ознакою навмисного ігнорування РФ норм міжнародного права та подальшого невиконання взятих на себе міжнародно-договірних зобов'язань. В акваторії ПМШ РФ прагне суттєво обмежити міжнародне судноплавство, намагаючись встановити сумнівний з точки зору міжнародного морського права режим перебування та плавання, а також незаконно встановити свій суверенітет над міжнародною Керченською протокою та Азовським морем, які містять українські морські простори.

Крім того, РФ відкрито декларує у МД РФ наміри застосовувати військову силу на морі за межами власних морських просторів, зокрема у міжнародних протоках та районах проходження світових морських транспортних комунікацій.

Отже, МД РФ є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

10. В переліку регіональних напрямків національної морської політики, визначених МД РФ, Арктика знаходиться на першому місці, а ПМШ РФ вважає своєю національною транспортною комунікацією. Водночас, в російсько-китайських відносинах питання зміцнення партнерських відносин у сфері використання ПМШ є безумовним пріоритетом.

У МД РФ також стверджується, що низка держав докладає зусиль з метою послаблення контролю РФ над ПМШ, нарощує військово-морську присутність в Арктиці, а конфліктний потенціал в регіоні зростає, що віднесено до загроз та викликів національній безпеці та сталому розвитку РФ, пов'язаних зі Світовим океаном. Також зазначено, що незавершеність міжнародного правового розмежування морських просторів в Арктиці є ризиком.

Режим перебування та плавання, який РФ прагне встановити у межах ПМШ, має великий конфліктний потенціал, оскільки не відповідає приписам міжнародного морського права. Інші держави можуть у майбутньому не виконувати вимоги РФ, направлені на обмеження плавання іноземних суден, військових кораблів та підводних човнів.

ПМШ має стратегічно важливе значення для РФ та КНР. В контексті використання ПМШ між РФ та КНР існує пряма взаємозалежність – РФ потребує китайських інвестицій та технологій, у свою чергу КНР розраховує на безперешкодний доступ до арктичних ресурсів та користування акваторією ПМШ, що буде сприяти зміцненню позицій КНР в Арктичному регіоні.

Також, РФ та КНР можуть використовувати акваторію ПМШ, його портову та прибережну інфраструктуру не тільки для торговельних, а й у військових цілях, що є потенційною загрозою морській безпеці світу.

11. Політико-правові механізми, які можуть бути використані проти актуальної та потенційної агресії РФ на морі, можна розподілити на наступні сім груп:

- 1) стратегічне планування у сфері морської безпеки;
- 2) механізми, які містяться у міжнародних договорах;
- 3) санкції та конфіскація;
- 4) резолюції та заяви, що стосуються забезпечення морської безпеки;

5) саміти, що стосуються питань зміцнення морської безпеки та протидії російській агресії на морі;

6) закони, які визначають морську безпекову політику держав;

7) судові та примусові процедури, що стосуються морської безпеки.

Враховуючи задекларовані агресивні наміри Російської Федерації та неприховане бажання мілітаризувати Світовий океан у власних інтересах, необхідно за допомогою договірних механізмів створювати нові та/або зміцнювати існуючі регіональні військово-морські з'єднання та альянси, в тому числі, за рахунок нових держав, а також розробляти та реалізовувати нові документи стратегічного планування всіх рівнів.

При цьому, тільки перманентне та системне формування та застосування проти агресора механізмів усіх описаних вище груп зможе привести до максимального позитивного ефекту. Ефективне використання всіх груп політико-правових механізмів протидії актуальній або потенційній агресії на морі буде зміцнювати глобальну безпекову архітектуру.

Використання політико-правових механізмів не тільки допомагає придушувати актуальні акти агресії або зменшувати їх масштаб, а й може виконувати надзвичайно важливу превентивну функцію на стадіях виявлення потенційних актів агресії для запобігання їх реалізації.

12. Найкращою стратегією підтримки миру та безпеки у Світовому океані є вчасна ідентифікація потенційних актів агресії на морі та превентивне застосування ефективних невоєнних, політико-правових механізмів протидії. Перш за все, це розробка документів стратегічного планування із визначенням актуальних та потенційних загроз морській безпеці і адекватних механізмів протидії цим загрозам з планами їх реалізації, координація зусиль, направлених на зміцнення морської безпеки на національних, регіональних та глобальному рівнях, утворення нових військово-морських з'єднань/альянсів та зміцнення існуючих на підставі

міжнародних угод, санкції проти (потенційних) агресорів, а також застосування інших політико-правових механізмів протидії агресії на морі.

13. Базовий нормативно-правовий акт України, який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони - Закон України «Про національну безпеку України», не містить визначення «морська безпека», не визначає цілі та основні засади морської безпекової політики України. Цей закон не містить конкретного переліку сфер національної безпеки, що унеможлиблює ефективне розмежування повноважень українських державних органів за сферами національної безпеки, конструктивну взаємодію та координацію державних органів. А тому пропонуємо викласти Закон України «Про національну безпеку України» у новій редакції, яким, серед іншого, визначити сфери національної безпеки, зокрема морську сферу, а також передбачити новий дієвий механізм координації всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

14. Можливими напрямками продовження досліджень за тематикою дисертації є наступні:

- розробка проблематики документів стратегічного планування у сфері морської безпеки на національних, регіональних та глобальному рівнях;
- політико-правові механізми протидії російській агресії в інших доменах війни: на суші, в повітрі, в космосі та кіберпросторі;
- розробка проблем річкової безпеки України та політико-правових механізмів протидії російській агресії на міжнародних ріках;
- розробка проблем визначення морських кордонів РФ з Кореїською Народно-Демократичною Республікою, Фінляндською Республікою, Республікою Польща, Королівством Швеція, Турецькою Республікою, США та іншими прибережними державами.

15. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у сферах використання політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, національної безпеки України, у сфері глобальної безпеки, морської безпеки України, Чорноморського регіону, Арктичного регіону та світу;

– у плануванні у сферах національної безпеки і оборони – під час підготовки документів щодо довгострокового, середньострокового та короткострокового планування у сферах національної безпеки і оборони;

– у законотворчій діяльності – під час підготовки законопроектів з метою подальшого вдосконалення законодавства про національну та морську безпеку України;

– у діяльності Президента України, органів державної влади України та Грузії, міжнародних організацій – під час формування та реалізації політики у сфері забезпечення морської безпеки;

– у навчально-методичній роботі – при викладанні академічних курсів «Геополітика», «Теорія політичних конфліктів», «Глобалістика», «Основи національної безпеки» та інших; у підготовці підручників і навчальних посібників; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрій Єрмак та Андерс Фог Расмуссен презентують рекомендації щодо гарантій безпеки для України / Президент України, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/andrij-yermak-ta-anders-fog-rasmussen-prezentuyut-rekomendac-77729>.
2. Бабкіна О. Методологія дослідження політичного життя суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2009. № 2. С. 3 - 8.
3. Баранівський В. Політологія: Підручник. Київ: Національна академія управління, 2016. 236 с.
4. Богуцький П., Короткий Т., Тропін З. Правове забезпечення безпеки Азово-Чорноморського регіону: виклики та рішення [Монографія]. Київ-Одеса: «Фенікс», 2022. 192 с.
5. Бомба влучила в турецький корабель у Чорному морі – ЗМІ. *Європейська Правда*, 2022, 24 лютого. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/24/7134601/>.
6. Брусиловська О., Габер Є., Глебов С. та ін. Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього: за загальною редакцією О. Брусиловської, В. Дубовика, І. Коваля [Монографія]. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020. 175 с.
7. Вантажобіг через українські порти на Дунаї зріс за п'ять місяців у 2,5-5 разів – Шмигаль. *Укрінформ*, 2022, 22 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-economy/3534787-vantazoobig-cerez-ukrainski-porti-na-dunai-zris-za-pat-misaciv-u-255-raziv-smigal.html>.
8. Военная доктрина Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации від 25.12.2014 № Пр-2976. URL: <https://legalacts.ru/doc/voennaja-doktrina-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom-rf/>.

9. Гавриленко Н., Бобровицький А., Замікула М. та ін. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою: зовнішньоекономічні аспекти: аналіт. доп. / За заг. ред. М. Паламарчука та Р. Юлдашева. Київ: НІСД, 2022. 59 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/analit.dop.-turechchina_18.11.2022.pdf.
10. Газін В. «Східне питання»: продовження буде? *ZN,UA*, 2015, 23 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/shidne-pitannya-prodovzhennya-bude-.html>.
11. Глава держави провів у Харкові виїзне засідання РНБО, на якому було затверджено Стратегію морської безпеки України та застосовано санкції до низки компаній / Президент України, 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-proviv-u-harkovi-viyizne-zasidannya-rnbo-na-y-72849>.
12. Глобальна та національна безпека: Підручник / За заг. ред. Г. Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
13. Горбачова А. Санкції вдарили по Росії, але дві країни допомагають їй обходити обмеження – *EUobserver*. *УНІАН*, 2022, 13 жовтня. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/sankciji-proti-rosiji-kitay-ta-turechchina-dopomagayut-kremlyu-obhoditi-obmezhennya-12009756.html>.
14. Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: «Брайт Букс», 2022. 275 с.
15. Горбулін В. Мой путь в зазеркалье: не только путевые заметки. Киев: «Брайт Букс», 2019. 273 с.
16. Горбулін В. Національна безпека як пріоритет сучасного державотворення. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 1. С. 25-29.
17. Горбулін В. Как победить Россию в войне будущего. Киев: «Брайт Букс», 2020. 253 с.

18. Гуменюк Б. Національно-визвольна війна України проти РФ та її вплив на регіональні та глобальні процеси. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. № 31. С. 42-52. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1238/1013>
19. Декларація Батумського саміту, схвалена главами держав Асоційованого тріо – Грузії, Республіки Молдова та України / Президент України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-batumskogo-samitu-shvalena-glavami-derzhav-asoci-69609>.
20. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text.
21. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text.
22. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text.
23. Додатковий Протокол від 26 березня 1998 року до Конвенції про режим судноплавства на Дунаї від 18 серпня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_140#Text.
24. Думанська М. «Ощадбанк» заявляє про виграш суду проти РФ через Крим. *DW*, 2018, 26 листопада. URL: <https://www.dw.com/uk/ощадбанк-заявляє-про-виграш-суду-проти-росії-через-анексію-криму/a-46460308>.
25. ЄСПЛ ухвалив рішення у справі про війну між Грузією і Росією 2008 року. *Радіо Свобода*, 2021, 24 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-espl-viyina-hruzii-rosii/31061530.html>.
26. ЄС працює над законопроектом, який дозволить конфісковувати санкційні активи на користь України. *ZN,UA*, 2022, 9 жовтня. URL:

<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/jes-pratsjuje-zakonoproektom-jakij-dozvolit-konfiskovuvati-sanktsijni-aktivi-na-korist-ukrajini.html>.

27. Захаренко К. Категорія інформаційної безпеки у вітчизняному політологічному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. № 23. С. 158-165. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/23_2019/25.pdf

28. Захарьев Я. О. Предпосылки развития сотрудничества КНР и Канады в Арктике. *Экономические отношения*. 2018. Том 8. № 4. С. 549-554. URL: https://www.researchgate.net/publication/330003523_Predposylki_razvitia_sotrudnicestva_KNR_i_Kanady_v_Arktike/fulltext/5c52046aa6fdccd6b5d4f7c9/Predposylki-razvitia-sotrudnicestva-KNR-i-Kanady-v-Arktike.pdf?origin=publication_detail.

29. Заява МЗС України до 14-ї річниці збройної агресії РФ проти Грузії / Міністерство закордонних справ України, 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-do-14-yi-richnici-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proti-gruziyi>.

30. Заява МЗС України з нагоди сьомої річниці резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України» / Міністерство закордонних справ України, 2021. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-somoyi-richnici-rezolyuciyi-generalnoyi-asambleyi-oon-teritorialna-cilisnist-ukrayini>.

31. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації / Президент України, 2022. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf.

32. Кодекс торгового мореплавания Российской Федерации от 30 апреля 1999 г. № 81-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22916/.

33. Комаров Е. Черное море: военный полигон России или регион мира? *Голос Америки*, 2022, 15 сентября. URL: <https://www.golosameriki.com/a/experts-of-the-center-for-european-policy-analysis/6748447.html>.
34. Кондратенко О. Балто-Чорноморська співдружність: витоки та стратегічні можливості для України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Міжнародні відносини*. 2020. № 1 (51). С. 11-17. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/download/3960/3613>
35. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовтня 1977 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text>.
36. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
37. Крамник И. Новая Морская доктрина России: применение идеологии С.Г. Горшкова в XXI веке. *ИМЭМО РАН*, 2022. URL: <https://www.imemo.ru/news/events/text/russias-new-naval-doctrine-application-of-the-ideology-of-sg-gorshkov-in-the-xxi-century>.
38. Кречетников А. Черноморские проливы: как Россия пыталась ими завладеть. *BBC News Русская служба*, 2015, 10 декабря. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2015/12/151210_turkey_straits_history.
39. К слову: Морская доктрина. Рассказывает юрист ЮФУ. *Южный Федеральный Университет*, 2022, 16 августа. URL: <https://sfedu.ru/press-center/news/69404>.
40. Лепіхов А. Проблеми реалізації стратегії РФ проти України / Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/az-str-rf-proti-ukraini_lepikhov_07052022.pdf.

41. Лист Апарату Ради національної безпеки і оборони України № 2666/22-01 від 28.12.2022 (додаток Б до дисертації).
42. Машевський О. Дослідження боротьби великих держав за протоки Босфор та Дарданелли російськими істориками. *Сумська старовина*. 2012. №№XXXVIII-XXXIX. С. 5-12. URL: <https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/03/Mashevskiy.pdf>.
43. Митько В., Минина М. Российско-китайское сотрудничество в Арктике и безопасность морской деятельности. *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*. 2019. № 2. С. 69-78. URL: <https://www.ejournal.ru/jour/article/view/222>.
44. Михаил Мишустин утвердил план развития Северного морского пути до 2035 года от 1 августа 2022 № 2115-р. URL: <http://government.ru/news/46171/>.
45. Мінекономіки: експорт українських товарів за 2021 рік сягнув рекордних 68,24 млрд доларів / Міністерство економіки України, 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0e7f1abd-a4a4-4cd3-99e4-90d0ac4427c5&title=Minekonomiki-EksportUkrainskikhTovarivZa2021-RikSiagnuvRekordnikh68-24-MlrdDolariv>.
46. Мішин А. Геополітика. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-29144>.
47. Морская доктрина Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 17.06.2015 № Пр-1210. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twajftS5yrIZUVTJan77L.pdf>.
48. Морская доктрина Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 31.07.2022 № 512. URL:

<http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/xBBH7DL0RicfdtdWPo132UekiLMTAycW.pdf>.

49. Морська доктрина України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-п#Text>.

50. Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України: матеріали міжнародного наукового форуму, 19-20 травня 2021 року. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. 204 с.

51. Нашинець-Наумова А. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки Українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 4 (20). С. 124-127. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16959/1/20_Nashynets-Naumova.pdf

52. О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 года: Указ Президента Российской Федерации от 07.05.2018 № 204. URL: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201805070038.pdf>.

53. О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года: Указ Президента Российской Федерации от 21.07.2020 № 474. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007210012>.

54. О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву и Соглашения об осуществлении части XI Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву: Федеральный закон от 26.02.1997 № 30-ФЗ. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/10594>.

55. Орлова В. Таємницю розкрито: стало відомо, що за кораблі підійшли до берегів Одеси (відео). *УНІАН*, 2022, 27 квітня. URL: <https://www.unian.ua/war/korabli-v-odesi-stalo-vidomo-yaki-sudna-bachili-odesiti-foto-i-video-novini-odesi-11803314.html>.

56. Офіційний сайт Кримської Платформи. URL: <https://crimea-platform.org/about>.
57. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/pro-instytut/kerivnytstvo>.
58. Офіційний сайт Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. URL: <https://nuou.org.ua/u/stru/insti/ksi/kaf-vms.html>.
59. Паламарчук М., Ярмоленко В. Окремі аспекти нової редакції Морської доктрини Росії / Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/okremi-aspekty-novoyi-redaktsiyi-morskoyi-doktryny-rosiyi#:~:text=На%20цьому%20тлі%20Морська%20доктрина%20Росії%20%28далі%20–,у%20світовому%20океані%20є%20США%20та%20їх%20союзники>.
60. Паливода В. Росія на Чорному морі реалізує стратегію «Mare Nostrum»: думка експерта НІСД / Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/rosiya-na-chornomu-mori-realizue-strategiyu-mare-nostrum-dumka-eksperta-nisd>.
61. Перше судно з українським зерном пройшло інспекцію у Стамбулі. *Економічна Правда*, 2022, 3 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/3/689958/#:~:text=Судно%20Razoni%20під%20прапором%20Сьєрра-Леоне%20вийшло%20з%20порту,борту%20перебуває%20близько%2026%2C5%20тис.%20тонн%20кукурудзи.%20Нагадуємо%3A>.
62. Петрушко Л., Шевчук С. Головне питання економіки. Україна втрачає \$ 170 млн на день через заблоковані порти. Чи можна вирішити експортний колапс. *Forbes Ukraine*, 2022, 21 квітня. URL: <https://forbes.ua/inside/morski-vorota-na-zamku-yak-pratsyuyut-zablokovani-cherez-viynu-porti-21042022-5552>.
63. Під приводом підтримки сепаратистів. 14 років тому Росія вторглася до Грузії. *NV*, 2022, 8 серпня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/8-serpnya->

2008-rosiya-vtorglasya-do-gruziji-shcho-potribno-znati-pro-viynu-rosiji-ta-gruziji-50260854.html.

64. План розвитку Северного морського пути на період до 2035 года: Распоряжение Правительства Российской Федерации от 01.08.2022 № 2115-р.

URL:

<http://static.government.ru/media/files/StA6ySKbVceANLRA6V2sF6wbOKSyxNzw.pdf>.

65. Політологія. Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей / За ред. Струкевич О., Конотопенко О., Лапшин С. Вінниця: «Нілан-ЛТД», 2016. 403 с.

66. Політологія. Навчально-методичний посібник у схемах і таблицях / За науковою ред. професора Бліхара В. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.

67. Політологія. Підручник / За ред. Вегеша М. Київ: «Знання», 2008. 556 с.

68. Політологія. Підручник. Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.

69. Правила плавання в акваторії Северного морського пути: Постановление Правительства Российской Федерации от 18.09.2020 № 1487. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202009220024?index=0&rangeSize=1>.

70. Президент підписав закон щодо санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб / Президент України, 2022. URL:

[https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-sankcij-povyazanih-z-aktivami-](https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-sankcij-povyazanih-z-aktivami-75289#:~:text=Президент%20України%20Володимир%20Зеленський%20підписав%20Закон%20)

[75289#:~:text=Президент%20України%20Володимир%20Зеленський%20підписав%20Закон%20](https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-sankcij-povyazanih-z-aktivami-75289#:~:text=Президент%20України%20Володимир%20Зеленський%20підписав%20Закон%20).

71. Прищепа Я. Грузія заявила, що РФ розширює окупацію країни. *Суспільне Новини*, 2022, 8 серпня. URL: <https://suspilne.media/268802-gruzia-zaavila-so-rf-rozsirue-zonu-okupacii/>.

72. Проблемні питання захисту національних інтересів України і забезпечення міжнародної безпеки в Чорноморському регіоні в умовах триваючої збройної агресії РФ та шляхи їх вирішення: *науково-практичний семінар у межах Міжнародного наукового форуму «Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України»*, 17 грудня 2020 року. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. 84 с.
73. Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Закон України № 2257-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>.
74. Прогноз науково-технологического развития Российской Федерации на период до 2030 года: Прогноз Министерства образования и науки Российской Федерации от декабря 2013 года. URL: <http://static.government.ru/media/files/41d4b737638b91da2184.pdf>.
75. Про закриття морських портів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 16.06.2014 р. № 255. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0690-14#Text>.
76. Про закриття морських портів: Наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text>.
77. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
78. Про Заяву Верховної Ради України «Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці»: Постанова Верховної Ради України № 2595-IX від 20.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2595-IX#Text>.
79. Про звернення Верховної Ради України до міжнародного співтовариства щодо Північних територій Японії: Постанова Верховної Ради України №

2662-IX від 07.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-IX#Text>.

80. Про Кабінет Міністрів України: Закон України № 794-VII від 27.02.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

81. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

82. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

83. Про оборону України: Закон України № 1932-XII від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

84. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України № 2116-IX від 03.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>.

85. Про питання Північних територій Японії: Указ Президента України від 7 жовтня 2022 р. № 692/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692/2022/sp:max50:nav7:font2#Text>.

86. Про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР: Договір від 04.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_155#Text.

87. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вп#Text>.

88. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України № 1681-IV від 20.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1681-15#Text>.

89. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Закон України № 1682-IV від 20.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-15#Text>.

90. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України № 1861-VI від 10.02.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.
91. Про створення Співдружності Незалежних Держав: Угода від 08.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077.
92. Про тимчасове закриття морських рибних портів: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2016-%D0%BF#Text>.
93. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла: Постанова Верховної ради України від 23 жовтня 2003 р. № 1234-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-15>.
94. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України № 3166-VI від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
95. П'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько-грузинської війни. *BBC News Україна*, 2018, 7 серпня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927>.
96. Російська політика в Чорноморському регіоні: загрози й виклики для України: аналіт. доп. / За заг. ред. І. Веремія, М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2020. 37 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/150620_chonomorska-dopovid_fin.pdf.
97. Росіяни атакували ракетами Одеський морський торговий порт. *TCH*, 2022, 23 липня. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiyani-atakuvali-raketami-odeskiy-morskiy-torgoviy-port-2117305.html>.
98. Россия определит порядок прохода иностранных военных кораблей по СМП. *РИА Новости*, 2022, 4 августа. URL: <https://ria.ru/amp/20220804/korabli-1807283129.html>.

99. Сааков В. ЄСПЛ: РФ відповідальна за воєнні злочини в Грузії. *DW*, 2021, 21 січня. URL: <https://www.dw.com/uk/yespl-vyznav-vidpovidalnist-rf-za-voieni-zlochyny-pid-chas-viiny-v-hruzii/a-56302228>.
100. Сайт Центру глобалістики «Стратегія XXI». Архів журналу «Чорноморська безпека», 2022. URL: <https://geostrategy.org.ua/chornomorska-bezpeka>.
101. Смолянук В. Перша європейська війна третього тисячоліття: пролог чи епілог? (політичні нотатки до російсько-української війни 2014-2022 років). *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 3 (54). С. 145-163. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/download/265738/263712>
102. Спільна заява глав держав/урядів «Асоційованого тріо» – Грузії, Республіки Молдова та України за підсумками 6-го Саміту Східного партнерства / Президент України, 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-glav-derzhavuryadiv-asocijovanogo-trio-gruziyi-72097>.
103. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>.
104. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#n2>.
105. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#n5>.

106. Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>
107. Стратегия научно-технологического развития Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 01.12.2016 г. № 642. URL: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201612010007.pdf>.
108. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5>.
109. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021 № 400. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>.
110. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text>.
111. Сунь-дзи. Мистецтво війни. Львів: «Видавництво Старого Лева», 2018. 105 с.
112. США, Велика Британія, Канада оголосили нові санкції проти Росії. *Ліга Бізнес*, 2022, 30 вересня. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/ssha-velikobritaniya-kanada-obyavili-o-novyh-sanktsiyah-protiv-rossii>.
113. Тебин П. Новая Морская доктрина и национальные интересы России. Международный дискуссионный клуб «Валдай», 2022. URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/novaya-morskaya-doktrina/>.
114. 16 торговельних суден уже пройшли гирлом Бистре. Ще понад 90 суден чекають на рейді Сулінського каналу. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33602.html>.

115. Три порти в Україні здійснюють прийом і відправку вантажів. *Landlord*, 2022, 22 березня. URL: <https://landlord.ua/news/try-porty-v-ukraini-zdiisniuiut-priiom-i-vidpravku-vantazhiv/>.
116. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101#Text.
117. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва від 02.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.
118. У Стамбулі підписали угоду для вивезення українського зерна. *Європейська Правда*, 2022, 22 липня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/07/22/689518/>.
119. Устименко Б. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Науковий журнал «Політікус»*. 2022. № 3. С. 110–117.
120. Устименко Б. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Право.ua*. 2021. № 2. С. 74-80.
121. Устименко Б. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Європейські Перспективи*. 2021. № 3. С. 66-75.
122. Устименко Б. Загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності, які впливають з деяких договорів та форматів співпраці за участю Російської Федерації. *Право.ua*. 2021. № 1. С. 31-41.
123. Устименко Б. Морська доктрина Росії як передумова поширення агресії у Світовому океані. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. № 32. С. 81-90.

124. Устименко Б. Північний морський шлях в контексті російсько-китайських відносин. *KELM*. 2022. № 5 (49). С. 97-102.
125. Устименко Б. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. *Літопис Волині*. 2022. № 27. С. 222-230.
126. Устименко Б. Правові аспекти проведення навчань з використанням зброї іноземними військовими кораблями у виключній економічній зоні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 296-299.
127. Устименко Б. Росія незаконно користується правом вето в Радбезі ООН. Юридичний аналіз. Міжнародна волонтерська спільнота *InformNapalm*, 2021, 14 січня. URL: <https://informnapalm.org/ua/radbez-oon-russia/>.
128. Устименко Б. Сутність та поняття національної безпеки України у сфері морської діяльності. *KELM*. 2021. № 2 (38) vol. 2. С. 187 - 193.
129. Устименко Б., Устименко Т. Морські кордони як ключовий елемент українського державотворення. *Судова апеляція*. 2019. № 4. С. 103-114.
130. Устименко Б., Устименко Т. Щодо делімітації морського кордону між Україною та Російською Федерацією. *Європейські Перспективи*. 2020. № 1. С. 186-192.
131. Фейсбук-сторінка Андрія Клименка. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=4716130228516153&id=10003576664760.
132. Ферзек К., Сааков В. Чорне море як зона протистояння Росії та НАТО. *DW*, 2021, 30 червня. URL: <https://www.dw.com/uk/chorne-more-yak-zona-protystoiannia-rosii-ta-nato-napruha-zrostaie/a-58096623>.
133. Халова Г., Жучкова Т. Перспективы сотрудничества России и Китая в освоении Арктики: вызовы и риски. Наука и искусство управления. *Вестник Института экономики, управления и права Российского государственного гуманитарного университета*. 2021. URL: <https://scimanagement.elpub.ru/jour/article/viewFile/26/26>.

134. Хартія стратегічного партнерства США – Україна від 10.11.2021 р. / Посольство США в Україні, 2021. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/>.
135. Хуашэн Ч. Российско-китайское стратегическое партнерство: от континентального к морскому. *РСМД*, 2021, 19 августа. URL: <https://russiancouncil.ru/amp/analytics-and-comments/analytics/rossiysko-kitayskoe-strategicheskoe-partnerstvo-ot-kontinentalnogo-k-morskому/>.
136. Шарашенідзе Т. 13 років військової агресії з боку Росії та окупації території Грузії у серпні 2008 року. *Укрінформ*, 2021, 7 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3293952-13-rokiv-vijskovoi-agresii-z-boku-rosii-ta-okupacii-teritorij-gruzii-u-serpni-2008-roku.html>.
137. Щипцов О. Основи державної морської політики. Навчальний посібник. Одеса: «Укрморінформ», 2002. 207 с.
138. Яким'як С. Інформаційно-аналітична доповідь за підсумками проведення Міжнародного наукового форуму «*Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України*» (Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ, 19-20 травня 2021 року). Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2021. 12 с.
139. Юридична енциклопедія. Том 5. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. 733 с.
140. Aeroport Belbek LLC and Mr. Igor Valerievich Kolomoisky v. The Russian Federation / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/123/>.
141. Altas M. Turkiye warns all countries against warships going through Turkish Straits. *Anadolu Agency*, 2022, February 28. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-crisis/turkiye-warns-all-countries-against-warships-going-through-turkish-straits/2518827#>.

142. Attorney General Merrick B. Garland Announces Launch of Task Force KleptoCapture / The United States Department of Justice, 2022. URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/attorney-general-merrick-b-garland-announces-launch-task-force-kleptocapture>.
143. Blinken A. Anniversary of the Russian Invasion of Georgia. Press Statement / The U.S. Department of State, 2022. URL: <https://www.state.gov/anniversary-of-the-russian-invasion-of-georgia/>.
144. Boulègue M. The militarization of Russian polar politics. Chatham House Web Site. 2022. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-06/2022-06-06-militarization-russian-polar-politics-boulegue_0.pdf.
145. Brauß H., Rácz A. Russia's Strategic Interests and Actions in the Baltic Region. *DGAP*, 2021. January 7. URL: <https://dgap.org/en/research/publications/russias-strategic-interests-and-actions-baltic-region>.
146. *CEPA*. URL: <https://cepa.org/about-cepa/>.
147. *Chatham House*. URL: <https://www.chathamhouse.org/about-us>.
148. Childs N. Russia's New Maritime Doctrine: Adrift From Reality? *IISS*, 2022, September 2. URL: <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2022/09/russias-new-maritime-doctrine-adrift-from-reality>.
149. China publishes Arctic policy, eyeing vision of 'Polar Silk Road' / The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2018. URL: http://english.scio.gov.cn/whitepapers/2018-01/26/content_50312513.htm.
150. Churchill R., Lowe A. *The law of the sea*. Manchester University Press, 2017. 494 p.
151. Consolidated version of the Treaty on European Union. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT>.
152. Conte-Rios A. *The New Maritime Doctrine of the Russian Federation*.

Ejercitos, 2022, September 1. URL:

<https://www.revistaejercitos.com/en/2022/09/01/the-new-maritime-doctrine-of-the-russian-federation/>.

153. Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas / The United Nations, *Treaty Series*, vol. 559, p. 285. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_fishing.pdf

154. Convention on the Continental Shelf / The United Nations. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_continental_shelf.pdf.

155. Convention on the High Seas / The United Nations. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_high_seas.pdf.

156. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, August 12, 2018. URL: <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>.

157. Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone / The United Nations. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_territorial_sea.pdf.

158. *DGAP*. URL: <https://dgap.org/en/about-us>.

159. Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation) / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/149/>.

160. Dispute Concerning the Detention of Ukrainian Naval Vessels and Servicemen (Ukraine v. the Russian Federation) / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/229/>.

161. Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, Office of Legal Affairs, United Nations. The United Nations Convention on the Law of the Sea (A

historical perspective) / The United Nations. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm.

162. Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea /The United Nations, 2022. URL: <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/RUSS.htm>.

163. Emre Hayyar M. Can Turkey Close the Turkish Straits to Russian Warships? *Blog of the European Journal of International Law*, 2022, February 28. URL: <https://www.ejiltalk.org/can-turkey-close-the-turkish-straits-to-russian-warships>.

164. Episkopos M. New Russian Naval Doctrine Zeroes in on U.S. as Top Threat. *The National Interest*, 2022, August 2. URL: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/new-russian-naval-doctrine-zeroes-us-top-threat-203935>.

165. European Union Maritime Security Strategy (24 June 2014), 16 p. / The Council of the European Union, 2014. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2011205%202014%20INIT/EN/pdf>.

166. Everest Estate LLC et al. v. The Russian Federation / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/133/>.

167. Full text: China's Arctic Policy. *XINHUANET*, 2018, January 26. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-01/26/c_136926498.htm.

168. Georgia Monitoring Project: Maritime Security Special Thematic Report by the Bureau of European and Eurasian Affairs, April 1, 2012. / The U.S. Department of State. URL: <https://2009-2017.state.gov/p/eur/ace/gmp/193381.htm>

169. *GMF*. URL: <https://www.gmfus.org/about>.

170. Goble P. New Russian Naval Doctrine Assigns Expanded Role to Caspian Flotilla. *Jamestown Foundation. Eurasia Daily Monitor*, 2022, August 16. URL:

<https://jamestown.org/program/new-russian-naval-doctrine-assigns-expanded-role-to-caspian-flotilla/>.

171. Goble P. Tensions Grow Over Zangezur Corridor, as Russia Losing Dominant Position on the Caspian. Eurasia Daily Monitor. *The Jamestown Foundation*, 2021, December 14. URL: <https://jamestown.org/program/tensions-grow-over-zangezur-corridor-as-russia-losing-dominant-position-on-the-caspian/>.

172. Hodges B., Horrell S. and Kuz I. Russia's Militarization of The Black Sea Region: Implications for the US and NATO. *CEPA*, 2022, September 22. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/russias-militarization-of-the-black-sea-implications-for-the-united-states-and-nato/>.

173. Hodges B. The Black Sea ... or a Black Hole? *CEPA*, 2021, January 21. URL: <https://cepa.org/article/the-black-sea-or-a-black-hole/>.

174. H.R.6930 - Asset Seizure for Ukraine Reconstruction Act. *CONGRESS.GOV*, 2022, April 5. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/6930/text>.

175. Implementation of the Montreux Convention / The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. URL: <https://www.mfa.gov.tr/implementation-of-the-montreux-convention.en.mfa>.

176. Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia. Report / The European Court of Human Rights, 43 p. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/HUDOC_38263_08_Annexes_ENG.pdf.

177. International Maritime Organization Circular letter, March 17, 2010, № 3043, 3 p. / The Marine Department of the Hong Kong Special Administrative Region. URL: <https://www.mardep.gov.hk/en/msnote/pdf/msin1213anx2.pdf>.

178. Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the Twentieth Anniversary of the Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation between the Russian Federation and the People's Republic of China, June 28, 2021. URL: <https://www.rusemb.org.uk/fnapr/7007>.

179. JSC CB Privatbank v. The Russian Federation / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/130/>.
180. Josep Borrell Fontelles. *Twitter.com*, 2022, August 7. URL: <https://twitter.com/JosepBorrellF/status/1556212067270627328>.
181. Kabanenko I. Strategy in the Black Sea and Mediterranean. Russia's Military Strategy and Doctrine. Glen E. Howard and Matthew Czekaj editors. Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2019. 444 p.
182. Khokrishvili E., Lebanidze B. Georgia and the Black Sea: Risk, Resilience and Opportunities. *Springer*. 2022. Pp. 189-2000. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12399-022-00913-9.pdf>.
183. Klein N., Mossop J. and Rothwell D.R. (eds). Maritime Security: International Law and Policy Perspectives from Australia and New Zealand. Routledge Oxford, 2010. 304 p.
184. Kraska J. The Kerch Strait Incident: Law of the Sea or Law of Naval Warfare? *Blog of the European Journal of International Law*, 2018, December 3. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-kerch-strait-incident-law-of-the-sea-or-law-of-naval-warfare/>.
185. Kubiak M. Russian Policy Towards the Arctic / The Warsaw Institute, 2018, December 18. URL: <https://warsawinstitute.org/wp-content/uploads/2018/12/Russian-Policy-Towards-The-Arctic-Special-Report-Warsaw-Institute-1.pdf>.
186. Kuimova A., Wezeman S. Georgia and Black Sea Security / Stockholm International Peace Research Institute, 2018. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_georgia_0.pdf.
187. Lanteigne M. The Rise (and Fall?) of the Polar Silk Road. *The Diplomat*. 2022, August 29. URL: <https://thediplomat.com/2022/08/the-rise-and-fall-of-the-polar-silk->

196. Oceans and the law of the sea. Report of the Secretary-General of 9 September 2020 № A/75/340. 19 p. / The United Nations (Official Document System). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/232/75/PDF/N2023275.pdf?OpenElement>.
197. Oceans and the law of the sea. Report of the Secretary-General of 28 March 2022 № A/77/68. 17 p. / The United Nations (Official Document System). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/302/84/PDF/N2230284.pdf?OpenElement>.
198. Oceans and the Law of the Sea / The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/global-issues/oceans-and-the-law-of-the-sea>.
199. On establishing the Navigation Regime and Navigation Rules in the territorial sea of Georgia: Ordinance of the Government of Georgia, 13 February 2019, № 78, 16 p. / The Maritime Transport Agency of Georgia. URL: <http://mta.gov.ge/uploads/docum/Legal/dadgenileba/78eng.pdf>.
200. On Occupied Territories: The Law of Georgia, 23 October 2008, № 431 - IIS, 4 p. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/81268/88220/F1630879580/GEO81268.pdf>.
201. On the State Border of Georgia: Law of Georgia, 17 July 1998, № 1536, 15 p. / Legislative Herald of Georgia. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/31966/23/en/pdf>.
202. Optional Protocol of Signature concerning the Compulsory Settlement of Disputes (1958) / The United Nations, 2005. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_optional_protocol.pdf.
203. Oral N. Ukraine v. The Russian Federation: Navigating Conflict over Sovereignty under UNCLOS. The Stockton Center for International Law.

- International Law Studies*. 2021. Pp. 478-508. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2962&context=ils>.
204. Overfield C. Turkey Must Close the Turkish Straits Only to Russian and Ukrainian Warships. *Lawfare*, 2022, March 5. URL: <https://www.lawfareblog.com/turkey-must-close-turkish-straits-only-russian-and-ukrainian-warships>.
205. Panama says three ships hit by Russian missiles in Black Sea since start of Ukraine invasion. *Reuters*, 2022, March 16. URL: <https://www.reuters.com/world/panama-says-three-ships-hit-black-sea-since-start-ukraine-war-2022-03-16/>.
206. Parmar S. S., Sawan R. S., Agnihotri K. K. Maritime Doctrine of the Russian Federation 2022: An Analysis. *National Maritime Foundation*, 2022, August 17. URL: <https://maritimeindia.org/wp-content/uploads/2022/08/3.-Russias-Maritime-Doctrine-2022-An-Analysis-For-Website-1.pdf>.
207. Parmley C., Pedrozo R. Russia's Illegal Restriction of Navigation in the Black Sea. *Lawfare*, 2021, April 27. URL: <https://www.lawfareblog.com/russias-illegal-restriction-navigation-black-sea>.
208. PJSC Ukrnafta v. The Russian Federation / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/121/>.
209. Presentation of the report of the Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia / The Council of the European Union, 2009. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/110370.pdf.
210. Protocol between the Government of the Republic of Turkey and the Government of Georgia on the Conformation of the Maritime Boundaries between them in the Black Sea, 14 July 1997 / The United Nations, 2002. URL:

- <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/TUR-GEO1997BS.PDF>.
211. Rakov D. Russia's New Naval Doctrine: A 'Pivot to Asia'? *The Diplomat*, 2022, August 19. URL: <https://thediplomat.com/2022/08/russias-new-naval-doctrine-a-pivot-to-asia/#!#:~:text=Russia's%20New%20Naval%20Doctrine:%20A%20'Pivot%20to%20Asia'%3F,2019,%20in%20Manila,%20Philippines.%20Credit:%20AP%20Photo%2FBullit%20Marquez>.
212. RAND Corporation. URL: <https://www.rand.org/about.html>.
213. Relations with Georgia / The North Atlantic Treaty Organization, 2022, December 14. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm.
214. Rettman A. Russia's war chest 'melting away', internal EU study says. *EUobserver*, 2022, October 12. URL: <https://euobserver.com/world/156253>.
215. Rothwell D., Oude Elferink A., Scott K. and T. Stephens T. (eds). *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*. Oxford University Press. 2017. 997 p.
216. RUSI. URL: <https://rusi.org/about>.
217. Russia Maritime Studies Institute / U.S. Naval War College. URL: <https://usnwc.edu/Research-and-Wargaming/Research-Centers/Russia-Maritime-Studies-Institute>.
218. San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, 12 June 1994 / The International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/560?OpenDocument>.
219. Schonfeld Z. G-7 leaders promise 'severe consequences' if Russia uses chemical, nuclear weapons. *MSN*, 2022 October 11. URL: <https://www.msn.com/en-us/news/politics/g-7-leaders-promise-e2-80-98severe-consequences-e2-80-99-if-russia-uses-chemical-nuclear-weapons/ar-AA12QgBo>.
220. Seskuria, N. Russia's «Hybrid Aggression» against Georgia: The Use of Local and External Tools / The Center for Strategic and International Studies, 2021.

URL: <https://www.csis.org/analysis/russias-hybrid-aggression-against-georgia-use-local-and-external-tools>.

221. (i) Stabil LLC, (ii) Rubenor LLC, (iii) Rustel LLC, (iv) Novel-Estate LLC, (v) PII Kirovograd-Nafta LLC, (vi) Crimea-Petrol LLC, (vii) Pirsan LLC, (viii) Trade-Trust LLC, (ix) Elefteria LLC, (x) VKF Satek LLC, (xi) Stenv Group LLC v. The Russian Federation / The Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/122/>.

222. Starchak M. Russia Raises Stakes on the World's Oceans. *CEPA*, 2022. URL: <https://cepa.org/russia-raises-stakes-on-the-worlds-oceans/#:~:text=Russia%20will%20strengthen%20its%20military%20presence%20on%20the,nuclear%20threats%2C%20so%20increasing%20the%20risks%20of%20confrontation>.

223. Stent A. Russia's Battle for the Black Sea: Why Moscow's Moves Could Determine the Future of Navigation. *Foreign Affairs*, 2021, August 16. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2021-08-16/russias-battle-black-sea>.

224. S.3838 - Asset Seizure for Ukraine Reconstruction Act / CONGRESS.GOV, 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3838/text?r=7&s=1>.

225. S.4509 – Black Sea Security Act of 2022 / CONGRESS.GOV, 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/4509/text?r=7&s=1>.

226. S.3936 - Repurposing Elite Luxuries Into Emergency Funds for Ukraine Act. (2022) / CONGRESS.GOV, 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3936?s=1&r=37>.

227. Tanaka Y. *The International Law of the Sea*. Cambridge University Press. 2019. 557 p.

228. The Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/about/>.

229. The Brookings Institution. URL: <https://www.brookings.edu/about-us/>.

230. The 1936 Convention regarding the Régime of Straits, 444 p. / The United Nations. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20173/v173.pdf>.
231. The Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, Office of Legal Affairs / The United Nations, 2022. URL: <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/GE O.htm>.
232. The draft «Maritime Security Strategy of Ukraine» is being prepared for submission to the NSDC of Ukraine / The National Security and Defense Council of Ukraine, 2021. URL: <https://nsdc.gov.ua/en/Dialnist/5176.html>.
233. The Jamestown Foundation. URL: <https://jamestown.org/programs/bsb/>.
234. The Maritime Security Sector Reform Guide. 45 p. / The U.S. Department of State. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/154082.pdf>.
235. The Middle East Institute Frontier Europe Initiative. Election 2020: The Future of U.S.-Black Sea Relations / The Middle East Institute, 2020. URL: <https://www.mei.edu/sites/default/files/2020-10/Election%202020-%20The%20Future%20of%20U.S.-Black%20Sea%20Relations%20FINAL.pdf>.
236. The Middle East Institute. URL: <https://www.mei.edu/about>.
237. The National Strategy for Maritime Security, August 2022, 112 p. / GOV.UK. 2022. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1100525/national-strategy-for-maritime-security-web-version.pdf.
238. The 1949 North Atlantic Treaty (4 April 1949) / The North Atlantic Treaty Organization, 2019. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm.
239. The 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (10 December 1982) / The United Nations, 2001. URL:

https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/UNCLOS-TOC.htm.

240. The United States' National Security Strategy (October 2022) / The White House, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.

241. The U.S. Army Arctic Strategy «Regaining Arctic Dominance» (19 January 2021), 54 p. / The U.S. Army, 2021. URL: <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2021/03/15/9944046e/regaining-arctic-dominance-us-army-in-the-arctic-19-january-2021-unclassified.pdf>.

242. The U.S. National Strategy for the Arctic Region (October 2022) / The White House, 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Strategy-for-the-Arctic-Region.pdf>.

243. The 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. Done at Vienna on 23 May 1969 / The United Nations, 2005. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.

244. The Warsaw Institute. URL: <https://warsawinstitute.org/about-us/>

245. Treves T. 1958 Geneva Conventions on the Law of the Sea. 5 p. / The United Nations, 2008. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/gclos/gclos_e.pdf.

246. United Nations Charter (full text) / The United Nations, 2022. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

247. United Nations General Assembly. Aggression against Ukraine: Resolution adopted by the general Assembly on 2 March 2022 / The United Nations (Official Document System), 2022. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/36/PDF/N2229336.pdf?OpenElement>.

248. United Nations General Assembly. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov: Resolution adopted by the General

Assembly on 9 December 2021 / The United Nations (Official Document System), 2021. URL: [https://documents-dds-](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/386/25/PDF/N2138625.pdf?OpenElement)

[ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/386/25/PDF/N2138625.pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/386/25/PDF/N2138625.pdf?OpenElement).

249. United Nations General Assembly. Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly on 24 March 2022 / The United Nations (Official Document System), 2022. March 28.

URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/301/67/pdf/N2230167.pdf?OpenElement>.

250. United Nations General Assembly: Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression / The United Nations (Official Document System). URL:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf?OpenElement>.

251. Weber Y. Russia's New Maritime Doctrine. MES insights / Marine Corps University, 2022, August. URL: <https://www.usmcu.edu/Outreach/Marine-Corps-University-Press/MES-Publications/MES-Insights/Russias-New-Maritime-Doctrine/>.

252. Wilk A. Russia's Naval Doctrine. *Centre for Eastern Studies*, 2022, August 3.

URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-08-03/russias-naval-doctrine>.

253. Wilmshurst E. Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974 / The United Nations Audiovisual Library of International Law, 2023. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Устименко Б. Морська доктрина Росії як передумова поширення агресії у Світовому океані. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2022. № 32. С. 81-90.
2. Устименко Б. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. *Літопис Волині*. 2022. № 27. С. 222-230.
3. Устименко Б. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Науковий журнал «Політікус»*. 2022. № 3. С. 110–117.
4. Устименко Б. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Європейські Перспективи*. 2021. № 3. С. 66-75.
5. Устименко Б. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Право.иа*. 2021. № 2. С. 74-80.
6. Устименко Б. Загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності, які впливають з деяких договорів та форматів співпраці за участю Російської Федерації. *Право.иа*. 2021. № 1. С. 31-41.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Устименко Б. Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі. *II International scientific conference «Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats»*: conference proceedings. (м. Одеса, 23 грудня 2022 року). Рига. 2022. С. 46-48.

2. Устименко Б. Агресія Російської Федерації в морських просторах України: політико-правові заходи протидії. *Територіальна цілісність України у дискурсі міжнародних, історико-політичних, правових, етно-соціальних та економічних аспектів*: Зб. матеріалів Всеукраїнської онлайн-конференції. (м. Київ, 17 листопада 2022 року). Київ. 2022. С. 67-70.

3. Устименко Б. Деякі загрози національній безпеці України у сфері морської діяльності та визначення комплексу заходів правового захисту національних інтересів України на морі. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 10-11 вересня 2021 року). Одеса. 2021. С. 20-24.

4. Устименко Б. Сутність та поняття національної безпеки України у сфері морської діяльності. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 20-21 серпня 2021 року). Запоріжжя. 2021. С. 19-22.

5. Устименко Б. Актуальні проблеми правового регулювання національної безпеки України у сфері морської діяльності і шляхи їх вирішення. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 13-14 серпня 2021 року). Одеса. 2021. С. 14-17.

6. Устименко Б. Заходи правового захисту національних інтересів України на морі. *Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України*: матеріали міжнародного наукового форуму. (м. Київ, 19-20 травня 2021 року). Київ. 2021. С. 89-92.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Устименко Б. Правові аспекти проведення навчань з використанням зброї іноземними військовими кораблями у виключній економічній зоні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 296-299.

2. Устименко Б., Устименко Т. Щодо делімітації морського кордону між Україною та Російською Федерацією. *Європейські Перспективи*. 2020. № 1. С. 186-192.

3. Устименко Б., Устименко Т. Морські кордони як ключовий елемент українського державотворення. *Судова апеляція*. 2019. № 4 (57). С. 103-114.

ДОДАТОК Б

Лист Апарата Ради національної безпеки і оборони України

АПАРАТ
РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

вул. Петра Болбочана, 8, м. Київ, 01601, телефон: (044) 255-06-50, телефакс: (044) 255-05-85

№ 2666/22-01
в.п. 28.12.2022

В.о. ректора Українського
державного університету
імені М.П. Драгоманова,
доктору філософських
наук, професорові,
дійсному члену (академіку)
НАПН України,
члену-кореспондентові
НАН України

АНДРУЩЕНКУ В.П.

Шановний Вікторе Петровичу!

До Апарату РНБО України звернувся аспірант Українського державного університету імені М.П. Драгоманова УСТИМЕНКО Богдан Миколайович із проханням підтвердити його участь у роботі міжвідомчої робочої групи з розробки проекту Стратегії морської безпеки України, а також актуальності теми дисертації «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», яка була затверджена 29.09.2022 вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова.

У зв'язку з цим повідомляємо, що згідно з розпорядженням Секретаря РНБО України від 01.09.2021 № 39 створено міжвідомчу робочу групу з розробки проекту Стратегії морської безпеки України. До складу цієї робочої групи було включено Б. Устименка.

Богдан Миколайович дійсно брав активну участь у роботі міжвідомчої робочої групи з розробки проекту Стратегії морської безпеки України та зробив значний внесок у підготовку цього стратегічного документа. Його аналітичні висновки та пропозиції на основі глибокого знання ним чинних документів стратегічного планування у сфері морської безпеки іноземних держав увійшли в основу проекту Стратегії. Надані членам Міжвідомчої робочої групи консультації з морського права та морської безпеки, а також

допомога фахівцям Апарату РНБО України в опрацюванні пропозицій та зауважень до проєкту Стратегії були надзвичайно цінними.

Розроблений міжвідомчою робочою групою проєкт Стратегії морської безпеки схвалено 11.02.2022 на засідання РНБО України під головуванням Президента України В. Зеленського. Схвалений документ відображає низку розроблених Б. Устименком наукових положень, зокрема визначення терміну «морська безпека України».

За вагомий особистий внесок у справу гарантування національної безпеки і оборони України, співпрацю з Апаратом Ради національної безпеки і оборони України та з нагоди Дня Незалежності України Б. Устименко був нагороджений медаллю «Відзнака Ради національної безпеки і оборони України» III ступеня на підставі розпорядження Секретаря РНБО України від 30.08.2022 № 117/2022-к.

Також вважаємо, що тема дисертації «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», яка була затверджена 29.09.2022 вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова, є актуальною, а наукова розробка проблематики політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі сприяє зміцненню національної безпеки України.

З повагою

В.о. Керівника Апарату

Максим БУДАРІН

ДОДАТОК В**Лист народної депутатки України Ю. Клименко****НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ**

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

Ректору Українського державного
університету імені Михайла
Драгоманова,
доктору філософських наук,
професорові,
дійсному члену (академіку) НАПН
України,
члену-кореспондентові НАН
України
АНДРУЩЕНКУ В.П.

Шановний Вікторе Петровичу!

Користуючись нагодою висловлюю Вам свою повагу.

До мене, як до народного депутат України, звернувся здобувач ступеня доктора філософії Устименко Богдан Миколайович з проханням надати Українському державному університету імені Михайла Драгоманова підтвердження про практичне значення деяких отриманих результатів дисертації «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» та використання таких результатів в роботі Верховної Ради України і міжфракційного депутатського об'єднання Морська економіка і безпека, створеного у Верховній Раді України ІХ скликання.

Враховуючи звернення Б.М. Устименка, повідомляю наступне.

У серпні 2022 році у Верховній Раді України ІХ скликання було створено міжфракційне депутатське об'єднання Морська економіка і безпека (МФО МЕБ), яке об'єднує та координує зусилля народних депутатів України, направлені на зміцнення морської безпеки та морської економіки нашої держави.

Б.М. Устименко є моїм помічником-консультантом на громадських засадах та секретарем на громадських засадах МФО МЕБ.

МФО МЕБ використало деякі результати дисертації «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», зокрема сформульовані в дисертаційному дослідженні конкретні пропозиції,

спрямовані на протидію агресії РФ на морі за допомогою політико-правових механізмів, а саме:

1. Прийняти закон про денонсацію Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (*текст проекту Закону з додатками підготовлений також за допомогою Б.М. Устименка та прийнятий ВРУ 24 лютого 2023 року: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41025>*).

2. Прийняти закон про вихід України з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), в якій стороною є РФ (*текст проекту Закону з додатками підготовлений також за допомогою Б.М. Устименка та прийнятий ВРУ 24 лютого 2023 року: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41026>*).

3. З метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, в тому числі, встановлення ширини територіального моря України (до 12 морських миль), своєчасного реагування українськими військовими формуваннями на загрози з моря, встановлення порядку реалізації Україною у власних морських просторах повноти своїх прав як прибережної держави відповідно до норм міжнародного права, слід прийняти Закон України «Про внутрішні води та територіальне море України» із визначенням координат серединної лінії (*законопроект в процесі підготовки*).

4. Опрацювати по міжпарламентській лінії питання прийняття Резолюції Європейського Парламенту щодо зміцнення морської безпеки Чорноморського регіону та забезпечення свободи судноплавства (*текст проекту резолюції підготовлений також за допомогою Б.М. Устименка, питання опрацьовується*).

5. Переглянути Стратегію морської безпеки України, схвалену рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11 лютого 2022 року, враховуючи факт повномасштабної війни РФ проти України. У новій редакції Стратегії передбачити, в тому числі, включення до переліку завдань підготовку та проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на протидію агресії РФ на морі, а також створення механізму, на який буде покладене головне завдання - здійснення постійних координації та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують морську безпеку України (*питання опрацьовується*).

6. Передати спір стосовно делімітації морського кордону між Україною та РФ у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці на підставі статті 298 та Розділу 2 Додатку V Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року на врегулювання за допомогою (примусової) погоджувальної процедури (*питання опрацьовується*).

7. Ініціювати утворення нового регіонального чорноморського військово-морського з'єднання з метою забезпечення свободи

судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, розробити проект відповідного багатостороннього міжнародного договору (*питання опрацьовується*).

8. Розробити проект резолюції Конгресу США про зміцнення морської безпеки України та ініціювати його розгляд Конгресом США з метою отримання додаткової допомоги для сектору морської безпеки України (*питання опрацьовується*).

9. Розробити та прийняти спільну американсько–українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії, враховуючи пункт 4 Розділу II чинної Хартії стратегічного партнерства США – Україна (*питання опрацьовується*).

10. Розробити та прийняти спільну британсько–українську Стратегію забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці, а також План реалізації цієї Стратегії (*питання опрацьовується*).

11. Вжити можливих заходів щодо розробки та прийняття НАТО Стратегії забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях і Керченській протоці (*питання опрацьовується*).

12. Ініціювати розробку та підписання спільної Стратегії морської безпеки держав Асоційованого тріо - Грузії, Республіки Молдова та України, яка буде передбачати, серед іншого, ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню РФ дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції Асоційованого тріо, а також Плану реалізації цієї Стратегії. (*питання опрацьовується*).

13. Розробити практичний механізм «масових» стягнень з Уряду РФ компенсацій за експропрійовані українські активи/інвестиції на території України та в її морських просторах на підставі статті 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ про заохочення та взаємний захист інвестицій (*питання опрацьовується*).

14. Утворити Консультативну раду з питань зміцнення морської безпеки України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до складу якої включити провідних вітчизняних недержавних експертів з морської безпеки (*питання опрацьовується*).

15. Враховуючи окупацію українських морських просторів, з метою удосконалення правового забезпечення захисту національних інтересів України на морі, слід викласти Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» у новій редакції, в якій, серед іншого, встановити порядок надання Україною дозволів на проведення військової діяльності, зокрема навчань з використанням зброї, досліджень і гідрографічних зйомок іноземними військовими кораблями в межах виключної економічної зони України (*питання опрацьовується*).

Крім того, за допомогою Б.М. Устименка було підготовлено текст проекту Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці”», яка була прийнята Верховною Радою України 20 вересня 2022 року (*посилання на текст документу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2595-20#Text>*).

Отже, перелічені вище результати дисертації «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», тема якої затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 29 вересня 2022 року, впроваджені або в процесі їх впровадження Верховною Радою України та міжфракційним депутатським об'єднанням Морська економіка і безпека, створеним у Верховній Раді України IX скликання, а згадане дисертаційне дослідження має практичне значення для зміцнення національної безпеки України та безпеки Чорноморського регіону.

З повагою

**Народна депутатка України,
Перша заступниця Голови
Комітету ВРУ з питань
транспортної інфраструктури,
Співголова МФО МЕБ**

Юлія КЛИМЕНКО

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: КЛИМЕНКО ЮЛІЯ ЛЕОНІДІВНА
Сертифікат: 248197DDFAB977E504000006B2EE40099C4CA03
Дійсний до: 26.12.2023 23:59:59

Апарат Верховної Ради України
210д9/9-2023/44939 від 03.03.2023

1129802